

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

На правах рукопису

Шевчишена Оксана Володимирівна

УДК 159.942.6:316.356.2:173

**Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у
молодій сім'ї**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник –
Долинська Любов Василівна,
кандидат психологічних наук,
професор

Київ-2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДІЙ СІМ'Ї.....	
СІМ'Ї.....	11
1.1. Теоретико-методологічні підходи до вивчення конфлікту як психологічного феномена.....	11
1.2. Психологічні проблеми молоді сім'ї у зарубіжній та вітчизняній психології.....	21
Висновки до першого розділу.....	53
РОЗДІЛ 2	
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДІЙ СІМ'Ї.....	
СІМ'Ї.....	56
2.1. Методичні підходи до дослідження проблеми виникнення конфліктів у молодій сім'ї.....	56
2.2. Психологічні очікування шлюбних партнерів як психологічний чинник виникнення конфліктів у молодій сім'ї.....	69
2.3. Установки подружжя на сімейне життя як детермінанта виникнення конфліктів у молодій сім'ї.....	110
2.4. Вплив гендерно-рольових стереотипів шлюбних партнерів на виникнення конфліктів у молодій сім'ї.....	126
2.5. Зв'язок рівня конфліктності в молодій сім'ї з особистісною зрілістю шлюбних партнерів до сімейного життя.....	141
Висновки до другого розділу.....	149
РОЗДІЛ 3	
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДІЙ СІМ'Ї.....	
СІМ'Ї.....	154
3.1. Теоретичне обґрунтування програми з попередження конфліктів у молодій сім'ї.....	154

3.2. Змістовні та процесуальні аспекти формувального експерименту з попередження конфліктів у молодій сім'ї.....	159
3.3. Результати формувального експерименту з попередження конфліктів у молодій сім'ї.....	172
Висновки до третього розділу.....	191
ВИСНОВКИ.....	195
ДОДАТКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	261

ВСТУП

Актуальність теми. Сім'я є одним із найважливіших соціальних інститутів, який потребує наукового дослідження. Особливо гостро постає ця потреба в період кризового стану нашого суспільства, проявами якого є постійне зростання числа розлучень, і, як наслідок, виникнення неповних сімей. Це пов'язано з негативними явищами повсякденного життя, такими, як інфляція, відсутність правових гарантій, соціальна й політична нестабільність, невизначеність майбутнього сім'ї в умовах політичної, економічної та соціальної кризи в Україні, що охопили усі соціальні структури та найбільш негативно позначаються на сім'ї. Наслідком такої ситуації є різке зниження адаптивних можливостей сім'ї, зростання її дисфункційності внаслідок невміння партнерів вирішувати виникаючі проблеми і йти на компроміси.

Конфлікти, що виникають у молодих сім'ях внаслідок економічних, соціальних та психологічних чинників, здебільшого руйнують їх, а це негативно впливає на виховання дітей, в результаті чого зростає дитяча злочинність, наркоманія, проституція. Значна кількість подружніх пар відмовляється від вирішення проблем, що виникають, вважаючи розлучення найкращим виходом з будь-якого конфлікту. Таким чином, вивчення проблеми подолання конфліктів у сім'ї зумовлене не лише пошуками шляхів гармонізації стосунків сімейного подружжя, а й необхідністю зниження рівня соціальних проблем у державі.

Проблема конфліктів розроблялася представниками різних психологічних напрямків як у зарубіжній (А.Адлер, А.Басс, К.Лоренц, Н.Міллер, Дж.Морено, З.Фрейд, К.Г.Юнг), так і у радянській (В.С.Агєєв, О.Я.Анцупов, В.К.Васильєв, Н.В.Гришина, Т.В.Драгунова, М.А.Новіков, А.І.Шипілов,) та українській (А.І.Бузник, А.М.Гірник, В.М.Кушнірюк, В.Г.Ласькова, Г.В.Ложкін, Л.П.Матяш-Заяц, М.І.Пірен, Н.І.Пов'якель, Є.В.Юрківський) психології. У процесі будь-якої комунікації можливе розходження думок, очікувань і уподобань, але важливо, як людина вирішує назриваючі конфлікти, чи може вона зробити свою поведінку безпечнішою стосовно іншої людини. Звідси впливає необхідність вивчення не лише конфлікту як психологічного феномена, але й

пошуку ефективних способів попередження і розв'язання різноманітних конфліктних ситуацій, в тому числі і сімейних.

Проблема підготовки молоді до сімейного життя висвітлюється в роботах Т.В.Буленко, І.С.Волги, Т.В.Говорун, І.С.Голода, В.П.Горілика, І.В.Гребеннікова, Т.А.Демидової, Г.А.Дьоміної, О.М. Кікінеджи, С.В.Ковальова, Т.Л.Левицької, М.Я.Соловійова, А.Г.Харчева. В них розглядаються питання формування нових сімейно-шлюбних стосунків, типології функцій сім'ї.

Проблеми в уже сформованих сім'ях і спроби їх вирішення досліджували такі радянські вчені, як Ю.Є.Альошина, А.А.Бодальов, І.Ю.Борисов, В.М.Дружинін, О.Є.Зуськова, В.П.Левкович та інші. В українській психології цього напрямку вивчались: вплив батьківської сім'ї на життєдіяльність молодого подружжя (М.І.Мушкевич); особливості протікання сімейної кризи у молодих сім'ях (Р.П.Федоренко); динаміка особистісних рис у членів молодого подружжя (Л.З.Сердюк); умови подолання конфліктів у молодій сім'ї (Л.М.Омельченко), психопрофілактика міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців (Є.М.Потапчук); образ „Я” як регулятор подружніх взаємин (Н.О.Давидюк), психологічні особливості сімейних стосунків сексуально дезадаптованих пар (І.Л.Леванова); вплив рівня домагань подружжя на сімейні стосунки (О.С.Язвінська) та інше.

Водночас, проведений аналіз психолого-педагогічної літератури не виявив спеціальних досліджень з проблеми психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї, а також засобів їх профілактики.

Таким чином, соціальна значущість проблеми конфліктів у молодій сім'ї та її недостатнє вивчення у психолого-педагогічній науці і обумовили вибір теми дослідження: **„Психологічні чинники виникнення та профілактика конфліктів у молодій сім'ї”**.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема входить до плану науково-дослідних робіт кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова й затверджена вченою радою університету (протокол № 9 від

30 березня 2007 року) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні АПН України (протокол № 9 від 27 листопада 2007 року).

Мета дослідження: з'ясувати психологічні чинники виникнення конфліктів у молодій сім'ї та обґрунтувати й розробити на цій основі систему роботи з попередження сімейних конфліктів.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення** про те, що конфлікти у молодій сім'ї значною мірою зумовлюються психологічними чинниками (психологічними очікуваннями шлюбних партнерів, установками подружжя на сімейне життя, гендерно-рольовими стереотипами шлюбних партнерів), прояв яких провокується низьким рівнем особистісної зрілості членів молодого подружжя. Профілактика сімейних конфліктів можлива за умов усвідомлення дії означених чинників, оволодіння методами конструктивного розв'язання сімейних конфліктів та підвищення рівня особистісної зрілості членів подружжя до сімейного життя активними психологічними методами навчання.

На підставі мети і гіпотези нами були сформульовані такі **завдання** дослідження:

- 1) на основі аналізу наукової літератури визначити теоретичні підходи до вивчення проблеми конфліктів у молодій сім'ї;
- 2) експериментально виявити психологічні чинники виникнення конфліктів у сучасній молодій сім'ї;
- 3) визначити наявність зв'язку між рівнем конфліктності в молодій сім'ї та розвитком особистісної зрілості молодого подружжя до сімейного життя;
- 4) теоретично обґрунтувати, розробити та апробувати програму з попередження конфліктів та сформулювати на цій основі практичні рекомендації молодим сім'ям.

Об'єкт дослідження – подружні конфлікти в молодій сім'ї.

Предмет дослідження - психологічні чинники виникнення подружніх конфліктів у молодій сім'ї та їх профілактика.

Методи дослідження. Відповідно до визначеної мети, гіпотези, сформульованих завдань використано комплекс теоретичних, емпіричних та математичних методів дослідження. На етапі теоретичного дослідження використовувались: теоретико-методологічний аналіз, класифікація та систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних теоретичних та експериментальних досліджень. На етапі емпіричного дослідження було застосовано бесіду, спостереження, анкетування, тестування, експеримент, що включав констатувальну, формувальну та контрольну частини. На етапах констатувального та контрольного експериментів використовувались спеціальні психодіагностичні методики: для дослідження психологічних очікувань шлюбних партнерів як психологічного чинника виникнення конфліктів у молодій сім'ї – тест „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової, анкета аналізу подружніх потреб У.Харлі; для дослідження установок подружжя на сімейне життя як детермінанти виникнення конфліктів у молодій сім'ї – методика „РОД” А.М.Волкової; для дослідження впливу гендерно-рольових стереотипів шлюбних партнерів на виникнення конфліктів у молодій сім'ї було використано опитувальник „Розподіл ролей в сім'ї” Ю.Є.Альошиної, Л.Я.Гозмана, Є.М.Дубовської; для діагностики особистісної зрілості шлюбних партнерів – методика „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча, „Тест-опитувальник особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха, „Методика багатофакторного дослідження особистості” Р.Кеттела.

Обробка експериментально отриманих даних здійснювалась такими методами математичної статистики: кореляційного аналізу (коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона і рангового коефіцієнта кореляції Спірмена) та критеріїв Студента, Фішера ϕ^* , U-Манна-Уїтні, методу χ^2 -квадрат. Оцінювання відповідності емпіричного розподілу досліджуваних вибірок нормальному закону здійснювалося за допомогою критеріїв асиметрії (t_A) та ексцесу (t_E).

Відповідно до поставлених завдань дослідження проводилось у три етапи (пошуковий, експериментальний, заключний) впродовж 2006-2009 років.

Наукова новизна і теоретичне значення дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

- *вперше* теоретично обґрунтовано та експериментально досліджено психологічні чинники виникнення конфліктів у молодій сім'ї (психологічні очікування шлюбних партнерів, установки подружжя на сімейне життя, гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів); доведено, що низький рівень особистісної зрілості членів молодого подружжя до сімейного життя провокує появу психологічних чинників, які, зокрема, призводять до виникнення конфліктів у молодій сім'ї; здійснено теоретичне обґрунтування програми з попередження конфліктів у молодій сім'ї, метою якої є усунення психологічних чинників виникнення конфліктів та розвиток особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя;

- *розширено, уточнено та доповнено* поняття „психологічні очікування шлюбних партнерів”, „установки подружжя на сімейне життя” та „гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів”;

- *набули подальшого розвитку* знання про уявлення молоді про сім'ю, особливості адаптаційного періоду подружнього життя, психологічний супровід попередження конфліктів у молодій сім'ї.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що дібраний та апробований автором комплекс психодіагностичних методик може застосовуватись практичними психологами, соціальними працівниками та молоддю для виявлення проблем в сімейних стосунках та чинників, які їх спонукають. Розроблена експериментальна програма та практичні рекомендації з попередження конфліктів у молодій сім'ї можуть використовуватися: у психологічних консультаціях для формування у членів молодого подружжя та молоді в цілому високого рівня самосвідомості та відповідального ставлення до себе і партнера, переосмислення установок на сімейне життя, своїх очікувань і домагань, гендерно-рольових стереотипів щодо сімейного життя; викладачами вищих навчальних закладах у спецкурсах „Психологія сімейного життя”, у віковій психології, психології конфлікту при підготовці практичних психологів.

Впровадження розробленої автором системи навчально-розвивальних вправ та завдань, спрямованих на усунення психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї та розвиток особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя, здійснюється шкільними психологами загальноосвітніх шкіл №15 (довідка № 121 від 19 червня 2009 року), № 25 (довідка № 104 від 9 червня 2009 року) м. Хмельницького, психологами міського Центру соціальної допомоги молоді (довідка № 47 від 15 червня 2009 року) м. Хмельницького. Результати констатувального експерименту, зміст знять розробленої тренінгової програми „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї” та розроблені практичні рекомендації щодо стабілізації стосунків у молодих сім'ях впроваджено в психологічне забезпечення навчального процесу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 275 від 15 червня 2009 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження доповідалися та отримали схвалення на I Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин” (Київ-Кам'янець-Подільський, 2009), на II Міжнародній науково-практичній конференції „Духовність у становленні і розвитку громадянської особистості” (Київ-Суми, 2009), на X-XII Всеукраїнській науково-практичній конференції „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції” (Київ, 2007-2009), на звітних науково-практичних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, 2007-2009), на засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Публікації. Основні теоретичні положення, результати дослідження, висновки відображені у 12 публікаціях автора. Серед них у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, надруковано 9 одноосібних статей, матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 8 додатків та списку

використаної літератури, який налічує 333 найменувань (11 з них іноземною мовою). Основний зміст дисертації викладений на 199 сторінках комп'ютерного набору і містить 19 таблиць і 12 рисунків на 34 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 289 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДІЙ СІМ'Ї

У першому розділі представлено аналіз теоретичних підходів до вивчення проблем міжособистісних конфліктів та конфліктів у молодій сім'ї в психологічній науці. На основі вивчення та узагальнення досвіду представників різних теоретичних напрямків вітчизняної та зарубіжної психології визначено особливості конфліктів, чинники їх виникнення та умови перебігу.

1.1. Теоретико-методологічні підходи до вивчення конфлікту як психологічного феномена

Конфліктна взаємодія індивідів є вирішальним фактором розвитку суспільства та його динаміки. Стан суперечливості, активізація протиріч сприяють перетворенню старих систем суспільного життя в нові, більш досконалі форми [165]. Цінність конфліктів полягає в тому, що вони перешкоджають формуванню архаїчних систем, відкривають шлях інноваціям. Конфлікт - це стимул до змін, виклик, який потребує творчої реакції людини [75].

Проте, висока насиченість сучасного життя різноманітними конфліктами, що викликані неправильним трактуванням самого конфлікту або дій учасників в ньому, невмінням адекватно сприймати та інтерпретувати конфлікти, непродуктивними формами реагування на конфлікти в сукупності породжує конфліктогенність особистості, середовища, суспільства [159].

Тому проблема конфліктів має високу актуальність для подальшого розвитку практичної психології, оскільки конфлікти відіграють домінуючу роль у житті окремої людини, сім'ї, держави та людства в цілому.

Спроби дослідити конфліктну взаємодію міжособистісних стосунків здійснювались упродовж усього розвитку людства. Конфлікт привертав увагу філософів, психологів, соціологів, педагогів та фахівців інших галузей науки. У

сучасній науці основний вклад у розробку проблеми конфліктів внесли соціологія, психологія та філософія. Але вагоме місце серед наукових галузей, які займаються проблемами конфліктів, займає психологія.

Щоб проаналізувати досягнення зарубіжної психологічної науки у вивченні зазначеної проблеми, слід, насамперед, звернутися до визначення поняття „конфлікт” в роботах зарубіжних психологів та кола пов’язаних з ним питань.

З.Фрейд характеризує конфлікт як визначний феномен суспільного розвитку [283]. Л.Козер в своїх працях стверджує, що конфлікт можна розглядати як страхувальний клапан системи, що дозволяє (через необхідні для його вирішення реформи та умови) приводити соціальний організм у відповідність до умов, які склалися [325].

На думку Дж.Г.Скотт конфлікт являє собою ескалацію щоденного суперництва і протистояння в сфері принципів або емоційно зумовлених зіткнень, які порушують особистісний або міжособистісний спокій [245].

Значна кількість зарубіжних досліджень з проблематики конфліктів здійснювалася у контексті напрямків, які сформувалися на рубежі XIX-XX століть, а саме:

- психоаналітичного: А.Адлер [9, 8], Е.Майе [328], А.Пфедфер [332, 333], З.Фрейд [283, 284, 286, 285, 287], Е.Фромм [288, 327], К.Хорні [302, 303], К.Г.Юнг [315, 316].

- соціотропного: У.Мак-Дауголл [166], С.Сігеле [242];
 - етологічного: К. Лоренц [163, 164], Н. Тінберген [275];
 - теорії групової динаміки: К.Левін [151], Д.Креч , Р.Кратчфілд, Н.Лівсон [145];

- фрустраційно-агресивного: Л.Берковіц [323], Д.Доллард [330, 326], Н.Міллер [329, 330, 331];

- біхевіористського: А.Басс [324], А.Бандура [25];
 - соціометричного: Дж. Морено [179];
 - інтеракціоністського: Д.Мід [176], Т.Шибутані [308].

У роботах представників зазначених напрямків було започатковано систематичний підхід до вивчення конфлікту як самостійного соціально-психологічного феномена.

Важливими, на нашу думку, є психоаналітичний підхід, теорія групової динаміки та фрустраційно агресивний напрямок.

Психоаналітичний підхід пов'язаний з ім'ям З.Фрейда [283, 284, 286, 285, 287], який є основоположником психоаналізу. Автор ґрунтовно розробив концепцію психічного життя людини, зміст якої зводиться до конфлікту між суперечливими уявленнями особистості [283, 284, 286].

З.Фрейд вважає, що свідомим процесам людини належить незначна роль у порівнянні з позасвідомим життям [285]. Тому, на думку автора, в людини єдиною формою пристосування до середовища є свідомість, яка перебуває в постійному конфлікті з несвідомим і перемагає його [283].

З.Фрейд наголошує, що між сферами свідомого і позасвідомого людської психіки існує сфера передсвідомого, яка виконує роль регулятора між свідомістю і позасвідомим [283]. В процесі подальших досліджень автор запропонував нову структуру психіки: позасвідоме – свідоме – надсвідоме. Будь-які форми людської поведінки він зводить до „ід” („Воно”), „его” (потяги „Я”) та „суперего” („Над-Я”) [287]. З.Фрейд запропонував новий психічний рівень „Над-Я”, який покликаний виконувати роль „цензури” ситуацій, що склалися [287]. Центральною ідеєю психоаналізу З.Фрейда є ідея механізму витіснення в несвідоме [284]. Автор наводить патогенний конфлікт, який він розглядає як боротьбу між силами, „...одна з яких дісталася на рівень передусвідомленого та усвідомленого, а другу затримано на рівні неусвідомленого” [283, С. 439]. Саме у цьому, на думку З.Фрейда, полягають труднощі розв'язання конфлікту, оскільки по-справжньому конфлікт можна розв'язати лише за умови, коли обидві сили опиняються на одному ґрунті [283].

Прихований гострий конфлікт між свідомим та несвідомим можна розв'язати наступними способами: проведення його через свідомість; непрямим шляхом (через сублімацію) [283]. Переведення неусвідомленого на рівень

свідомості дає змогу змінити патогенний конфлікт на нормальний, який неодмінно буде розв'язаний [283].

Одним із визначних послідовників З.Фрейда був А.Адлер [8, 9], який вважається засновником індивідуальної психології. Він вважав, що у психіці будь-якої людини відбувається конфлікт між бажанням (волею до могутності) та можливістю (неповноцінністю) [9].

Не заперечуючи поділ психіки людини на свідоме і несвідоме, автор наголошує, що „...ні спадковість, ні середовище не є визначальними факторами. Вони можуть бути тільки рамками або впливами, на які індивід повинен відповідати згідно з особливостями своєї творчої сили” [8, С. 246]. За А.Адлером, будь-які прояви соціальної активності людини зводяться до індивідуальної психології [9]. Невдале пристосування людини, на думку автора, характеризується появою в індивіда почуття неповноцінності [9]. До понять, які відображають психічне життя людини, він відносить „компенсацію”, „комплекс меншовартості”, „стиль життя” та інші [9]. Тому А.Адлер приходять до висновку, що „Суспільство – найкращий гарант нашого подальшого існування” [8].

В А.Адлера, на відміну від З.Фрейда, несвідоме не виступає в якості ізольованої категорії, а трактується як частина потягів індивіда, яка не піддається усвідомленню.

Одним із напрямків психоаналізу є аналітична психологія К.Г.Юнга [315, 316]. Він, як і його попередники, провідним в людській психіці та поведінці визнає несвідоме. Проте, критикуючи З.Фрейда, автор запропонував складніше розуміння психіки людини. Якщо за З.Фрейдом позасвідоме походить в значній мірі від свідомості, то за К.Г.Юнгом, навпаки, позасвідоме визначає свідомість [315].

К.Г.Юнгу належить ідея про найглибший шар несвідомого, основу якого складають загальнолюдські, первісні образи, що отримали назву архетипів колективного несвідомого [316]. Колективне несвідоме, на думку автора, являє

собою найвпливовішу, вроджену сферу психіки людини, яка здатна підкоряти собі свідомість [316].

Якщо у З.Фрейда свідомість жорстко залежить від позасвідомого, то за концепцією К.Г.Юнга свідомість здатна ухилитися від контролю позасвідомого.

Отже, К.Г.Юнг також вважав, що в особистості діють суперечливі тенденції, які можуть вступати в конфлікт між собою [315]. Тому конфлікт він розглядає як обов'язковий факт життя.

Значний вклад у розуміння природи конфлікту внесла К.Хорні, яка вважається відомою дослідницею проблеми неврозів, що породжуються культурою [302, 303].

Якщо З.Фрейд і А.Адлер акцентували увагу на первісній натуральній агресивності людини, то К.Хорні намагалася з'ясувати культурні передумови страху. Автор бачить справжнє джерело психічних розладів у характері людини [303]. На її думку симптоми є результатом конфліктуючих рис характеру [303]. Тому К.Хорні вважає внутрішні конфлікти невід'ємною частиною нашого життя і стверджує, що „...вони притаманні не лише невротикам, а і здоровим людям. Але невротикові набагато важче усвідомлювати і вирішувати конфлікти, оскільки для нього усвідомлення почуттів і бажань являє собою досить складну проблему” [302, с. 21]. Автор описала відмінності між нормальним та невротичним конфліктом, які полягають у тому, що: невідповідність конфліктуючих потягів для нормальної людини, на відміну від невротика, є менш цінною; нормальний конфлікт усвідомлюється, тоді як невротичний конфлікт у більшості моментах залишається неусвідомлюваним; нормальний конфлікт завжди являє собою вибір між двома однаково бажаними для суб'єкта можливостями, в той час як невротика спонукують різноспрямовані сили, жодній з яких він не бажає підкорятися [302].

К.Хорні розглядає усі проблеми людини крізь призму змісту конфліктів, який дає їй змогу стверджувати про важливість культурних компонентів у формуванні неврозів.

Е.Фромм працював над вирішенням проблеми співвідношення в людини соціального та психічного [288]. Провідною ідеєю автора є трансформація смислу свободи в сучасному світі [288]. Е.Фромм стверджує, що його теорія допомагає вирішити проблему добра і зла та свободу вибору, яку він пов'язує з характером співвідношення людських схильностей [288]. За автором, домінування певної потреби призводить до втрати індивідом свободи вибору [288].

Е.Фромм вважає, що сучасна людина не здобула свободи як у здійсненні своєї індивідуальності, так і у прояві інтелектуальних, емоційних і чуттєвих можливостей. З однієї сторони свобода певною мірою наділила людину незалежністю, а з іншої – ізолювала її, наповнивши особистість страхом та безсиллям [288].

Тому для здійснення цієї перемоги важливим є не лише розуміння соціальних умов, а й самої проблеми людини. Важливою складовою цієї проблеми в концепції Е.Фромма виступає „свобода як людський досвід” [288].

У концепції З.Фрейда людина розглядається як антисоціальна істота, яку можна зрозуміти через розкриття важливих потягів організму, а людські відносини зводяться до обміну задоволення біологічно даних потреб [283]. Заперечуючи цю точку зору, Е.Фромм проблему психології індивіда розкриває крізь призму його відношень до світу, а не в задоволенні чи фрустрації біологічних потреб людини [288]. На його думку, потяги, які призводять до відмінностей в людських характерах (любов, ненависть, воля до володарювання і т.д.), виступають результатом соціальних процесів [288].

Отже, представники психоаналітичного підходу (А.Адлер [8, 9], З.Фрейд [283, 284, 286, 285, 287], Е.Фромм [288], К.Г.Юнг [315, 316], К.Хорні [302, 303]) шукали причини та умови виникнення конфліктів в сфері свідомого чи несвідомого людської психіки.

Природа конфлікту також була предметом дослідження теорії групової динаміки, яка представлена роботами К.Левіна [151] та його послідовників Д.Креча, Р.Кратчфілда та Н.Лівсона [145].

К.Левін займався дослідженням мотивації людської поведінки. На його думку, інстинктивні структури певною мірою повинні бути активізовані силами потягів людини. Мотивація виступає результатом взаємодії зовнішнього та внутрішнього середовища [106]. У зв'язку з цим К.Левін наводить поняття „життєвий простір”, який включає в себе „особистість та її психологічне оточення”. „Психологічне оточення”, за автором, співвідноситься з теперішніми потребами людини [106].

Тому К.Левін стверджує, що рушійною силою людської діяльності є потреби, під якими він розуміє „...динамічні стани, активність, яка виникає у людини під час здійснення якого-небудь наміру, дії [106, С.18]. В якості механізму будь-якої форми діяльності за К.Левіном є намір, який являє собою напружену динамічну систему. Напруженість виникає внаслідок порушення рівноваги між індивідом і середовищем і проявляється у вигляді конфліктів [151]. К.Левін причину міжособистісних конфліктів визначає як суперечність між власними потребами та зовнішньою об'єктивною примусовою силою [151]. Автор наводить поняття фрустрація, що виникає перед бар'єром, а у випадку його зростання напруження завершується випадковою та неспрямованою дією [151].

Послідовники К.Левіна Д.Креч, Р.Кратчфілд та Н.Лівсон розробили власну теорію конфлікту, згідно якої конфлікт є наслідком незадоволення потреб, тобто фрустрації [145].

Вони стверджують, що в більшості випадків фрустрація виступає наслідком суперечностей між особистими бажаннями людини та обмеженнями, які накладає на неї суспільство [145]. В міру дорослішання відбувається інтерналізація людиною соціальних стандартів, внаслідок чого цей конфлікт переходить у внутрішній план [145]. Тому автори акцентують увагу на відмінностях між безпосереднім та минулим ефектом недовготривалих мотиваційних конфліктів і стійким ефектом, притаманним внутрішньо-особистісним суперечностям [145].

Не дивлячись на те, що в переважній більшості фрустрація та конфлікт виступають в якості шкідливих явищ для людини, викликане тією ж фрустрацією чи конфліктом напруження може сприяти реалізації мети за рахунок того, що увага індивіда концентрується на конкретному мотиві, який діє у даний момент [145]. Стикаючись з перешкодами, індивід мобілізує зусилля для досягнення бажаної мети, що призводить до подолання перешкод і розв'язання конфлікту [145]. Тому авторам належить ідея поділу напрямків впливу фрустрації та конфлікту на конструктивний та деструктивний (руйнівний) [145].

В дійсності перед особистістю рідко виникають ситуації, коли необхідно реагувати на однозначно позитивний чи однозначно негативний мотив. Адже ці мотиви можуть бути сумісними, а можуть суперечити один одному [145]. За дослідженнями Д.Креча, Р.Кратчфілда та Н.Лівсона сутність конфлікту зводиться до того, що індивід не може одночасно рухатися в протилежних напрямках [145].

Отже, представники теорії групової динаміки (К.Левін [151], Д.Креч, Р.Кратчфілд та Н.Лівсон [145]) вважають, що конфлікт в основному виникає через незадоволення потреб, тобто фрустрацію.

Спираючись на роботи З.Фрейда та К.Левіна, Д.Доллард запропонував фрустраційно-агресивну теорію конфлікту [326]. Згідно цієї теорії конфлікт розглядається як наслідок біологічного чинника (притаманної індивіду агресивності) та соціального (фрустрації) [326]. Автор стверджує, що „Виникнення агресивної поведінки завжди обумовлене наявністю фрустрації, і навпаки – наявність фрустрації завжди тягне за собою будь-яку форму агресивності” [326, С.9].

Послідовник Д.Долларда Л.Берковіц розглядає агресію у суспільних стосунках як прояв фрустрації, яка зводиться до конфлікту між людиною з притаманними їй інстинктами та незмінним і ворожим до людини середовищем [323]. А за висновками досліджень Н.Міллера фрустрація може викликати велику кількість різноманітних реакцій людини, і агресивність є лише однією з них [331].

Таким чином, представники фрустраційно-агресивного підходу (Л.Берковітц [323], Д.Доллард [326], Н.Міллер [331]) розглядають агресію як наслідок розходження між рівнем домагань та реальним досягненням особистості, що призводить до виникнення конфліктів.

Отже, можна констатувати, що у зарубіжній психології першої половини ХХ століття не було єдиної теорії, яка могла б повністю пояснити природу конфліктів. У цей період конфлікт не виділявся вченими як самостійний об'єкт дослідження, а розглядався лише як частина більш загальних концепцій. Психологів здебільшого цікавили або причини виникнення конфліктів, або їх наслідки.

У вітчизняній психологічній науці через ідеологію Радянського Союзу проблема вивчення конфліктів має складну і тривалу історію. Ідеологічний постулат про неможливість загострення та виникнення суперечностей у соціалістичному суспільстві виявився надто вагомим, загальмувавши розробку теоретичних та практичних аспектів даної проблематики на багато років [74].

Про досягнення вітчизняної психологічної науки у дослідженні зазначеної проблеми свідчать різноманітні визначення поняття „конфлікт” у роботах російських та українських психологів.

К.К.Платонов визначає конфлікт як усвідомлене протиріччя між взаємодіючими особистостями при наявності спроб його вирішення на фоні емоційних станів [208]. Н.В.Гришина розглядає конфлікт як „...реакцію людей на перешкоди на шляху досягнення різних видів спільної діяльності, на поведінку інших, яка не відповідає очікуванням, а також як реакція на основі несумісності характерів, розбіжностей (суперечностей) культурних основ та потреб” [72, С.49]. Б.І.Хасан під конфліктом розуміє таку характеристику взаємодії, за якої дії, які не можуть співіснувати у незмінному вигляді, взаємно детермінують та замінюють одна одну, вимагаючи для цього спеціальної організації. Тому будь-який конфлікт, на думку автора, являє собою актуалізовану суперечність або втілення у взаємодії протилежних цінностей, установок, мотивів [297]. О.Г.Ковальов розглядає конфлікт як суперечність, яка виникає між людьми у

зв'язку з вирішенням тих чи інших питань суспільного чи особистого життя. Але, за автором, така суперечність обов'язково характеризується протиборством [124]. А.Я.Анцупов та А.І.Шипілов під конфліктом розуміють гострий спосіб розв'язання значущих суперечностей, що виникають у процесі взаємодії, який зводиться до протидії суб'єктів конфлікту та супроводжується зазвичай негативними емоціями [22].

На думку українських дослідників Г.В.Ложкіна та Н.І.Пов'якель, конфлікт можна позначити „...як зіткнення різноспрямованих сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів – сторін взаємодії” [159, С. 19]. Автори також розглядають ще й рівні застосування цього поняття: на рівні буденного усвідомлення під конфліктом розуміють суперечку; на семантичному рівні конфлікт трактується як зіткнення, суперечність; на конвенціональному рівні термін визначається у відповідності з предметом дослідження [157]. А.Т.Ішмуратов стверджує, що конфлікт є виявом неузгодженості спільної діяльності щодо реалізації інтересів суб'єктів взаємодії [110]. На думку М.І.Пірен, конфлікт являє собою внутрішньо сконструйоване бачення людиною ситуації [207].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної психологічної науки немає єдиного підходу до визначення поняття „конфлікт”.

У дослідженнях вітчизняної психології також прослідковується намагання пояснити природу конфлікту як соціально-психологічного феномена. Вивчення першоджерел російських та українських дослідників останніх десятиріч дає можливість стверджувати, що дослідження цього аспекту проблеми ведуться в основному у п'яти напрямках: вивчення міжособистісних конфліктів у трудових колективах (А.М.Гірник [53], Н.В.Гришина [73, 74], С.І.Єріна [97], А.М.Лебедев [149], Г.В.Ложкін [158]); вивчення міжособистісних конфліктів у руслі дослідження групових процесів (В.С.Агєєв [4, 6], А.М.Гірник [55], Н.І.Пов'якель [209], Т.А.Полозова [210], А.І.Ташцева [267]); вивчення міжособистісних конфліктів у навчально-виховному процесі (О.І.Бондарчук [130], І.М.Вареникіна

[37], А.М.Гірник [54], Н.М.Дорошенко [90], Н.Л.Коломінський [130], В.М.Кушнірюк [147], В.А.Нужний [191], Л.В.Сімонова [243], С.М.Харитонова [290], Є.В.Юрківський [318]); вивчення міжособистісних конфліктів у спортивних командах (А.І.Бузник [31], В.Г.Ласькова [148, 160, 161], Г.В.Ложкін [160, 161]); вивчення міжособистісних конфліктів у сімейних стосунках (С.В.Дворяк [300], Ю.О.Євграфова [96], С.Ю.Ключников [121], Н.В.Малярова [168], О.А.Нестеров [189], Є.М.Потапчук [213], Н.Я.Рутило [230], В.О.Сисенко [264], Б.Г.Херсонський [300], С.Г.Шуман [314], В.П.Шуман [314]).

Російські дослідники в свою чергу конфлікти в сімейних стосунках розглядають у двох основних площинах: подружніх стосунків (А.І.Захаров [101], С.В.Ковальов [128], О.Є.Зуськова [153], В.П.Левкович [153], В.А.Смєхов [250]); стосунків між дорослими та дітьми (Т.В.Драгунова [91], Н.Ю.Сінягіна [244], В.М.Соколов [255], Д.Г.Трунов [276], Г.Я.Юзефович [255]).

Отже, здійснивши аналіз конфліктів як психологічної проблеми, приходимо до висновку, що, не дивлячись на дискусійність тих чи інших положень та думок, ознайомлення з основними напрямками досліджень міжособистісних конфліктів у зарубіжній та вітчизняній психології дає нам можливість отримати уявлення про існуючий на сьогоднішній день стан зазначеної проблеми, розширити понятійний апарат і більш цілеспрямовано підійти до проведення подальших ґрунтовних досліджень проблем молодого сім'ї, психологічних чинників виникнення конфліктів та ефективності різних форм і методів роботи з молодими сім'ями, які представлені в наступних підрозділах нашого дослідження.

1.2. Психологічні проблеми молодого сім'ї у зарубіжній та вітчизняній психології

Сім'я – це один із найдавніших інститутів людської взаємодії, унікальне явище. Її унікальність полягає в тому, що декілька людей найбільш тісно

взаємодіють між собою впродовж десятків років. У такій системі інтенсивної взаємодії не можуть не виникати суперечки, конфлікти, кризи.

На думку Т.А.Демидової, сім'я є частиною суспільства, яка відчуває на собі вплив всіх суспільних диспропорцій, протиріч [81]. Соціолог А.Г.Харчев визначає сім'ю як „Історично конкретну систему взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми, як малу соціальну групу, члени якої пов'язані шлюбними або родинними взаємовідносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність в якій обумовлена потребою у фізичному і духовному відтворенні населення” [292, С.75].

О.І.Антонов вважає, що сім'я являє собою спільність людей, яка базується на єдиній загальносімейній діяльності. Автор використовує термін „сімейна група”, під якою розуміється група людей, які ведуть спільне домогосподарство і поєднані тільки родиною або подружжям [18].

За визначенням Т.І.Димнової, сім'я являє собою первинну і необхідну умову виховання життєздатних нащадків, еволюційно сформовану саморегулюючу і самовідтворюючу функціональну систему – спосіб життя, який дозволяє оптимально задовольняти базові потреби людини [93].

Дослідження багатьох авторів (В.А.Балашов [24], І.В.Бестужев-Лада [27], Л.Ф.Бурлачук [33], Т.В.Говорун [48], С.І.Голод [62, 64, 65], В.І.Зацепін [105], О.П.Козаков [111], Л.І.Коростильова [33], О.Г.Кір'янова [116], Д.Кутсар [273], С.С.Лібих [154], М.С.Мацьковський [238, 296], Р.Нойберт [190], В.П.Петров [154], Л.І.Савінов [24], В.О.Сисенко [263], М.Я.Соловйов [256, 257], Н.В.Скоробогатова [17], Є.А.Тійт [272], Є.Ф.Фатаєва [238], А.Г.Харчев [293, 294, 295, 296]) дають нам підстави констатувати той факт, що за останні десятиріччя значно змінилась психологія молодих людей, що беруть шлюб, їх соціальний статус, готовність до самостійного життя, рівень відповідальності.

У сучасному українському суспільстві відбувається трансформація шлюбних цінностей, в результаті чого підвищуються вимоги до якості сімейних стосунків. У зв'язку з урбанізацією суспільства шлюбні стосунки

детермінуються персоніфікованою психотерапевтичною функцією, яка дає змогу забезпечувати психологічний комфорт, який впливає на задоволеність і тривалість дошлюбних і подружніх стосунків, особистісне зростання подружжя [258].

На сьогодні, на думку Л. Ф. Бурлачука та Л. І. Коростильової, „В суспільній свідомості відбувається зміна розуміння шлюбно-сімейних стосунків, обумовлена насиченням уявлень про них новим соціально-психологічним змістом, який набуває більш особистісного, персоніфікованого характеру” [33, С.137].

Дані експериментальних досліджень С.В.Кириленка свідчать про тенденцію до збільшення кількості кризових сімей, нестабільності молодих шлюбів. У всіх регіонах України, в її містах і селах, спостерігається збільшення кількості неповних сімей з неповнолітніми дітьми [48].

Більшість психологів і соціологів, які досліджують сімейні стосунки, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї. Проблемі молоді сім'ї, її становленню присвячена значна кількість досліджень зарубіжної та вітчизняної психології (С.Т.Агарков [3], М.Адахан [7], Н.І.Ажгихіна [10], М.Т.Аксієвич [11], Т.Ф.Алексєєнко [13], Ю.Є.Альошина [16], Т.М.Афанасьєва [199], Г.С.Васильченко [40, 41], К.Вітек [47], Л.Я.Верб [45], В.З.Владін [49], І.С.Голод [63], Г.В.Гребенніков [70], Т.А.Гурко [76, 77], Г.Ф.Дейнега [3, 82], І.Ф.Дементьєва [80], А.К.Дмитренко [84], А.Б.Добрович [86], О.А.Дюжева [199], Т.С.Журбицька [99], В.І.Зацепін [102, 175], Л.М.Іванова [107], Є.С.Калмикова [112], В.І.Камай [199], Д.З.Капустін [49], Л.Кемерон-Бендлер [114], С.В.Ковальов [127], А.І.Кочетов [143], Н.В.Мальєрова [3], В.М.Мамикіна [169], Л.І.Мельник [11], В.П.Меньшутін [174], М.І.Мушкевич [184], Дж.Мюріел [185], Г.Навайтіс [186], Ю.М.Олійник [193], Л.М.Омельченко [196, 197], Л.М.Панкова [200], Ю.А.Петров [246], В.М.Піча [206], В.Л.Псіха [216], Ю.А.Решетняк [40, 41], Р.Річардсон [223], М.В.Ромашевський [246], В.М.Розін [224], Ю.Б.Рюриков [231], В.Сатір [234], Л.З.Сердюк [240], В.О.Сисенко [262, 265], Л.Ф.Філюкова

[281], Р.П.Федоренко [279], М.М.Ходаков [301], С.Г.Шуман [314], В.П.Шуман [314], Г.В.Яковлєва [321], О.А.Ясицька [86]).

На значущість цього етапу життєвого циклу сім'ї вказує той факт, що приблизно 50% сучасних українських шлюбів розпадається впродовж перших років сімейного життя. В деяких регіонах України цей показник сягає 70-80% [13].

Аналізуючи сучасні психологічні дослідження, Р.П.Федоренко стверджує, що одним із важких і складних періодів подружнього життя є період молоді сім'ї (до дев'яти років подружнього життя). Саме в цей період проходить подружня адаптація, формуються сімейні норми та санкції, відбувається освоєння рольової поведінки. Одночасно в цей період загострюються майже всі проблеми подружнього життя [279]. Л.М.Омельченко зауважує, що в процесі шлюбної адаптації перед молодою сім'єю нерідко постають проблеми, які зумовлюють порушення процесу її життєдіяльності – зростання рівня конфліктності у взаєминах чоловіка і дружини, зниження ступеня задоволеності шлюбом і як наслідок – виховного потенціалу родини [197].

Історія розвитку людства свідчить, що все життя людини проходить у взаємодії з іншими людьми. Їй постійно доводиться адаптовуватись до суспільних інтересів, потреб, бажань, намірів інших людей [262].

Термін „адаптація” в широкому розумінні слова означає пристосування до оточуючого середовища. В процесі адаптації прийнято виділяти два рівні: біологічний і психологічний. Перший означає пристосування організму до стійких і змінних умов фізичного середовища. Психологічна адаптація здійснюється шляхом засвоєння норм і цінностей соціуму. Тобто, мова йде про соціально-психологічну адаптацію, яка включає в себе здатність до спілкування, розуміння інших, до співпраці і кооперації з ними [262].

В системі соціально-психологічної адаптації необхідно виділити шлюбно-сімейну адаптацію як пристосування людини до життя в шлюбі та сім'ї [262].

З моменту початку сімейного життя молода сім'я входить в першу кризу, яка пов'язана з адаптацією до шлюбу і партнера. Активне неприйняття контрасту

в поведінці партнера в дошлюбний період і в повсякденному житті, зростання числа ситуацій, в яких виявляються відмінності у поглядах, цінностях, уподобаннях молодого подружжя, призводять до посилення міжособистісного напруження, прояву негативних емоцій, що ускладнює характер протікання кризи [279].

Перші роки сімейного життя – це стадія формування індивідуальних стереотипів спілкування, узгодження системи цінностей і вироблення загальної світоглядної позиції. На цій стадії відбувається взаємне пристосування партнерів, пошук такого типу стосунків, який задовольняв би обох. При цьому перед подружжям стоять завдання формування структури сім'ї, розподілу функцій (ролей) між чоловіком і дружиною та вироблення спільних ціннісних позицій [112].

За визначенням І.В.Гребеннікова, шлюбна адаптація – це пристосування подружжя один до одного і до тих умов, в яких знаходиться сім'я [70]. С.В.Ковальов під даним процесом розуміє взаємоуподібнення членів подружжя та узгодження їх думок, почуттів і поведінки [128].

В.О.Сисенко стверджує, що шлюбна адаптація – це поступовий процес взаємного пристосування подружжя, яке засноване перш за все на позитивних почуттях (симпатія, закоханість, дружба, любов) [262]. Однак почуття симпатії та закоханості ще не дають гарантії того, що шлюбна адаптація в цілому завершиться успіхом, адже адаптація здійснюється у всіх сферах сімейного життя [262].

І.В.Гребенніков виділяє матеріально-побутову, морально-психологічну та інтимно-особистісну адаптацію [70]. Матеріально-побутова адаптація полягає в узгодженості прав і обов'язків подружжя щодо виконання домашніх справ і у формуванні моделі планування та розподілу сімейного бюджету, яка б задовольняла обидві сторони [70].

Морально-психологічна адаптація заснована на зближенні поглядів, ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, а також особистісних і характерних особливостей чоловіка й дружини (максимально-можливому для

даної пари, але у всіх випадках повинно перевищувати рівень, нижче якого спільне існування подружжя стає не можливим) [70].

Інтимно-особистісна адаптація полягає в досягненні подружжям сексуальної відповідності, яка передбачає їх взаємне не лише фізичне, але і морально-функціональне задоволення інтимними стосунками [70].

Своєрідну концепцію шлюбно-сімейної адаптації запропонував В.О.Сисенко. Її основу становлять особливості характерів членів подружжя і їх відповідні адаптаційні можливості. Згідно із ступенем і рівнем адаптації, автор виділяє чотири групи людей: високоадаптовані, середньоадаптовані, низькоадаптовані і дезадаптовані особистості [262].

Високоадаптовані індивіди мають добре розвинені здібності до спілкування, співпраці та кооперації з іншими людьми. У них наявний високий рівень здатності до самопізнання. Такі люди позитивно ставляться до інших людей і відрізняються високим рівнем морального розвитку та відповідальності, у більшості випадків мають гарне психічне здоров'я. Вони є ядром стабільних і вдалих шлюбів, оскільки, на відміну від інших людей, краще пристосовані до шлюбного та сімейного життя [262].

Середньоадаптовані індивіди характеризуються нерівномірним розвитком загальних адаптаційних здібностей. Наприклад, задатки до спілкування та емоційного контакту можуть поєднуватися з нерозвиненою здатністю контролювати свої почуття та емоції [262].

Низькоадаптовані особистості – це певна група людей, яка охоплює найрізноманітніші групи осіб, які страждають алкоголізмом, різними нервово-психічними розладами (істерія, невроз нав'язливих станів, різні стійкі страхи, різні види депресій, сильно виражені випадки виснаження нервової системи, психастенії, епілепсії та інше), наркоманів. До низькоадаптованих особистостей можна віднести і осіб зі слабкою та середньою розумовою відсталістю [262].

Дезадаптовані особистості – це група осіб з прогресуючими формами шизофренії, маніакально-депресивного психозу, з тяжкими мозковими травмами, з тяжкими формами розумової відсталості тощо [262].

До загальних адаптаційних можливостей В.О.Сисенко відносить: здатність до співпраці, спілкування, емоційного та раціонального розуміння інших, самоконтролю і самопізнання, вміння вибрати адекватний тип поведінки відповідно до умов і обставин [262].

Автор розрізняє адаптацію до шлюбних ролей, нових обов'язків і прав, спільної узгодженої діяльності, розподілу праці в шлюбному союзі, темпераменту, характеру, потреб, інтересів, звичок, всього психічного світу, способу та стилю життя шлюбного партнера, основних цінностей життя, „життєвої філософії” партнера, адаптацію фізіологічну, в тому числі і сексуальну, а також адаптацію до професійної діяльності партнера [262].

На думку Л.М.Омельченко, процес подружньої адаптації можна розглядати як налагодження взаємодії членів подружньої пари з метою досягнення високої її функціональної оптимальності [196].

Після розгляду шлюбної адаптації як складного процесу виникає необхідність з'ясувати природу подружнього конфлікту в молодій сім'ї. Розумінню природи сімейних конфліктів сприяє їх визначення та чинники виникнення.

Враховуючи різноманітні підходи до визначення сімейного конфлікту, Є.М.Потапчук дає ґрунтовне визначення подружнього конфлікту. Автор охарактеризував конфлікт у сім'ї таким чином: „Це, перш за все, явище міжособистісних взаємин чоловіка та дружини, яке є виявом протиставлення членів сім'ї, тобто активного зіткнення їх інтересів, оцінок, принципів, думок, характерів, еталонів поведінки. Конфлікт віддзеркалює прагнення подружжя до самоствердження і є деструкцією міжособистісних стосунків на емоційному, когнітивному чи поведінковому рівні. З точки зору психічного стану членів сім'ї шлюбний конфлікт постає водночас і як захист, і як корекція у відповідь. Крім цього, конфлікт у сім'ї ще можна визначити як реакцію на несприятливі ситуації, що травмують особистість, або ж як реакцію на перешкоди у досягненні членами сім'ї певних цілей” [213, С. 32].

Л.М.Омельченко охарактеризувала соціально-педагогічні феноменологічні ознаки подружнього конфлікту: виникає як взаємодія чоловіка й дружини в процесі спілкування та спільної діяльності; зумовлюється пошуком засобів стабілізації взаємин; характеризується протидією членів подружжя та їх негативними емоціями; вимагає наявності певних протиріч; визначає шляхи подальшого розвитку членів подружжя та всієї сім'ї як складної системи, до якої вони належать у цілому; сприяє поглибленому розумінню родинних сфер, задіяних у процесі його перебігу [197].

У сучасній психологічній науці існують різноманітні підходи до трактування природи сімейного конфлікту, однак переважна більшість вчених дотримується думки, що він є різновидом міжособистісного та розглядається як окремий вид взаємодії між людьми в процесі їх життєдіяльності (А.Я.Анцупов [21], О.Є.Зуськова [153], А.Т.Ішмуратов [110], В.П.Левкович [153], Г.В.Ложкін [157], А.В.Морозов [181], Н.І.Пов'якель [157]).

Оскільки, процес подолання конфліктів нерозривно пов'язаний з виявленням причин їх виникнення, то доцільно буде розглянути підходи до їх визначення.

Більшість науковців вважає, що сімей, з самого початку їх існування, позбавлених конфліктів, взагалі не існує. Уже в перші місяці подружнього життя можливе взаємне непорозуміння молодих людей, що призводить до найрізноманітніших конфліктних ситуацій. Підґрунтям для виникнення таких конфліктів є протиріччя в думках, поглядах, уподобаннях молодого подружжя, фундаментальне нерозуміння відмінностей в психології чоловіка та жінки, їх стилів спілкування та поведінки (Л.Кемерон-Бендлер [114], С.В.Ковальов [128], Ч.Ліксон [155], Г.Навайтіс [186], Р.Річардсон [223]).

До факторів, які впливають на конфліктність подружніх стосунків, належать кризові періоди в розвитку сім'ї, які стали предметом дослідження Л.М.Гридковець [71], І.В.Дорно [89], І.С.Кона [133], С.Кратохвіла [144], Ю.Б.Рюрикова [231], О.С.Сермягіної [241], Р.П.Федоренко [279].

Л.М.Гридкевич в розвитку молодій сім'ї виділяє два кризові періоди, які впливають на конфліктність подружніх стосунків. Перший рік подружнього життя характеризується конфліктами адаптації один до одного, коли два „Я” стають одним „Ми”. [71].

Другий кризовий період пов'язаний з появою дітей. Ще несформована система „Ми” піддається серйозному випробуванню. До причин виникнення конфліктів в цей період належать: погіршення можливостей професійного зростання подружжя; у партнерів залишається менше часу для особистого життя; втома дружини, пов'язана з доглядом за дитиною, може призвести до тимчасового зниження сексуальної активності; можливі зіткнення поглядів подружжя і їх батьків з проблем виховання дітей [71].

Досліджуючи характер сімейних конфліктів, багато дослідників відзначили, що будь-який конфлікт може викликатися одночасно як соціальними чинниками, так і індивідуально-психологічними особливостями членів молодого подружжя. В роботах С.В.Дворяка [300], О.Є.Зуськової [153], С.В.Ковальова [128], В.П.Левкович [153], Д.В.Ольшанського [195], М.І.Пірен [207], В.О.Сисенко [262], Б.Г.Херсонського [300] вивчалися особистісні характеристики подружжя, які впливають на розвиток чи гальмування конфліктної взаємодії сім'ї.

Так Б.Г.Херсонський до причин подружніх конфліктів відносить такі риси характеру членів сім'ї, як емоційна збудливість, запальність, педантичність [300]. М.І.Пірен запевняє, що суттєвими причинами загострення конфліктної атмосфери в молодій сім'ї є конфліктогенні риси характеру, акцентуації характеру, особливості самоствалення та ставлення до партнера [207]. На думку В.П.Левкович та О.Є.Зуськової, труднощі у розвитку подружніх відносин викликані інколи психологічною і моральною незрілістю подружжя [153].

До вступу в шлюб у кожній людині складається певна система уявлень про своє минуле, теперішнє і майбутнє. Ці уявлення можуть бути помилковими та містити деякі ілюзії, але саме вони стають основою регуляції особистістю своєї поведінки. Під впливом батьківської сім'ї та власного досвіду в кожного із

шлюбних партнерів складаються певні потреби у спілкуванні, пізнанні, у проведенні вільного часу, виробляється система сімейних і життєвих цінностей, які не завжди бувають ідентичними, а нерідко виявляються різко відмінними одні від інших і навіть протилежними [240].

На думку С.В.Ковальова, на виникнення конфліктів в молодій сім'ї впливають в значній мірі неадекватні та суперечливі шлюбно-сімейні уявлення і очікування [128]. Автор вважає, що можна орієнтуватись на шлюб як на господарсько-побутовий союз, щиро вважаючи, що головне в сім'ї – це добре налагоджений побут і домогосподарство; як на союз морально-психологічний – прагнучи знайти вірного друга і супутника життя; як на союз сімейно-батьківський, виходячи з того, що головною функцією сім'ї є народження і виховання дітей, або на союз інтимно-особистісний – прагнучи знайти бажаного і улюбленого партнера по коханню [128].

Звідси випливає, що для того, щоб сім'я була благополучною, ці уявлення повинні бути сумісними, або стати такими, щоб поведінка одного з подружжя в його сімейній ролі не суперечила уявленням другого шлюбного партнера, і навпаки.

В сучасній психології вивченням уявлень молоді про сім'ю займались такі вчені як Б.М.Величковський [43], Г.Келлі [113], Н.Л.Москвичева [182]. В.Ф.Петренко [202], Х.Хекхаузен [298], А.П.Чернов [305], О.Г.Шмельов [309].

Н.Л.Москвичева виділила чотири основних типи уявлень молодих людей про сім'ю:

- „тепле коло спілкування” – інтимні міжособистісні стосунки і спілкування, кохання, взаєморозуміння, прийняття, емоційна підтримка (асоціативні образи: „домашнє тепло”, „круглий стіл” – 40,4%);

- „стабільний організм” – природній єдиний організм, цілісний процес життєдіяльності, сукупність допомагаючих один одному людей, які споріднені між собою („дерево з корінням”, „мурашник”, „бджолине гніздо” – 19,9%);

- „притулок” – сховище від труднощів зовнішнього світу („острівець у морі”, „нірка”, „фортеця” – 24,8%);

- „взаємна відповідальність” – („чистий аркуш паперу, де фіксуються всі позитивні і негативні події” – 14,1%) [182].

Автор відмічає, що серед багатьох аспектів сімейних стосунків студенти виділили обмежене коло питань, які стосуються виключно потреб у підтримці і значущості свого „Я”, деяких вітальних потреб і потреб у відчутті безпеки. При цьому практично не згадувались аспекти сімейних стосунків, пов’язаних із прагненням саморозвитку і самовдосконалення, задоволенням індивідуальних потреб в батьківстві, материнстві.

Наступне, що характеризує шлюбно-сімейні уявлення молоді, – це їх явно споживацька нереалістичність. Так, за даними В.І.Зацепіна, при дослідженні, проведеному серед студентів, виявилось, що середній бажаний майбутній чоловік за своїми позитивними якостями перевищував „середнього” реального юнака з безпосереднього оточення дівчат-студенток, аналогічно юнакам-студентам ідеальна дружина представлялась у вигляді жінки, яка була б не лише кращою за реальних дівчат, але і переважала б їх самих за розумом, чесністю, веселою вдачею та працелюбністю [103].

С.В.Ковальов виділяє три основні причини неспівпадіння шлюбно-сімейних уявлень молоді [128]. Перша з них пов’язана з тим, що наші уявлення про шлюб і сім’ю конкретизуються та наповнюються дрібницями, так як сім’я перестає відповідати сформованій віками схемі функціонування [128].

Друга причина полягає в тому, що сьогодні шлюбно-сімейні уявлення далекі від ідеалу. На думку автора, ці уявлення часто обмежені однією стороною життя, виключно господарсько-побутовою або сексуальною [128].

Третя причина полягає в тому, що конфлікт уявлень молодого подружжя може загострюватися і посилюватися через недостатні знання про уявлення партнера про сім’ю. Це відбувається, по-перше, тому, що в дошлюбний період вони віддають перевагу обговорювати будь-які теми, крім тих, які безпосередньо відносяться до сімейних стосунків. По-друге, з’ясувати уявлення один одного їм заважає досить короткий період дошлюбного знайомства [128].

Від того, як індивід уявляє собі особистість інших членів, можливості, якими володіє сім'я, в чому розглядає її основні проблеми, в багатьох аспектах залежить і те, які потреби він намагається задовольнити в сім'ї, як відноситься до різних сторін її життя [137].

За даними Л.А.Коростильової, погляди на те, що дає сім'я, у чоловіків і жінок практично однакові. Жінки вважають, що сім'я: слугує опорою у важку хвилину; позбавляє від самотності; приносить щастя від материнства; впорядковує інтимне життя; налагоджує побут, режим харчування. Чоловіки вважають, що сім'я: слугує опорою у важку хвилину; позбавляє від самотності; налагоджує побут, режим харчування; приносить радість від батьківства; впорядковує інтимне життя [140].

Деякі інші дані отримані У. Харлі, який виділив по п'ять основних потреб для чоловіків і жінок, виконання яких подружжя чекають один від одного. У чоловіків це: статеве задоволення; супутник по відпочинку; привабливість дружини; ведення домашнього господарства; моральна підтримка дружини. У жінок основними потребами є: романтична атмосфера в сім'ї, ніжність, яка проявляється зі сторони чоловіка; потреба в спілкуванні (можливість поговорити з чоловіком про все, що сталося за день); чесність і відкритість у стосунках з чоловіком; фінансова підтримка батька сім'ї; посвята себе сім'ї (роль батька). Невдачі чоловіків і жінок у побудові сім'ї зумовлені, на думку У.Харлі, незнанням потреб один одного, а постійне незадоволення хоча б однієї з потреб призводить до позашлюбних зв'язків [291].

На думку О.М.Маховікова, сім'я призначена для задоволення потреб її членів та покликана виконувати наступні функції:

- виховну, яка задовольняє потреби бути батьком чи матір'ю, виховувати дітей та самореалізовуватись в дітях;
- господарську, яка задовольняє матеріальні потреби, сприяє збереженню здоров'я та відновленню фізичних сил;
- емоційну, яка задовольняє потреби в симпатії, повазі, емоційній підтримці та психічному захисті;

- соціального контролю, що забезпечує виконання суспільних норм, особливо тими її членами, яким важко співвідносити свою поведінку з існуючими правилами;

- статеву, що задовольняє статево-еротичні потреби [173].

Проте кризові періоди життєдіяльності молодшої сім'ї, певні умови життя та індивідуально-психологічні особливості членів подружжя можуть перешкоджати виконання сім'єю вищевказаних функцій та задоволення тих чи інших потреб шлюбних партнерів, що в свою чергу спричинює виникнення сімейних конфліктів.

О.І.Кочетов наводить сім основних причин сімейних конфліктів: порушення етики подружніх стосунків (зрада, ревності); біологічна несумісність; несумісність інтересів та потреб; відмінності у педагогічних позиціях по відношенню до дитини; наявність особистісних недоліків або негативних якостей у одного або обох членів подружжя [143].

В.О.Сисенко розглядав ті ж причини, що і О.І.Кочетов, але більш детально і конкретно:

- незадоволення сексуальних потреб одного з подружжя;
- незадоволення потреби в цінності і значущості свого „Я” (порушення почуття власної гідності зі сторони іншого партнера, його зневажливе ставлення, образи, приниження, постійна критика);
- незадоволення потреби одного або обох членів подружжя в позитивних емоціях (відсутність ласки, ніжності, турботи, уваги і розуміння, психологічне відчуження подружжя один від одного, емоційна холодність);
- залежність одного з подружжя від алкогольних напоїв, азартних ігор та інших подібних речей, які призводять до великих матеріальних витрат;
- фінансові розбіжності подружжя (питання взаємного бюджету, утримання сім'ї, внеску кожного із партнерів в її матеріальне забезпечення);
- незадоволеність потреби у взаємодопомозі, взаємній підтримці, потреби у співпраці, незадоволеність веденням домашнього господарства [264].

На думку Л.І.Савінова, конфлікти в молодій сім'ї виникають через: нестачу спокою, достатніх матеріальних засобів, гармонії в інтимному житті, нерозумне ведення господарства, неспівпадіння поглядів, неможливість реалізувати свої інтереси, відсутність відчуття свободи, любові партнера до сім'ї, відсутність довіри партнера, взаєморозуміння, щирості, терпимості з боку партнера, ніжності і уваги, допомоги партнера по господарству і вихованню дітей [232].

У перші роки шлюбу (особливо, якщо період дошлюбного знайомства був коротким) можуть відігравати негативну роль наслідки такого специфічного для дошлюбних відносин викривленого сприйняття, як ідеалізація партнера. І.Ю.Полякова вважає, що можна ідеалізувати як образ сім'ї, так і самі стосунки. На думку автора поширеною може бути ідеалізація сексу, зовнішності, своїх можливостей, незалежності, мети та винятковості [211]. М.А.Абалкіна вважає, що „Ідеалізація необґрунтовано підвищує очікування до партнера і взаємодії з ним. Усвідомлення того, що партнер не відповідає реальному образу, відіграє деструктивну роль, призводить до великого незадоволення ним, собою, відносинами в цілому. Невміння або небажання налагодити взаємодію з врахуванням нового, або вже реального образу партнера призводить до розпаду стосунків” [1].

В.О.Сисенко зауважує, що конфлікт, який виникає у сім'ї, зводиться до суперечності між полем вільного руху для задоволення потреб однієї особистості та інтересами усієї сім'ї. За автором, поняття конфлікту переводиться в площину адаптації індивіда до групи. Незадоволення потреб членів сім'ї й створює напругу, яка спричинює появу конфліктів [264].

Аналіз результатів досліджень, проведених М.А.Абалкіною [1], Л.А.Коростильовою [140], О.І.Кочетовим [143], О.М.Маховіковим [173], І.Ю.Поляковою [211], О.І.Савіновим [232], В.О.Сисенко [264], У.Харлі [291] дають нам змогу стверджувати, що шлюб укладається для взаємного задоволення різноманітних потреб. Часткове або повне їх незадоволення провокує появу в шлюбних партнерів відчуття психічного дискомфорту, наслідком якого стають численні конфлікти.

Звідси випливає, що джерелом проблем в сім'ї часто бувають невиправдані очікування, які частково досліджувалися в роботах Т.М.Афанасьєвої [23], К.Вітека [47], Т.А.Демидової [81], Т.В.Дмитрової [85], І.В.Дорно [89], В.І.Зацепіна [104], О.Є.Зуськової [153], С.Кратохвіла [144], В.П.Левкович [153], Є.М.Потапчук [213], В.І.Слепкової [247], Н.О.Соболевої [253], З.Цельмер [304], Л.В.Штильової [313]. Дослідження авторів дають нам змогу констатувати факт, що очікування можуть бути частково усвідомленими і сформульованими, частково усвідомленими, але не обговорені з партнером, а іноді й цілком неусвідомленими.

Є.М.Потапчук використовує поняття „соціальні очікування”, під якими розуміє систему очікувань, вимог щодо норм виконання індивідом соціальних ролей [213]. Автор вважає, що на відміну від офіційних вказівок, посадових інструкцій та інших регуляторів поведінки в групі, соціальні очікування мають неформалізований характер, який не завжди усвідомлюється [213]. Невизначеність і суперечливість соціальних очікувань утруднює відповідну до них поведінку, що призводить до непередбачуваних вчинків і знижує ефективність рольової взаємодії між людьми [213].

За Т.В.Дмитровою, соціальні очікування – це припущення людини щодо оцінки її особистості оточуючими. Вони включають, по-перше, усвідомлення людиною того, яких форм поведінки чекають від неї інші, насамперед значущі для неї люди, на думку яких вона зважає, по-друге, усвідомлення людиною можливих реакцій оточуючих на її поведінку і, нарешті, усвідомлення людиною вимог, які висувають до неї оточуючі [85]. На думку Н.О.Соболевої, очікування являють собою ставлення людини до ймовірного майбутнього [253].

Л.В.Штильова стверджує, що рівень очікувань шлюбних партнерів від сімейного життя зумовлений гендерними особливостями [313]. На думку автора, поняття „гендер” полягає передусім в ідеї соціального моделювання чи конструювання статі (на відміну від біологічної статі, яка задається генетично). Соціальна стать конструюється соціальною практикою. Суспільство формує систему норм поведінки, що ставить виконання певних ролей у залежність від

біологічної статі індивіда. Відповідно, виникає ряд жорстких уявлень про те, що є „чоловіче” і що є „жіноче” в конкретному суспільстві [313].

Характер очікувань членів подружжя може бути зумовлений впливом зовнішніх факторів. Одним з них є вплив батьків та інших родичів. З одного боку цей вплив може бути опосередкованим. В даному аспекті мова іде про детермінанти, взяті із батьківської сім'ї. Адже будь-який індивідуум навчається чоловічій або жіночій ролі в значній мірі від своїх батьків і має тенденцію неусвідомлено використовувати в своїй сім'ї модель стосунків батьків незалежно від того, подобаються вони йому чи ні. Важливим моментом є домінування в сім'ї (хто із батьків „керував”, а хто підкорявся, ставлення батька до матері, щасливе дитинство). К.Вітек аналізує дані соціологічних досліджень, які свідчать, що розлучення батьків в три рази збільшує ймовірність майбутнього розлучення у дітей, в той час, як ймовірність розлучення у дітей, батьки яких не розлучались, складає один до двадцяти [47]. Гармонійність сімейного життя батьків має ще інші наслідки для майбутнього сімейного життя дітей. Дослідження К.Вітека дали змогу встановити, що особи, які позитивно оцінювали шлюб своїх батьків, виявили більші здібності до того, щоб будувати відносини у своїй сім'ї на основі чуйності, розумної згоди і шляхетності. Так 42,8% опитаних із сімей, де між батьками панувала згода, проявили повне взаєморозуміння в питаннях ведення домашнього господарства, в той час, як ті, чії батьки розлучились, таку якість проявили лише в 28,3% випадків. З 508 опитаних, батьки яких жили добре, 77,8% осіб люблять проводити вільний час з чоловіком (дружиною), що свідчить про подружню гармонію. Із 326 опитуваних, в чііх батьківських сім'ях були інколи конфлікти, лише 63,2% опитуваних сказали, що їм приносить задоволення проводити свій вільний час зі шлюбним партнером [47].

На наявність неусвідомленої тенденції до повторення моделі батьківської сім'ї в сім'ях дітей також акцентує увагу В.І.Слепкова. На її думку, „Нерідко під впливом закоханості індивідуум проявляє поступливість, частково відмовляючись від своєї програми заради партнера із бажання пристосуватися до

нього, що знову ж викликає внутрішнє протиріччя і дискомфорт. Через деякий час сформована схема знову дає про себе знати і у індивідуума спостерігається тенденція повернення до запрограмованого сценарію. Для подружньої гармонії недостатньо лише подібності подружжя з батьками протилежної статі. Імовірність гармонії сімейних стосунків тим вища, чим ближчі моделі батьківських сімей подружжя” [247, С. 12]. На думку чеського психотерапевта С.Кратохвіла, ймовірність гармонійного союзу між чоловіком та дружиною напряму визначається схожістю моделей сімей, із яких походить подружжя. В протилежному випадку виникає боротьба за владу, нерозуміння, розлучення, покинуті діти тощо [144].

В роботах З.Цельмер виявлено важливу закономірність, яка полягає в неусвідомленій тенденції повторювати модель стосунків своїх батьків у власній сім'ї. Психологічний механізм цього процесу виглядає наступним чином: людина відтворює не свою поведінку і не поведінку інших людей по відношенню до себе, а поведінку людей по відношенню один до одного, і тільки тих людей, які є значущими для неї [304].

На основі аналізу результатів досліджень, проведених К.Вітеком [47], С.Кратохвілом [144], В.І.Слепковою [247], З.Цельмер [304] можна констатувати наявність в подружньому житті неусвідомлених тенденцій до повторення моделей сім'ї своїх батьків, що може вплинути на стосунки між подружжям незалежно від того, однакові їх моделі чи ні. Сімейний досвід, на думку авторів, впливає на наступне життя особистості. Діти, що вирости в проблемних, дисгармонійних сім'ях, переносять проблеми і внутрішньоособистісні конфлікти у власні сім'ї.

З іншого боку, вплив батьків може бути прямим, коли батьки з дитинства насаджують доньці або сину образ-ідеал майбутньої дружини чи чоловіка. Батьки можуть не схвалювати вибір своєї дитини, якщо він не відповідає образу їхнього життя, нижчий за рангом по службі на відміну від них. Для батьків іноді дуже важливу роль відіграє титул, гідна для їхньої дитини кандидатура чоловіка / дружини.

Сам феномен престижності не обов'язково закладається у сім'ї. І.В.Дорно використовує термін „престижність” для позначення всього комплексу значущості людини для суспільства в цілому, і почуттів поваги та захоплення, які вона викликає в людях своїм безпосереднім образом [89].

Так, Т.М.Афанасьєва, наприклад, наводить той факт, що, за даними соціологічних досліджень, сучасні наречені насамперед шукають у майбутньому чоловікові інтелігентність, тобто дуже складний комплекс найвищих людських властивостей. Це і розум, і ерудиція, і чуйність, такт, культура внутрішня і зовнішня. На другому місці – ставлення до дружини як до друга, дбайливе ставлення до сім'ї та дітей, потім – розумна воля, працьовитість, почуття гумору, прагнення всебічно вдосконалюватися, фізична краса. [23].

Так само змінюються смаки і вимоги у юнаків до своїх обраниць, хоч їхній „набір” традиційний: вони шукають поєднання доброти, м'якості із самовідданістю, жіночності з вірністю подружньому обов'язку, але й для них важливі розум і ділові якості подруги, якій доведеться працювати на рівні з чоловіком [23].

Ідеальний образ коханої людини, особливо у молодих, недосвідчених людей, здебільшого розмитий і містить багато нереальних, завищених або несуттєвих вимог, тоді як дуже важливі якості не усвідомлюються, їх значення проявляється лише в практичному досвіді шлюбу [81].

У роботах В.І.Зацепіна акцент робиться на відмінності в оцінці важливих переваг у коханого та чоловіка. Якщо у коханого дівчатам більше подобається енергійність, веселість, краса та любов до танців, то у чоловіка ці якості (крім веселості) цінуються набагато менше. Проте починають високо оцінюватися працелюбність та вміння володіти собою. Це пояснюється тим, що зустрічаючись з хлопцем, переважно дівчина ніби забуває про основну мету – пошук партнера для майбутньої сім'ї – і керується ближньою – підняти свій престиж серед подруг і викликати їх заздрість [104].

Оцінка з боку юнаків характеризується тими ж особливостями. У них також спостерігаються відмінності в оцінці переваг коханої та дружини. Чесність

та справедливість, на які мало зверталась увага в дошлюбний період, в шлюбі стають найбільш вагомими якостями. Те ж саме відбувається з працелюбністю та вмінням володіти собою [104].

Стійкий образ майбутнього, стійкі очікування стосовно власного майбутнього у поєднанні з готовністю докладати зусилля для реалізації передбачуваних подій складають життєві домагання особистості, які можуть відігравати роль стрижня, на який нанизуються різні за діаметром кола життєвої, особистісної і психологічної перспективи [123].

Під домаганнями Т.М.Титаренко розуміє оцінку особистістю своїх передбачуваних здатностей і можливостей, очікування у майбутньому такої їх реалізації, яка б задовольнила її плани і запити [271]. Отже, життєві домагання, на думку автора, залежать від того, як людина оцінює себе та свої можливості [271].

За визначенням Т.М.Титаренко, життєві домагання являють собою комплекс вимог, очікувань, бажань, надій, що переживаються особистістю стосовно свого життя, свого майбутнього [271]. На думку автора, шлюбно-сімейні домагання особистості – це комплекс її вимог, очікувань, бажань, надій стосовно свого майбутнього шлюбу і сім'ї [271].

Шлюбно-сімейні домагання – це складна структура, взаємопов'язаними компонентами якої є домагання стосовно шлюбного партнера як супутника життя та батька / матері (його особистості, рис характеру, соціального статусу, параметрів зовнішності, віку взяття шлюбу та народження дітей тощо); домагання стосовно себе як шлюбного партнера і матері / батька (особистості, рис характеру, соціального статусу, віку одруження та народження дітей тощо); домагання стосовно дітей (їх кількості, статевої належності, зовнішності, особистісних властивостей тощо); домагання стосовно стосунків у сім'ї (ставлення членів родини один до одного, внутрішньо-сімейного розподілу ролей та інших параметрів взаємодії) [123].

Важливу і регулюючу функцію виконують шлюбно-сімейні домагання, які включають в себе рольові вимоги і очікування стосовно функціонального

розподілу ролей у сім'ї (Л.С.Алексєєва [12], Ю.Є.Альошина [15], Л.Я.Гозман [15], В.М.Дружинін [92], Є.М.Дубовська [15]). На думку багатьох авторів (М.А.Абалкіна [1], Є.В.Антонюк [19], В.М.Дружинін [92], О.Я.Кляпець[122]) розбіжності в рольових домаганнях призводять до психологічного напруження в сім'ї, а подібність уявлень про рольову структуру сприяє зняттю багатьох конфліктів, збільшенню згуртованості та підвищенню задоволення партнерів шлюбом.

В свою чергу Л.А.Коростильова зазначає, що негативний вплив на становлення подружніх стосунків здійснюють і такі шлюбно-сімейні домагання, як постійне очікування активності від іншого (споживацький підхід), жорстка прив'язаність до ідеалу (звідси - постійне бажання „переробити” іншого), недовіра до інших (а також до своїх безпосередніх почуттів та емоцій), очікування поведінки в межах чоловічого і жіночого стереотипів без врахування тенденцій до їх зміни [139].

За дослідженнями Л.С.Алексєєвої центральним компонентом шлюбних уявлень є очікування і вимоги потрібного і бажаного, які стосуються майбутньої взаємодії у шлюбі [12]. На думку автора, до таких домагань належать: потрібні і бажані особистісні якості партнера і властивості взаємин у шлюбі, зовнішність майбутнього партнера, а також судження особистості про себе. Саме ці домагання, на її думку, відіграють важливу роль у виборі майбутнього партнера, а також закладають особливості подружньої взаємодії на початковому етапі життєдіяльності сім'ї. Завантаженість домагань предметною мотивацією і жорстка фіксація в них на однозначних цілях і планах стають фактором конфліктності і психологічного напруження шлюбно-сімейної взаємодії [12].

При мотивації своєї поведінки людина часто керується тими цінностями, які у неї сформувалися в процесі її життя та виховання. За даними Г.Олпорта жінки на першому місці ставлять естетичні, соціальні та релігійні, тобто духовні цінності. Для чоловіків найбільш важливими являються теоретичні, економічні і політичні цінності, що можна поєднати з їх інтересом до абстрактних знань, потребою в практичному досягненні та прагненням до престижу і влади [109].

Однак часи змінюються, а разом з ними погляди та цінності. За даними А.І.Пенькової, у дівчат на першому місці в якості цінності стоїть матеріальне становище, а духовні цінності та креативність виражені найменше [201].

В останнє десятиріччя спостерігається систематичне зниження абсолютних і відносних показників народжуваності в Україні, особливо воно значне в містах. Рівень народжуваності в Україні фахівці оцінюють як дуже низький: народжуваність компенсує смертність лише наполовину. Більшість молодих сімей обмежуються народженням однієї дитини або залишаються бездітними. В сучасних умовах в молодих сім'ях задоволення потреби в дітях, у материнстві і батьківстві конкурує з низкою інших потреб. У першу чергу це мотиви виживання та пристосування до існуючих соціально-економічних умов, необхідність отримання освіти та подальшого працевлаштування для забезпечення матеріального добробуту, бажання повнішої самореалізації в житті. У свідомості сучасної молоді відбувається радикальна переоцінка цінностей, формується чітке уявлення про важливість „проринкових” якостей для досягнення успіху в житті, змінюються ціннісні орієнтації у бік матеріального комфорту, успішної кар'єри, цікавого дозвілля [177].

На думку А.Б.Добрович [86], В.І.Зацепіна [104], М.А.Іванова [254], Є.І.Ісаєва [248], М.С.Мацьковського [296], Ю.Б.Рюрикова [231], А.М.Сизанова [239], В.І.Слободчикова [248], А.Г.Харчева [296], О.А.Ясицької [86] однією з причин виникнення конфліктів і розлучень в молодих сім'ях є різні установки подружжя на сімейне життя.

За визначенням В.І.Слободчикова та Є.І.Ісаєва, установка являє собою готовність, схильність певним чином сприймати, розуміти, аналізувати об'єкт або діяти з ним у відповідності з минулим досвідом або під впливом стереотипів [248]. Під установкою вони також розуміють неусвідомлену особистістю готовність, схильність до діяльності, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша потреба [248]. У структурі установки автори також виділяють три складові: когнітивну, афективну і поведінкову [248]. Когнітивна являє собою вміння і переконання, яких ми дотримуємося стосовно тих чи інших предметів,

людей і які дозволяють нам судити, що на нашу думку правильно або правдоподібно. Афективна – складає позитивні або негативні емоції, пов’язані з цими переконаннями. Поведінкова передбачає реакцію людини, яка відповідає її переконанням і переживанням. Подружні установки набуваються в основному через спілкування в сім’ї [248].

А.Г.Харчев і М.С.Мацьковський до основних причин сімейних конфліктів і розлучень в молодих сім’ях відносять установку на шлюб як на легке життя. Проявляється ця установка в наступних чотирьох факторах: неготовність молодих людей до різкої зміни стилю життя; складність стосунків між поколіннями; гедоністичне ставлення до шлюбу (коли від нього чекають тільки приємних несподіванок); відсутність підготовки до виконання всього комплексу функцій, необхідних в сім’ї [296].

Як стверджує Ю.Б.Рюриков, „Перехід до подружнього життя – величезне набуття для людини; для її кохання відкривається невідомий раніше величезний світ відчуттів. Але втрати тут неминучі. Втрачається юнацька романтика, зникає відчуття недосягнутої цілі. На місце неспокійної невлаштованості і радісних передчуттів приходять почуття спокою. Кохання тепер не займає перше місце в подружньому житті, воно насичується побутовими турботами та із святкового перетворюється в буденне [231, С. 41]. Автор основний акцент робить на ритмі почуттів в подружньому житті і наголошує, що „...все життя нашого організму циклічне та складається з хвилеподібних злетів і падінь. Це стосується життя тіла та духу, нервів і почуттів, всіх наших стосунків один з одним, особливо стосунків, заснованих на коханні” [231, С. 56].

В.І.Зацепін детально розповідає про періодичні перепади в подружніх почуттях – від вищого накалу тяжінь до байдужості, відчуження, відштовхування [104]. На його думку, спершу перепади в коханні неглибокі, але поступово вони поглиблюються [104]. В кожній фазі панує своя установка, під якою автор розуміє внутрішнє налаштування людини, через яке вона бачить все в своєму житті [104].

У фазі злету почуттів подружжя це призма доброзичливості і радості: вона як би висуває на перший план світлі сторони кожного вчинку партнера і замальовує темні. В цей час навіть не дуже хороші риси близької людини здаються привабливими, а поганим вчинкам партнера подружжя намагаються дати виправдання. Людину в сім'ї шлюбні партнери бачать не такою, якою вона є, а кращою [104].

У фазі падіння почуттів побутує „чорна оптика”, негативна установка – і все сприймається через „сіру призму”. Кожному вчинку партнера вона як би додає частину тіні і віднімає частину світла, і це різко погіршує весь образ близької людини в сім'ї [104].

Чим емоційніша людина, тим сильнішим буде вплив негативної установки. Частіше і сильніше ця установка проявляється у жінок через їхню емоційність. Частіше бувають приступи „чорної оптики” у людей нервових, втомлених, і у холериків, меланхоліків: у них „пружини” нервового гальмування слабкіші, ніж збудження, і від цього негативні емоції стають регулятором внутрішнього життя людини [104]. Емоційні перепади сильніші у людей менш стійких, і не тільки у вразливих емоціоналів, але й у тих, у кого менше життєвого досвіду. Саме такими, на думку В.І.Зацепіна, бувають юні подружжя [104].

Зміна почуттів шлюбних партнерів, фаза „чорної оптики” або негативна установка – психобіологічна база багатьох суперечок у сім'ї і знання цього – основа попереджувальної тактики, тактики стримування себе, терпіння і прощання [104]. Подібними тактиками можна скоротити фазу падіння почуттів у сім'ї, зробити її менш хворобливою. В кризові періоди життєдіяльності молодій сім'ї необхідна подвійна сила стримування шлюбних партнерів та їх доброзичливості. Неврівноваженою та різкою поведінкою, на думку автора, можна тільки розтягнути фазу падіння почуттів подружжя, або й зробити її хронічною, і саме так часто буває у молодій сім'ї при боротьбі двох самолюбств партнерів [104].

В.І.Зацепін наголошує, що у всіх цих випадках фаза „темної оптики” мінає через декілька днів або й тижнів, і на зміну їй з’являється фаза стійкості, приплив почуттів шлюбних партнерів [104].

На думку М.А.Іванова, „подвійна оптика” зароджується в підсвідомості людини, яка кохає. Переваги коханої людини ця оптика різко збільшує, а недоліки зменшує [254]. Тому кохання, на думку автора, являє собою одночасно почуття-ілюзію, почуття-оману, почуття-прогноз, почуття, яке дає змогу бачити людину в її можливостях, такою, якою вона могла б стати [254].

Соціологічні дослідження, які проводилися А.М.Сизановим, показали, що більшість вступаючих в шлюб молодих людей мотивують своє рішення коханням до майбутнього чоловіка (дружини), але аналіз змісту, який вони вкладають в це поняття, виявляє домінування піднесено-романтичних уявлень про кохання. [239].

А.Б.Добрович та О.А.Ясицька розглядають почуття закоханості, якому, на відміну від кохання, притаманні деякі характерні ознаки:

- неприязнь до недоліків коханого;
- „оп’яніння” з втратою почуття відповідальності та аналітичних здібностей;
- відсутність гармонії поваги, дружби та пристрасті;
- постійна манірність. Гра визначеної, прикрашаючої, на думку людини, ролі [86].

На думку Ю.Б.Рюрикова, закоханість з самого початку частіше всього буває доособистісним почуттям. Подвійна оптика скоріше проявляється в стані закоханості, і багато людей в цей період кохають вигадану, створену з власних уявлень людину, а не ту, яка є насправді [231]. Перший рік подружнього життя – це перехід доособистісного почуття в особистісне. Молоді люди розпочинають бачити один одного такими, якими вони є насправді. У них з’являються або не з’являються близькі інтереси, погляди, звички, подібна система поведінки, ставлень один до одного [231]. Автор вважає, що значна частина всіх розлучень припадає на молодший подружній вік. В основному це ті люди, які прожили

один з одним менше року. Переважну більшість з них становлять молоді пари, які піддалися романтично-піднесеним уявленням про кохання [231].

Відомий вітчизняний вчений А.Г.Харчев вважає, що „Зміст шлюбу не вичерпується коханням, щастям, тобто заради чого люди одружуються. В шлюбі подружжя одразу ж зустрічається з труднощами пристосування один до одного і до нових умов існування, а відтак і з колізіями, які породжуються згасанням того почуття, яке М.І.Сеченов називає „коханням-пристрастю” або просто „пристрастю”, і виникненням нового типу подружнього зв’язку „кохання-дружба”, звикання, звички” [292, С. 218].

Про негативний вплив для сімейної взаємодії установок на романтичне кохання вказує також в своїх дослідженнях Л.А.Коростильова [139]. На думку автора, кохання – необхідна умова створення сім’ї, підґрунтя шлюбу; воно дозволяє безболісно пройти всі стадії подружньої адаптації і забезпечити гармонійні стосунки. Якщо кохання немає, якщо ним вважається тимчасова закоханість або елементарний статевий потяг, то шлюби, взяті за таких обставин, далеко не завжди відзначаються міцністю [139]. Проте, як зазначає Л.А.Коростильова, якщо кохання залишається єдиним мотивом вступу до шлюбу, то теж може призвести до його руйнації при зустрічі з серйозними життєвими проблемами [139].

Ю.Б.Рюриков наголошує, що одним із самих поширених конфліктів першого року подружжя є боротьба двох егоїзмів або двох самолюбств партнерів, війна за владу в сім’ї. На його думку, це скоріше нова проблема подружніх сосунків, яку принесла з собою емансипація жінок, і нерозуміння, що сучасна сім’я – цілком невідповідна підстава для єдиновладдя [231].

На виникнення конфліктів у молодій сім’ї впливають гендерні стереотипи закріплення соціальних ролей за відповідною статтю, про що згадується у дослідженнях В.С.Агєєва [5], Ю.Є.Альошиної [14], Ш.Берна [26], І.Ю.Борисова [14], І.В.Головнєвої [61], О.Є.Зуськової [153], М.Г.Горлач [67], П.П.Горностає [68, 69], І.С.Клециної [120], І.С.Кона [134], В.П.Левкович [153], М.М.Малишевої [167]. Дослідження вказаних авторів акцентують увагу на трансформації

рольових стосунків в сім'ї, що є важливою стороною сучасної перебудови шлюбно-сімейних стосунків. Невизначеність норм, які регулюють в нинішній час шлюбно-сімейні, в тому числі і рольові стосунки, ставлять перед сучасною сім'єю ряд соціально-психологічних проблем. На думку І.В.Головньої, в наш час особливого значення набуває сімейно-рольова сумісність подружжя, оскільки уявлення про ті ролі, які повинні виконувати подружжя в спільному житті, стали менш жорстко детермінованими, тому уявлення про те, яким повинен бути „справжній чоловік” та „справжня дружина”, у вступаючих у шлюб осіб можуть різко розходитися [61].

У психологічному словнику за редакцією С.Ю.Головіна роль визначається як „соціальна функція особистості, яка відповідає прийнятим нормам, спосіб поведінки людей відповідно до їх статусу, або позиції в суспільстві, в системі міжособистісних відносин” [249, С.700].

Серед причин великої кількості розлучень не останнє місце займає відсутність у юнаків і дівчат адекватних уявлень про зміст ролі подружжя. Як підкреслюють Е.А.Донченко і Т.М.Титаренко, „Роль подружжя значною мірою відрізняється від ролі закоханого. Приймати її, усвідомлювати всю її складність і неминучість можна лише в результаті взаємних зустрічних зусиль, терпіння, готовності до компромісів. Конфлікт неприйняття ролі може бути пов'язаний не лише зі складностями усвідомлення її змісту, але і з небажанням її прийняти. Якщо в першому випадку мова йшла про деяку незрілість, невміння взяти на себе визначену роль, то тут мова йде про усвідомлену відмову від ролі, прояв негативного до неї ставлення” [88, С. 99]. Що стосується компромісу, то з приводу цього питання дуже влучно висловився О.В.Тимченко: „В товариських, дружніх, сімейних стосунках компроміс – ознака сили, а не слабкості, зрілості, а не інфантильності” [259, С. 271].

У психологічному словнику за редакцією А.В.Петровського та М.Г.Ярошевського наводиться поняття гендерної ролі, яка визначається як диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків індивідів в залежності від їх статевої належності [218].

Гендерний стереотип, який стосується закріплення сімейних і професійних ролей у відповідності зі статтю, відноситься до самих поширених стереотипів, які передбачають стандартні моделі рольової поведінки чоловіків і жінок. У відповідності з цим стереотипом, для жінок головними соціальними ролями вважаються сімейні ролі, а для чоловіків – професійні ролі. Чоловіків прийнято оцінювати за професійними успіхами, жінок – за наявністю сім'ї та дітей [50]. Не менш поширеними є стереотипи маскуліності-фемінності, які являють собою нормативні уявлення про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. А саме: чоловіки – компетентні, доміантні, незалежні, агресивні, самовпевнені, схильні розмірковувати логічно, керувати своїми почуттями; жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі та ніжні. Окрему групу складають стереотипи, які стосуються змісту праці чоловіків та жінок: традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча; для чоловіків діяльність інструментальна, творча, їм більше підходить організувати та керувати [119].

Існує ряд обставин, які роблять проблему рольової внутрішньої структури особливо актуальною для сучасної сім'ї. У ХХ столітті відбулась своєрідна революція у сімейно-шлюбних стосунках, в результаті якої і змінилась сама сім'я. Роль жінки як домогосподарки, виховательки дітей відходить нині на другий план. А на першому плані з'являється нова жінка, яка на рівні з чоловіком є джерелом забезпечення сім'ї і тому вона стає економічно самостійною особистістю. Ситуація розподілу і перерозподілу функцій та сімейних обов'язків складна і насичена конфліктами, і тому тісно пов'язана з уявленнями про гендерні ролі. Е.В.Юркева та І.С.Клецина відмічають, що гендерні конфлікти, в основному, викликані потребою в перерозподілі традиційних жіночих та чоловічих ролей [215].

Аналізуючи принципи побудови стосунків у системі „чоловік-дружина” І.В.Гребенніков виділяє такі типи сімей: егалітарна, авторитарна (патріархальна, матріархальна), архаїчна. Егалітарні сім'ї характеризуються справедливим розподілом обов'язків між усіма їх членами. Сім'ям авторитарного типу

притаманне зосередження сімейної влади в руках одного із подружжя, усі члени сім'ї підпорядковуються голові, який (яка) і приймає важливі для подальшого сімейного життя рішення. Для сімей архаїчного типу характерною залишається побудова стосунків за принципом звички, байдужості, а то й примусу, за якої подружжя намагаються безпідставно передати частину своїх функцій іншому партнеру [70].

Сучасні молоді люди в своїх дошлюбних очікуваннях іноді змішують риси традиційної і егалітарної сім'ї. Г.Навайтіс наводить дані опитування великої вибірки майбутніх чоловіків і дружин (438 пар), за якими 17,6% юнаків орієнтувались на псевдотрадиційну модель сім'ї з верховенством чоловіка без його відповідальності за матеріальне забезпечення сім'ї, а 38,4 % наречених притримувались псевдоегалітарної моделі, в якій була б повна рівність в перевантаженні побутовою працею, і в той же час приписували чоловіку традиційний обов'язок утримувати сім'ю [186].

Т.А.Гурко, яка вивчала фактори стабільності молодого сім'ї у великому місті, на вибірці із 300 пар зробила висновок про важливість узгодженості поглядів молодого подружжя про те, в якій мірі дружина повинна присвятити себе професійній діяльності, а в якій – сімейним обов'язкам. Від вирішення цього питання залежить стиль стосунків – традиційний або сучасний. Чоловіки, на думку Т.А.Гурко, частіше, ніж жінки, відстоюють традиційні погляди, особливо в невдалих шлюбах. Співпадіння поглядів з цього питання зустрічалось у 74 % вдалих шлюбів і лише в 19 % невдалих. З іншого боку, у 52 % виступаючих в шлюб пар повністю розходяться установки про ступінь участі одружених жінок в соціальній діяльності [77].

Проте, як стверджують російські та українські дослідники (В.С.Агеев [5], Ю.Є.Альошина [14], І.Ю.Борисов [14], І.В.Головнєва [61], М.Г.Горлач [67], П.П.Горностай [68, 69], О.Є.Зуськова [153], І.С.Клецина [120], І.С.Кон [134], В.П.Левкович [153], М.М.Малишева [167]), правила ролівої поведінки і відносин сім'ї встановлюються в процесі життєдіяльності сім'ї, в тісному взаємозв'язку з міжособистісними відносинами і спілкуванням членів сім'ї.

Сімейні ролі повинні створювати таку систему, яка могла б задовольнити психологічні потреби членів подружжя та дозволила уникати конфліктів. Суттєвим моментом є те, наскільки уявлення члена сім'ї про свою роль співпадає з уявленням про неї інших.

Існують різні класифікації типів сімей. В.Сатір виділяє два типи сімей: проблемні і зрілі (безпроблемні). За автором проблемні сім'ї характеризуються: низькою самооцінкою, несформованими, нереалістичними і нечесними комунікаціями; ригідними, інертними, стереотипними, негуманними правилами поведінки; соціальними зв'язками, які забезпечують спокій у сім'ї або наповнені страхом і загрозою. Зрілі сім'ї В.Сатір характеризує такими якостями, як: висока самооцінка, прямі, чіткі і чесні комунікації; наявність гуманних правил, які орієнтовані на прийняття іншого; соціальні зв'язки з позитивними установками. Отже, В.Сатір до базових складових для життя в сім'ї відносить самооцінку, комунікації, правила і соціальні зв'язки [234].

С.В.Ковальов поділяє всі відносно неблагополучні сім'ї на три типи: конфліктні, кризові, проблемні. Для конфліктних сімей характерна наявність сфер, де їх інтереси, потреби та бажання постійно знаходяться у зіткненні, породжуючи сильні і тривалі негативні емоції. У кризових сім'ях протиріччя інтересів і потреб подружжя має надто різкий характер, охоплюючи при цьому важливі сфери життєдіяльності сім'ї. Проблемними, за автором, вважаються сім'ї, в яких виникають особливо важкі життєві ситуації, що можуть істотно вплинути на стабільність шлюбу: відсутність житла і засобів для існування сім'ї, важка і тривала хвороба членів подружньої пари, а також тривале засудження одного із шлюбних партнерів [128].

А.І.Захаров виділяє такі типи проблемних сімей: сім'ї з поведінкою, яка відхиляється від норми (сім'ї з девіантною поведінкою); сім'ї з деякими психопатичними та психічними захворюваннями у її членів; сім'ї, у яких мають місце випадки хронічного алкоголізму, бійок, аморальної поведінки і т.д [101].

В.П.Левкович та О.Є.Зуськова з точки зору конфліктності поділяють сім'ї на: стабільні, тобто такі, які здатні справлятися з сімейними проблемами;

проблемні – ті, які частково справляються; нестабільні, що не можуть подолати конфлікт і мають негативну сімейну орієнтацію [153].

Важливою умовою подальшого благополуччя молодій сім'ї є особистісна зрілість шлюбних партнерів до сімейного життя.

Проблема особистісної зрілості була предметом вивчення як зарубіжних, так і російських та українських науковців (Л.І.Анциферова [20], М.Браун-Галковська [30], Ю.З.Гільбух [52], М.Н.Гінзбург [56], Є.І.Головаха [60], Г.А.Дьоміна [83], Д.Зіглер [299], І.С.Кон [135], Т.Л.Левицька [152], Є.А.Нестерова [188], Л.В.Потапчук [214], Є.Ф.Рибалко [225], А.О.Реан [221], Т.М.Титаренко [270], М.В.Савчин [233], Л.Хьєлл [299], Р.М.Шаміонов [307], О.С.Штепа [311, 312], В.О.Ядов [319]).

А.О.Реан [221], Р.М.Шаміонов [307], О.С.Штепа [311] особистісну зрілість розглядають як один із структурних компонентів зрілої людини. На думку А.О.Реана зі всіх аспектів прояву особистості найскладнішим є особистісна зрілість [221]. Детермінантами особистісної зрілості, за О.С.Штепою [311] є психологічна та соціальна зрілість.

Як будь-яке явище, особистісна зрілість також включає структурні компоненти, якими є відповідні стани та властивості, що супроводжують діяльність особистості в різних сферах її життєдіяльності.

Так, А.О.Реан в структурі особистісної зрілості виділяє чотири базові компоненти, до яких належать: відповідальність, терпимість, саморозвиток і позитивне мислення [221].

За Ю.З.Гільбухом, соціальна особистісна зрілість включає в себе п'ять складників: мотивація досягнення, ставлення до свого „Я”, почуття громадянського обов'язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншими людьми [237].

На думку О.С.Штепи, пропріумом зрілої особистості є ознаки особистості, що самоактуалізується: синергічність (здатність до цілісного сприйняття світу), автономність (мати власні судження та систему цінностей), контактність, самосприйняття, креативність (творча спрямованість), толерантність

(терпимість), відповідальність, глибинність переживань (гармонія зі світом), здатність до децентрації та наявність власної життєвої філософії (життєва позиція, принципи, сенс життя) [311].

Польський психолог М.Браун-Галковська зауважує, що „Зрілість – поняття відносне, її завжди оцінюють стосовно чогось. Той, хто зрілий як дитина, не буде зрілим як доросла особистість; зрілість для 18 років не буде зрілістю для 30 років і т.д. Тому можна виділити певні етапи зрілості, навіть поєднати їх із конкретним віком. Проте точки досягнення зрілості визначити неможливо, бо життя іде вперед, і поведінка, зріла як на сьогодні, буде незрілою для завтрашнього дня. Не можна вказати й кульмінаційні точки зрілості, хоч в інших сферах це справді можливо: наприклад, для спорту віком найбільших можливостей є двадцять і декілька років, для праці за фахом (залежно від спеціальності) – трохи за сорок та інше” [30, С. 192]. Автор наголошує, що „Про готовність до подружнього життя можна говорити в різних аспектах. По-перше, це фізична зрілість, тобто спроможність організму виконати специфічні для подружжя завдання. Статева зрілість – це спроможність до статевої близькості та продовження роду. Юридична – досягнення віку, в якому закон дозволяє укласти подружжя або одержати на це дозвіл у молодшому віці. Економічна – досягнення матеріальної самостійності, праця, яка дає заробіток, наявність окремого помешкання. Як відомо, не всіх цих видів самостійності досягають одночасно. Наприклад, статево дозрівання припадає на набагато молодший вік, ніж одержання власної квартири. Хоч досягнення зрілості в усіх аспектах було б для одруження найбільш відповідним моментом, реально це не завжди можливо” [30, С. 28-29].

Особистісна зрілість визначає на думку дослідників психологічну готовність молодих людей до створення сім'ї (М.Браун-Галковська [30], Т.Л.Левицька [152]). Т.Л.Левицька під поняттям „психологічна готовність особи до створення сім'ї” розуміє активно дійовий стан людини, її установку на створення сім'ї, а також знання особливостей її функціонування. Компонентами такої готовності є: мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний. Психологічними передумовами виникнення психологічної готовності до

створення сім'ї має бути розуміння молодою людиною суті сімейно-шлюбної взаємодії та умов сімейного благополуччя, усвідомлення своєї відповідальності за створення сім'ї та своїх обов'язків, бажання бути з коханою людиною та турбуватися про неї, знання стратегій поведінки та способів дій у процесі сімейно-шлюбної взаємодії [152].

М.Браун-Галковська зауважує: „Про готовність до подружнього життя свідчить не стільки фізичний вік, скільки психічна зрілість. Її не вдається регламентувати законодавчо, а доводиться оцінювати в кожному випадку індивідуально. Психічна зрілість справді пов'язана з віком, проте не тотожна з ним” [30, С. 29]. За автором, найважливішими елементами психологічної зрілості є самостійність, самосвідомість, вміння любити, вміння бути вдячною.

На нашу думку, ґрунтовне визначення особистісної зрілості дає Г.А.Дьоміна. За автором, особистісна зрілість – „Це складне структурне утворення, яке характеризується: стійкою системою ціннісних орієнтацій, потребою в піклуванні про іншу людину, самоконтролем, емоційною зрілістю, відповідальністю в різних сферах діяльності, адекватним самоствердженням, автономністю, самостійністю вибору, почуттям реальності, позитивним ставленням до себе, цілепокладанням, саморозвитком та самореалізацією тощо. Воно вирізняє особистісно зрілу людину від особистісно незрілої” [83, С. 24].

Подружні взаємини являють собою специфічний вид міжособистісних стосунків, які розглядаються в загальному вигляді як взаємозв'язки між шлюбними партнерами, які переживаються ними суб'єктивно, а об'єктивно виявляються у характері та способах взаємних впливів, що їх здійснюють партнери один на одного у процесі спільного проживання, діяльності та спілкування. Подружні взаємини як один із видів міжособистісних стосунків охоплюють систему установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів та інших диспозицій, через які шлюбні партнери сприймають та оцінюють один одного [222].

Проведений аналіз літературних джерел не виявив спеціальних досліджень психологічних чинників, які виступають внутрішніми передумовами виникнення

конфліктів у молодій сім'ї. На думку багатьох дослідників, конфлікти в молодій сім'ї викликаються соціальними чинниками, індивідуально-психологічними особливостями членів молодого подружжя. У роботах вітчизняних та зарубіжних психологів, які займаються проблемами молоді сім'ї, відзначається, що багато молодих людей не готові до конструктивного вирішення конфліктів та до улагодженої взаємодії, проявляють низький рівень особистісної зрілості та керуються гендерно-рольовими стереотипами, які прийняті в суспільстві. Науковці також зазначають, що на конфлікти в молодій сім'ї впливають неадекватні та суперечливі шлюбно-сімейні уявлення і очікування шлюбних партнерів від сімейного життя, а також часткове або повне незадоволення потреб в сім'ї, різні установки подружжя на сімейне життя. Проте ці висновки не підтверджені масовими дослідженнями та достовірними кількісними показниками. Тому проведений аналіз психологічної літератури дозволив нам виділити основні групи психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї. До них ми відносимо: психологічні очікування шлюбних партнерів, установки подружжя на сімейне життя та гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів. Вивченню особливостей їх впливу на виникнення сімейних конфліктів і присвячене наше експериментальне дослідження.

Висновки до першого розділу

1. Проблемі конфлікту присвячено ряд досліджень з соціології, психології, філософії, серед яких вагоме місце займають роботи з психології. Роботи зарубіжних психологів, присвячені проблемі конфлікту першої половини ХХ століття, здійснювалися у рамках психоаналітичного, соціотропного, етологічного підходів, теорії групової динаміки, фрустраційно-агресивного, біхефіористського, соціометричного та інтераціоналістського напрямків, представники яких ставили перед собою мету виявити лише окремі аспекти психології конфлікту: чинники конфліктів, їх динаміку, класифікацію, умови

перебігу. Проте комплексного підходу, в якому б проблема конфлікту вивчалась би як цілісний феномен, в сукупності усіх його інтегральних та екстернальних зв'язків, серед досліджень зарубіжної психології першої половини ХХ століття здійснений нами аналіз літературних джерел не виявив.

2. У вітчизняній психології вивченню проблематики конфлікту не приділялося належної уваги в зв'язку з політичною ситуацією в УРСР та ідеологією марксистсько-ленінської філософії про неможливість загострення суперечностей та виникнення конфліктної атмосфери у соціалістичному суспільстві.

3. В останні роки проблема сім'ї та сімейних конфліктів ставали об'єктом досліджень в галузі соціології та психології. Переважна більшість вітчизняних і зарубіжних психологів та соціологів, які досліджують сімейні стосунки, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї, а саме - шлюбної адаптації подружжя. Шлюбна адаптація являє собою процес знайомства подружжя із сімейним життям, поступовим входженням в нього. На основі вивчення особливостей шлюбної адаптації можна оцінити стабільність чи нестабільність шлюбу, звести в єдину систему всю різноманітність сімейних конфліктів.

4. Невизначеність норм, які регулюють в нинішній час шлюбно-сімейні, в тому числі рольові стосунки, ставлять перед сучасною сім'єю ряд психологічних проблем. У сімейно-шлюбних стосунках часто відбувається зіткнення старих і нових сімейних норм, що часто стає джерелом виникнення конфліктів. Основними проблемами молодого сім'ї в адаптаційний період є: суперечливі шлюбно-сімейні уявлення і очікування від сімейного життя шлюбних партнерів, ідеалізація партнера, сімейно-рольова сумісність, установки подружжя на сімейне життя, низький рівень особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя.

5. Проведений аналіз психологічної літератури дозволив нам виділити основні групи психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї. До них ми відносимо: психологічні очікування шлюбних партнерів, установки

подружжя на сімейне життя, гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів, експериментальне дослідження яких і буде представлено наступному розділі.

Зміст даного розділу відображено у наступних публікаціях автора:

1. Шевчишена О.В. Чинники виникнення конфліктів у молодій сім'ї / О.В. Шевчишена // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: Зб. матеріалів X Всеукр. наук. – практ. конф., Київ, 16-18 травня 2007 р.; У 6-ти т./Редкол.: І.І.Тимошенко (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2007. – Т.4. – С.277-278.

2. Шевчишена О.В. Проблеми молоді сім'ї в адаптаційний період / О.В.Шевчишена // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2008. - №22 (46). – С.56-65.

3. Шевчишена О.В. Вплив уявлень молоді про сім'ю на сімейні стосунки у перші роки подружнього життя / О.В. Шевчишена // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: Зб. матеріалів XI Всеукр. наук. – практ. конф., Київ, 14-16 травня 2008 р.; У 4-х т./Редкол.: І.І.Тимошенко (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2008. – Т.2. – С.81-84.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ У

МОЛОДІЙ СІМ'Ї

У другому розділі дисертаційного дослідження представлено обґрунтування методичних підходів до дослідження психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї, особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя та результати їх експериментального вивчення.

У дослідженні взяло участь 250 осіб (125 молодих пар) віком від 19 до 29 років.

2.1. Методичні підходи до дослідження проблеми виникнення конфліктів у молодій сім'ї

Основна мета констатувального експерименту полягає в адекватному підборі методів дослідження, який би забезпечив вирішення поставлених завдань. Основними завданнями констатувального експерименту було обрано:

- 1) емпірично дослідити психологічні чинники виникнення конфліктів у молодій сім'ї та провести кількісний і якісний аналіз одержаних даних;
- 2) експериментально виявити наявність зв'язку між конфліктністю у молодій сім'ї та рівнем особистісної зрілості до сімейного життя шлюбних партнерів.

Підбір конкретних методів та методик в контексті дослідження був зроблений відповідно до змісту кожного чинника.

Для дослідження психологічних очікувань як психологічного чинника виникнення конфліктів у молодій сім'ї нами використано наступні методики: тест „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової [109]; анкета аналізу подружніх потреб У.Харлі [291].

Тест „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової [109] являє собою опитувальник із 168 пунктів. Зміст цих пунктів інтегровано за такими напрямками: сімейні ролі, потреба в спілкуванні, пізнавальні потреби, матеріальні потреби, потреба в захисті „Я-концепції”, культура спілкування, взаємна інформованість, рівень моральної мотивації, проведення дозвілля, частота конфліктів і способи їх вирішення, суб’єктивна оцінка задоволеності членів подружжя своїм шлюбом.

При проведенні цієї методики молодим парам була запропонована наступна інструкція: „Прочитайте уважно наступні твердження і оцініть їх правдивість за наступною шкалою: а) абсолютно не згідний; б) не згідний; в) важко сказати; г) згідний; д) абсолютно згідний. У бланку відповіді зазначте обраний вами варіант відповіді на кожне запитання. Намагайтесь уникати відповіді „важко сказати”.

На питання методики члени подружжя відповідають незалежно один від одного. Кожне твердження оцінюється за наступною шкалою: а) абсолютно не згідний (абсолютно не згідна) – (-2) бали; б) не згідний (не згідна) – (-1) бал; в) важко сказати – (0) балів; г) згідний (згідна) – (+1) бал; д) абсолютно згідний (абсолютно згідна) – (+2) бали.

Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань членів подружжя визначається, знайшовши середнє арифметичне значення показників: оцінок (О), очікувань (O_1) і самооцінок (С) партнерів по таких блоках: ролі (1), спілкування (3), пізнання (4), матеріальні потреби (5), культура спілкування (6), інформованість (8), захист Я-концепції (9). Оскільки блок питань „Ролі” включає декілька підгруп (мати-батько, чоловік-дружина, господар-господарка, чоловік-жінка), то при опрацюванні результатів тесту використовується середнє значення показників за цими пунктами. Аналогічно обчислюються результати по блоку „Потреба в захисті Я-концепції”, яка складається з таких підгруп: підтримка, емоційних комфорт, згода. Показники О, O_1 , і С по блоку „Рівень моральної мотивації” обчислюються таким чином: сумі даних по підгрупах 15 (безпосередня ситуація), 16 (зовнішній контроль), 17 (внутрішній контроль)

приписують обернений знак. Блоки життєдіяльності сім'ї: „Глава сім'ї”(2) і „Дозвілля”(7) аналізуються тільки змістовно і використовуються в якості додаткової інформації при інтерпретації отриманих результатів. Крім того, додатково обчислюються показники рівня моральної мотивації, частоти і способів вирішення конфліктів. Показники O, O₁ і C по блоку „рівень моральної мотивації”, який включає безпосередню ситуацію, зовнішній контроль і внутрішній контроль, обчислюються таким чином: сумі даних по підгрупах 15, 16, 17 приписується обернений знак.

Дана методика дає можливість визначити як впливає на виникнення конфліктів у молодій сім'ї рівень очікувань щодо реалізації партнером відповідної сімейної функції, рівень самооцінки партнера і рівень взаємних оцінок партнерами. Співвідношення між очікуванням, самооцінкою і оцінкою партнера дає змогу визначити рівень конфліктності у сім'ї по кожній сфері її життєдіяльності і тим самим визначити конфліктогенні зони сім'ї.

Анкета аналізу подружніх потреб У.Харлі [291] спрямована на визначення особливостей подружніх потреб (в ніжності, в сексуальних стосунках, у спілкуванні, супутнику по відпочинку, фінансовій підтримці, привабливості партнера, щирості та відвертості, допомозі по господарству, відданості сім'ї, захопленні зі сторони партнера) і рівня того, якою мірою вони задовольняються в сім'ї. Дослідження особливостей подружніх потреб здійснюється за шкалою відношень, а оцінка задоволення їх у сім'ї – за інтервальною шкалою. Анкети для чоловіків і жінок ідентичні.

За методикою шкала відношень містить від 0 до 6 балів, де 0 балів означає відсутність потреби; 3 бали – помірна потреба; 6 балів – висока потреба. Інтервальна шкала містить від (- 3) до 3 балів, де (- 3) означає цілковиту незадоволеність потреби; 0 – байдуже відношення; 3 бали – висока задоволеність потреби.

При проведенні цієї методики молодим сім'ям була запропонована наступна інструкція: „Намагайтеся якомога щиро відповісти на запитання. Не намагайтеся зменшити роль потреби, яка у вас не задовольняється. Коли ви

заповнюєте анкету, перегляньте її ще раз, щоб переконатися, що ваші відповіді точно відображають ваші почуття. Не слід що-небудь витирати або закреслювати, коли ви вносите зміни. При відповідях на запитання обведіть цифру, яка відповідає вашій потребі”.

Інтерпретація включає в себе дослідження рівня задоволення потреб в ніжності, сексуальних стосунках, у спілкуванні, у супутнику по відпочинку, фінансовій підтримці, привабливості дружини (чоловіка), щирості та відвертості, у допомозі по господарству, у відданості сім’ї, у захопленні зі сторони дружини (чоловіка).

Для дослідження установок особистості на сімейне життя як детермінанти виникнення конфліктів у молодій сім’ї ми використали методику „РОД”(рольові очікування і домагання) А.М.Волкової [217].

Дана методика дозволяє визначити погляди суб’єкта на названі в методиці функції (сексуальна гармонія в подружніх стосунках, особиста ідентифікація з шлюбним партнером, господарсько-побутові цінності, батьківське виховання, зовнішня соціальна ктивність, емоційно-теапевтична функція шлюбу, значення зовнішньої привабливості шлюбного партнера), а також про бажаний розподіл ролей при реалізації цих функцій. РОД являє собою тест, який містить по 36 тверджень як для жіночого, так і для чоловічого варіанту, які відносяться до семи шкал. Інтерпретація включає в себе дослідження установок за наступними шкалами: установки на особисту ідентифікацію з дружиною (чоловіком); установки на господарсько-побутові цінності; ставлення суб’єкта до батьківсько-виховної функції; значення зовнішньої соціальної активності, професійної, суспільної діяльності поза сім’єю; установки на емоційно-терапевтичні форми шлюбу; значення для суб’єкта зовнішньої привабливості дружини (чоловіка), її відповідності зовнішнім загальноприйнятим стандартам.

При проведенні цієї методики шлюбним партнерам була запропонована наступна інструкція: „Питання чоловічого та жіночого варіанту відображають різні погляди на шлюб, сім’ю, взаємостосунки між чоловіком та жінкою. Намагайтесь виразити свою особисту думку. Важливим є те, що ви про це

думаєте, а не те, що прийнято у вашому сімейному середовищі. Можливі варіанти відповідей: а) повністю згідний; б) в загальному це вірно; в) це не зовсім так; г) не вірно.

Час відведений на виконання – 20-25 хвилин.

Варіанти відповідей в балах:

- повністю згідний (а) – 3;
- в загальному це вірно (б) – 2;
- це не зовсім так (в) – 1;
- не вірно (г) – 0.

Інтерпретацію було проведено за семи шкалами. Шкала 1 дозволяє судити про те, яке значення надає суб'єкт сексуальній гармонії подружніх стосунків. Високі оцінки (7-9 балів) означають, що досліджуваний вважає гармонію сексуальних стосунків важливою умовою подружнього життя. Низькі оцінки (0-3 балів) – недооцінка сексуальних стосунків у шлюбі.

Шкала 2 являє собою установку суб'єкта на особисту ідентифікацію з шлюбним партнером. Високі оцінки (7-9 балів) відображають очікування співпадіння поглядів, інтересів, цінностей. Низькі оцінки (0-3 балів) передбачають установку на незалежність, свободу інтересів.

Шкала 3 являє собою установку на господарсько-побутові цінності. Рольові очікування розглядаються як міра очікування того, що партнер візьме на себе ініціативу в реалізації господарсько-побутових функцій сім'ї. Чим вища оцінка, одержана за цією шкалою, чим більше вимог пред'являє суб'єкт до участі партнера в організації побуту, тим більше значення для нього мають господарсько-побутові здібності та навички партнера. Рольові домагання за цією шкалою являють собою оцінки, які розглядаються як виражені установки на особисте домінування в господарсько-побутовому обслуговуванні. Чим вища середня оцінка, одержана досліджуваним по цьому фактору з урахуванням очікування і домагання, тим більше значення надається господарсько-побутовій функції.

Шкала 4 відображає ставлення суб'єкта до батьківсько-виховної функції. Оцінка по шкалі рольових очікувань є мірою того, що основні функції по вихованню і догляду за дітьми візьме на себе шлюбний партнер. Оцінка по шкалі рольових домагань – міра установки на виконання батьківської ролі самим суб'єктом. Висока оцінка дозволяє розглядати фактор в якості основної сімейної цінності.

Шкала 5 відображає значення зовнішньої соціальної активності, професійної, громадської діяльності. Шкала очікувань вимірює установку суб'єкта на те, що зв'язки з оточенням сім'ї підтримує партнер. Шкала домагань відображає особисту установку на активність.

Шкала 6 являє собою установку на емоційно-терапевтичні форми шлюбу. Оцінка по шкалі очікувань є мірою очікування того, що шлюбний партнер візьме на себе функції емоційного лідера сім'ї (буде коригувати психологічний клімат сім'ї, надавати моральну підтримку, тобто виступати в ролі психотерапевта). Оцінка по шкалі домагань виражає емоційну установку суб'єкта на особисту роль емоційного лідера в сім'ї. Чим вища середня оцінка, тим більшого значення суб'єкт надає взаємній моральній та емоційній підтримці, тим більше схильний розглядати сім'ю як сферу емоційної розрядки та релаксації.

Шкала 7 відображає значення для суб'єкта зовнішньої привабливості шлюбного партнера, його відповідність зовнішнім загальноприйнятим стандартам. Шкала очікувань виявляє бажання мати зовнішньо привабливого партнера. Шкала домагань - установка на власну привабливість. Середня оцінка відображає орієнтацію на зовнішнє благополуччя, соціальну думку.

Кожна з перерахованих шкал містить від 0 до 9 балів. Низькими оцінками вважаються оцінки від 0 до 3 балів, високими – від 7 до 9 балів.

Для дослідження гендерно-рольових стереотипів як психологічного чинника виникнення конфліктів у молодій сім'ї нами використано опитувальник „Розподіл ролей в сім'ї” Ю.Є.Альошиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської [15]. Опитувальник призначений для вивчення установок особистості стосовно ідеального розподілу сімейних ролей між чоловіком та дружиною. Він

складається із 21 твердження, які дають змогу виявити уявлення молодих людей стосовно ідеального розподілу ролей в семи сферах сімейного життя: виховання дітей; матеріальне забезпечення сім'ї; підтримка емоційного клімату в сім'ї; організація розваг; виконання ролі „господаря” / „господарки”; відповідальність за задоволення інтимними стосунками; організація сімейної субкультури. Інтерпретація результатів за цим опитувальником включає в себе дослідження системи показників за цими шкалами.

При проведенні цієї методики шлюбним партнерам була запропонована наступна інструкція: „Просимо вас відповісти на запитання опитувальника, зазначивши при цьому цей варіант відповіді, який ви вважаєте найбільш ідеальним при організації вашого сімейного життя”.

Обробка показників зводиться до підрахунку, якою мірою та чи інша роль реалізується чоловіком (дружиною). Індекс по кожній сфері підраховується як середнє арифметичне результатів відповідей на три питання. Специфіка підрахунку даних у цій методиці така, що у деяких питаннях першій альтернативі приписується значення 1, другій – 2, третій – 3, четвертій – 4, а інших значення приписується в зворотному порядку.

Інтерпретація методики має наступний вигляд: чим вищий бал, одержаний досліджуваним, тим більшою мірою дана роль в опитуванні сім'ї реалізується дружиною, чим нижчий – реалізується чоловіком. Якщо величина близька до середнього значення, то, відповідно, дану роль чоловік і дружина реалізують приблизно рівною мірою.

Для діагностики особистісної зрілості шлюбних партнерів використано наступні методики: методика „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча [220], „Тест-опитувальник особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха (шкала, що вимірює здатність до психологічної близькості з іншою людиною) [237], „Методика багатофакторного дослідження” Р.Кеттела (фактор, що визначає емоційну стійкість і відповідальність) [220].

Методика „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча [220] заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. Автор виділяє дві групи цінностей:

- термінальні – переконання в тому, що певна мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;
- інструментальні – переконання в тому, що певний образ дій або риса особистості є необхідною в будь-якій ситуації.

При виконанні даної методики респондентам пропонувалось два списки цінностей (по 18 цінностей в кожному). В списках досліджуваний надає кожній цінності ранговий номер. Спершу пропонується набір термінальних, а потім - інструментальних цінностей.

При проведенні цієї методики шлюбним партнерам була запропонована наступна інструкція: „Зараз вам буде запропонований набір із 18 карток з позначенням цінностей. Ваше завдання – розкласти їх по порядку значущості для вас як принципів, якими ви керуєтесь в своєму житті. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно вивчіть картки і обравши ту, яка для вас є найбільш значущою, кладіть її на перше місце. Згодом виберіть другу за значущістю цінність. Найменш важлива залишиться останньою і займе 18 місце. Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Якщо в процесі роботи ви змінюватимете свою думку, то можете виправити свої відповіді, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати вашу істинну позицію”.

За „Тестом-опитувальником особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха [237] особистісна зрілість визначається за сформованістю п’яти базових психологічних якостей: мотивація досягнень, ставлення до свого „Я”, почуття громадянського обов’язку, життєва установка, здатність до психологічної близькості з іншою людиною.

При проведенні цієї методики шлюбним партнерам була запропонована наступна інструкція: „Просимо вас відповісти на запитання опитувальника, зазначивши при цьому цей варіант відповіді, який відповідає вашим судженням та переконанням”.

Даний опитувальник був включений нами до складу діагностичних методик з метою вивчення емпатійності шлюбних партнерів, яка досліджувалась за шкалою „здатність до психологічної близькості з іншою людиною”. Оцінкою

емпатійності досліджуваного слугує алгебраїчна сума балів, набраних зі всіх 33 питань тесту. Ця оцінка може складати наступні рівні емпатійності: надто високий ((+21) – (+15)); високий ((+14) – (+10)), задовільний ((+9) – (+7)), незадовільний (менш (+7)).

„Методика багатофакторного дослідження” Р.Кеттела [220] являє собою опитувальник, який призначений для вимірювання шістнадцяти факторів особистості і містить 187 запитань. Він дає багатогранну інформацію про особистісні риси, які називають конституційними факторами.

При проведенні цієї методики шлюбним партнерам була запропонована наступна інструкція: „Вам пропонується відповісти на ряд питань, мета яких – з’ясувати особливості Вашого характеру, схильностей та інтересів. Не існує питань, на які можна дати „правильну” або „неправильну” відповідь, так як вони відображають лише особливості, які притаманні різним людям. Якщо ж Ви бажаєте отримати рекомендації, які правильно відображають особливості прояву Вашого характеру в різних ситуаціях, намагайтеся відповідати якомога щиро та відверто”.

Порядок підрахунку балів в методиці такий: якщо вибраний досліджуваним варіант відповіді („а” або „с”) співпадає з наведеним в ключі, то нараховується 2 бали; якщо обрано проміжний варіант („в”) – 1 бал. Сума балів по кожній виділеній групі питань в результаті складає значення фактору. Винятком є фактор „В” – тут при будь-якому співпадінні відповіді з „ключем” нараховується 1 бал. Отримане значення кожного фактору переводиться в стени за допомогою спеціальних таблиць, наведених в методиці.

Розподіл стенів здійснюється за біполярною шкалою з крайніми значеннями від 1 до 10 балів. Відповідно першій половині шкали (від 1 до 5,5) присвоюється знак „–”, другій половині (від 5,5 до 10) – знак „+”. З існуючих показників за всіма 16 факторами зображується так званий „профіль особистості”. При інтерпретації враховуються в першу чергу „піки” профілю, тобто найбільш низькі і найбільш високі значення факторів, особливо ті

показники, які в „негативному” плюсі знаходяться в межах від 1 до 3 стенів, а в „позитивному” – від 8 до 10 стенів.

Даний опитувальник був включений нами до складу діагностики з метою вивчення емоційної стійкості та відповідальності шлюбних партнерів.

Одним із завдань нашого дослідження було встановлення взаємозв'язків між досліджуваними явищами. З цією метою нам необхідно було виявити кореляційні зв'язки, оскільки кореляційний зв'язок є свідченням того факту, що зміни однієї ознаки певним чином призводять до зміни іншої. З метою встановлення кореляційного зв'язку між досліджуваними факторами ми використали коефіцієнт кореляції Пірсона, який вираховується за формулою

$$r_{xy} = \frac{n \cdot \sum(x_i \cdot y_i) - (\sum x_i \cdot \sum y_i)}{\sqrt{[n \cdot \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2] \cdot [n \cdot \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2]}}$$

де x_i – значення, яких набуває змінна X ,

y_i – значення, яких набуває змінна Y ,

\bar{x} і \bar{y} – середні X і Y ,

n – обсяг вибірки.

Рівень значущості емпіричного показника коефіцієнту кореляції Пірсона можна визначити за спеціальною таблицею [98, с. 324].

Для встановлення зв'язків між ранговими оцінками досліджуваних факторів при наявності однакових рангів ми використали лінійний коефіцієнт кореляції Спірмена. В цьому випадку у формулу обчислення коефіцієнту кореляції додаються поправки на однакові ранги:

$$D1 = \frac{n^3 - n}{12}$$

$$D2 = \frac{k^3 - k}{12}$$

де n – кількість однакових рангів у першому стовпці,

k – кількість однакових рангів у другому стовпці.

$$D3 = \frac{(n^3 - n) + (k^3 - k)}{12}$$

де n – кількість однакових рангів у першій групі прорангованого стовпця,

k – кількість однакових рангів у другій групі прорангованого стовпця.

Модифікація формули в загальному вигляді така:

$$\rho = 1 - \frac{6 \cdot \sum d^2 + D1 + D2 + D3}{n \cdot (n^2 - 1)}.$$

Рівень значущості емпіричного показника коефіцієнту кореляції Спірмена можна визначити за спеціальною таблицею [98, с. 325].

Для здійснення оцінки відмінностей величин середніх \bar{X} і \bar{Y} двох незалежних вибірок X і Y , які розподілені за нормальним законом, ми використали t -критерій Стьюдента:

$$t = \frac{X_1 - X_2}{\sqrt{\frac{s_1^2 + s_2^2}{n}}},$$

де X_1 і X_2 - середні значення двох вибірок,

s_1^2 і s_2^2 - дисперсії двох вибірок,

n – обсяги двох вибірок.

Для здійснення оцінки відмінностей двох зв'язаних вибірок нами було використано формулу $t_{\text{емп}} = \frac{\bar{d}}{Sd}$,

$$\text{де } \bar{d} = \frac{\sum d_i}{n} = \frac{\sum (x_i - y_i)}{n},$$

$$Sd = \sqrt{\frac{\sum d_i^2 - \frac{(\sum d_i)^2}{n}}{n(n-1)}},$$

$d_i = x_i - y_i$ - різниця між відповідними значеннями змінних X і Y , а \bar{d} - середнє цих різниць.

Рівень значущості емпіричного показника t -критерію Стьюдента можна визначити за спеціальною таблицею [98, с. 313].

З метою співставлення частоти, з якою проявляються досліджувані особливості у залежних і незалежних вибірках стосовно вимірюваної ознаки, ми застосували критерій Фішера (φ), який вираховується за формулою:

$$\varphi_{emn} = (\varphi_1 - \varphi_2) \cdot \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}},$$

де φ_1 – величина, взята із таблиці 14 [98, с. 308], яка відповідає великій процентній величині;

φ_2 – величина взята із таблиці 14 [98, с. 308], яка відповідає малій процентній величині;

n_1 – кількість спостережень у вибірці 1;

n_2 – кількість спостережень у вибірці 2.

Критерій Фішера дозволяє оцінити достовірність відмінностей між процентними долями двох вибірок, у яких реєструється досліджуване явище. З його допомогою можна порівнювати показники однієї і тієї ж вибірки, виміряної в різних умовах. Рівень значущості емпіричного показника кутового перетворення Фішера можна визначити за спеціальними таблицями [98, с. 308, 312].

Для встановлення вірогідності розходження між досліджуваними вибірками ми застосовували U-критерій Манна-Уїтні, який вираховується за формулою $U_{emn} = (n_1 \cdot n_2) + n_x \cdot \frac{(n_x + 1)}{2} - R_{ma}$,

де n_1 – числове значення першої вибірки,

n_2 – числове значення другої вибірки,

R_{max} – найбільша по величині сума рангів,

n_x – кількість досліджуваних в групі з великою сумою рангів.

Рівень значущості емпіричного показника U-критерію Манна-Уїтні можна визначити за спеціальною таблицею [98, с. 295].

Для виявлення взаємозв'язків між досліджуваними явищами ми використовували критерій хі-квадрат, який вираховується за формулою

$$\chi_{emn}^2 = N \cdot \left(\sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^m \frac{C_{ij}^2}{C_i \cdot C_j} - 1 \right),$$

де k – число рядків багатогранної таблиці;

m – число стовпців багатогранної таблиці;

N – загальне число значень в багатогранній таблиці, яке завжди являє собою добуток $N = k m$;

C_{ij} – елементи багатогранної таблиці;

C_i – сумарне значення по рядках багатогранної таблиці;

C_j – сумарне значення по стовпцях багатогранної таблиці.

Рівень значущості емпіричного показника критерію χ^2 -квадрат можна визначити за спеціальною таблицею [98, с. 306].

При опрацюванні експериментальних даних завжди доцільно проводити оцінку характеру їх розподілу. Ця оцінка важлива, тому що в залежності від характеру розподілу вирішується питання про можливість застосування того чи іншого статистичного методу. При нормальному розподілі експериментальних даних застосовуються особливі методи статистичної обробки (параметричні).

Для оцінки відповідності емпіричного розподілу нормальному закону ми застосували критерії асиметрії (t_A) та ексцесу (t_E), які обчислюються за формулами:

$$t_A = \frac{|A_x|}{m_A} \quad \text{і} \quad t_E = \frac{|E_x|}{m_E},$$

де A_x і E_x – коефіцієнти асиметрії та ексцесу,

m_A і m_E – відповідні похибки:

$$m_A = \sqrt{\frac{6 \cdot (n-1)}{(n+1) \cdot (n+3)}};$$

$$m_E = \sqrt{\frac{24n \cdot (n-2) \cdot (n-3) \cdot (n-5)}{(n-1)^2 \cdot (n+3) \cdot (n+5)}}.$$

Про достовірну відмінність емпіричного розподілу від нормального свідчать показники t_A і t_E , якщо набувають значень 3 і більше [228].

Результати експериментального дослідження, проведеного з використанням зазначених методик, будуть представлені в наступних параграфах.

2.2. Психологічні очікування шлюбних партнерів як психологічний чинник виникнення конфліктів у молодій сім'ї

Психологічні очікування, за нашим припущенням, є психологічним чинником виникнення конфліктів у молодій сім'ї. Ми розглядаємо „Психологічні очікування шлюбних партнерів” як систему уявлень про сімейне життя, під впливом якої в партнерів виробляються сімейні цінності та формуються потреби, повне або часткове незадоволення яких зі сторони чоловіка (дружини) призводить до незадоволення собою, партнером та відносинами в цілому, а відтак до нереалізованих очікувань, рівень усвідомленості яких може зумовлюватися гендерними особливостями членів подружжя та впливом зовнішніх факторів.

Для дослідження цього чинника ми застосовували тест „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової [109]. Методика дає змогу визначити, як впливають на виникнення конфліктів очікування, які сформувались у партнерів до моменту вступу в шлюб під впливом їх особистих особливостей, нахилів і специфіки соціокультурного середовища та на основі цього віднести подружню пару до відповідної групи сімей.

За даною методикою в якості емпіричного референту протиріч уявлень членів подружжя щодо реалізації своїх потреб в різних сферах життєдіяльності сім'ї (саме це є вираженням подружнього конфлікту) прийнято співвідношення між їх самооцінками (С), оцінками партнерів (О) і очікуваннями по відношенню до партнерів (О₁). Показники О, С, О₁ являють собою репрезентацію в свідомості особистості різних потреб. Відповідні типи співвідношень О, С і О₁ і є умовою виникнення подружніх конфліктів. Перевищення рівня самооцінок і рівня очікувань над рівнем взаємних оцінок, тобто від'ємна величина значень різниць $O - O_1$ і $O - C$ свідчить про відкритий конфлікт. Знак даних співвідношень за тестом „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової [109] характеризує знаковий критерій (К₃) і порівняльний критерій

(K_p), який визначається за допомогою порівняння співвідношень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань членів подружжя з нормативними типами співвідношень (структур) [109]. Тобто, конфлікт між членами подружжя має місце при наявності таких структур, коли низька оцінка партнерів співпадає з високим рівнем очікувань до нього і з високою самооцінкою (структура №1); з високим рівнем хоча б одного з цих показників (№2 і №3). Конфлікт між членами подружжя не виникає при наявності таких структур, які передбачають або співпадіння низького рівня оцінки партнера, очікувань до нього і самооцінки (№4), або наявність високої оцінки партнера незалежно від рівня очікувань до нього і рівня самооцінки (№5). Співпадіння емпіричних співвідношень з нормативними свідчить про наявність чи відсутність конфлікту між членами подружжя, а також вказує на сферу життєдіяльності сім'ї, де має місце відкритий конфлікт. За даною методикою про відкритий конфлікт між членами подружжя говорять насамперед від'ємні оцінки, особливо взаємні.

Провівши аналіз одержаних результатів за допомогою порівняльного критерію K_p , ми одержали такі дані: у 45,79% (49) подружніх пар спостерігається поєднання тільки безконфліктних структур, у 39,25% (42) подружніх пар спостерігається поєднання конфліктних і безконфліктних структур і у 14,95% (16) подружніх пар спостерігається поєднання тільки конфліктних структур. Оскільки за результатами проведення тесту „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є. Зузькової для нестабільних подружніх пар характерні поєднання лише конфліктних структур, для проблемних – поєднання конфліктних і безконфліктних, а для стабільних – поєднання безконфліктних структур оцінок, то ми дійшли висновку, що 49 подружніх пар можна вважати стабільними, 42 подружніх є проблемними і 16 подружніх пар є нестабільними. 18 подружніх пар ми не змогли віднести до жодної групи сімей, так як при опитуванні вони в переважній більшості давали відповідь „важко сказати”, тобто ставили оцінку 0. Надаліше стабільні сім'ї ми будемо називати неконфліктними сім'ями (49), а проблемні і нестабільні – конфліктними сім'ями (42 + 16 = 58).

Кількісні результати загального рівня взаємних оцінок, самооцінок і очікувань подружніх пар неконфліктних сімей (49) представлено у таблиці додатку А1 і конфліктних сімей (58) у таблиці додатку А2. У даних таблицях крім значень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань партнерів неконфліктних і конфліктних сімей, міститься також і рівень конфліктності (P_k) шлюбних партнерів. З таблиць додатків А1 і А2 видно, що рівень конфліктності у шлюбних партнерів конфліктних і неконфліктних сімей різний. У 93,88% (46 досліджуваних) респондентів неконфліктних сімей виявлено низький рівень конфліктності, тоді як у респондентів конфліктних сімей низького рівня конфліктності не виявлено у жодного з них. Відмінності статистично достовірні ($\varphi=13,61$; $p\leq 0,001$). Середній рівень конфліктності виявлено у 6,12% (3 досліджуваних) респондентів неконфліктних сімей і 17,24% (10 досліджуваних) респондентів конфліктних сімей ($\varphi=1,833$; $p\leq 0,031$). У респондентів неконфліктних сімей не виявлено високого рівня конфліктності, тоді як у респондентів конфліктних сімей високий рівень конфліктності виявлено у 82,76% (48 досліджуваних) ($\varphi=11,63$; $p\leq 0,001$).

Різними є значення взаємних оцінок, самооцінок і очікувань партнерів неконфліктних і конфліктних сімей (додатки А1 і А2). Значення взаємних оцінок, самооцінок і очікувань партнерів неконфліктних і конфліктних сімей представлені на рисунку 2.1.

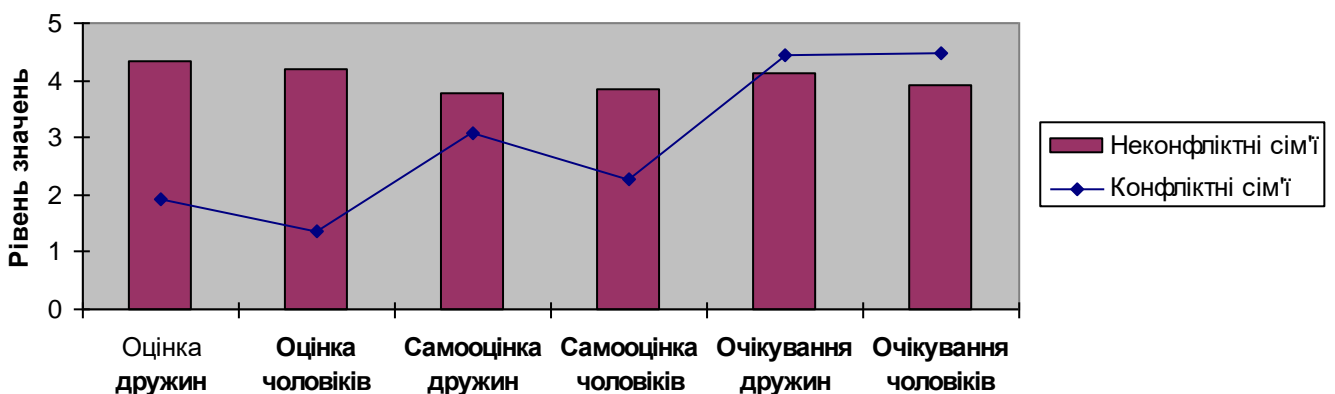

Рис. 2.1. Рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань партнерів конфліктних і неконфліктних сімей.

Як видно з рисунка 2.1, рівень очікувань партнерів конфліктних сімей (4,44 балів у жінок і 4,47 балів у чоловіків) вищий за рівень очікувань партнерів неконфліктних сімей (4,13 балів і 3,90 балів). Це означає, що певні системи цінностей, тобто індивідуальні уявлення про те, що є важливим і значущим в подружньому житті, відрізняються у членів подружжя конфліктних і неконфліктних сімей. Перевищування очікувань партнерів конфліктних сімей над очікуваннями партнерів неконфліктних сімей свідчить про те, що члени подружжя конфліктних сімей ставлять надмірні вимоги до своїх партнерів. Значення самооцінок партнерів, навпаки, у респондентів конфліктних сімей (3,06 балів; 2,26 балів) нижчі, ніж у респондентів неконфліктних сімей (3,78 балів; 3,86 балів). Людина з низькою самооцінкою засуджує себе за певні вчинки, що є причиною виникнення внутрішніх конфліктів, з якими їй важко впоратись. У людей з високою самооцінкою, а отже і самоповагою, психологічне життя протікає без гострих внутрішніх конфліктів, а якщо вони і виникають, то такі люди досить успішно справляються з ними. Проте надто висока самооцінка, яка переважно не підтверджується взаємною оцінкою його партнера, призводить до незадоволення другим. Набагато більшою є відмінність між взаємними оцінками партнерів неконфліктних (4,32 балів; 4,18 балів) та конфліктних (1,92 балів; 1,38 балів) сімей. Як бачимо, взаємні оцінки у партнерів неконфліктних сімей, набагато вищі, ніж взаємні оцінки партнерів конфліктних сімей. Тобто у партнерів конфліктних сімей, поряд з дуже високими очікуваннями, спостерігається тенденція незадоволення партнерів один одним.

Як видно з рисунка 2.1, у респондентів неконфліктних сімей співвідношення між взаємними оцінками, самооцінками і очікуваннями має такий вигляд: $S \rightarrow O_1 \rightarrow O$ (у бік збільшення), а у респондентів конфліктних сімей - $O \rightarrow S \rightarrow O_1$ (у бік збільшення), тобто у респондентів неконфліктних сімей взаємна оцінка партнерів, по відношенню до самооцінки і очікування, є високою, а у респондентів конфліктних сімей – низькою. Очікування у респондентів неконфліктних сімей займає проміжне положення між самооцінкою і взаємною

оцінкою партнерів, а у респондентів конфліктних сімей - очікування порівняно з самооцінкою і взаємною оцінкою є найвищим.

Результати дослідження дали змогу встановити, що способи вирішення конфліктів відрізняються у подружніх пар конфліктних (проблемних і нестабільних) і неконфліктних (стабільних) сімей (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1.

Способи вирішення конфліктів у респондентів стабільних, проблемних і нестабільних сімей

№	Тип сім'ї	Способи вирішення конфліктів									
		Пояснення		Компроміс		Відмова		Бойкот		Застосування сили	
		К - сть	%	К - сть	%	К - сть	%	К - сть	%	К - сть	%
1	Стабільна	46	46,94	36	36,73	12	12,24	4	4,08	0	0,00
2	Проблемна	9	10,71	11	13,10	26	30,95	31	36,90	7	8,33
3	Нестабільна	3	9,38	3	9,38	7	21,88	10	31,25	9	28,13

Як свідчать дані таблиці 2.1, 46,94% респондентів стабільних сімей стверджують, що при виникненні конфліктів їхні партнери намагаються ввічливо і спокійно пояснити їм, в чому, на їх думку, вони не праві. У проблемних сім'ях таким способом вирішують конфлікт 10,71% респондентів, а у нестабільних – 9,38%. На компроміс готові йти 36,73% респондентів стабільних сімей, 13,10% респондентів проблемних і 9,38% нестабільних сімей. Відмову застосовують 12,24% респондентів стабільних сімей, 3,95% проблемних і 21,88% нестабільних сімей. 4,08% респондентів стабільних сімей, 36,90% проблемних і 31,25% нестабільних при вирішенні конфліктів застосовують бойкот (довго не розмовляють). 8,33% респондентів проблемних сімей і 28,13% нестабільних сімей при вирішенні конфліктів застосовують силу. Отже, в проблемних і нестабільних сім'ях поряд із поясненням і компромісом мають місце такі способи вирішення конфлікту, як бойкот і застосування сили. Тобто, поряд з

конструктивними методами вирішення конфлікту застосовуються методи тиску партнерів один на одного з метою вирішення конфлікту в свою користь. У таких сім'ях члени подружжя набагато рідше, ніж у стабільних, намагаються уникнути конфлікту, що можна розглядати як можливість компенсувати стан фрустрації, що виникає внаслідок незадоволеності в потрібній сфері.

Результати дослідження дали змогу знайти значення взаємних оцінок, самооцінок і очікувань респондентів стабільних, проблемних і нестабільних сімей. Дані результати представлені в додатку А3 і на рисунку 2.2.

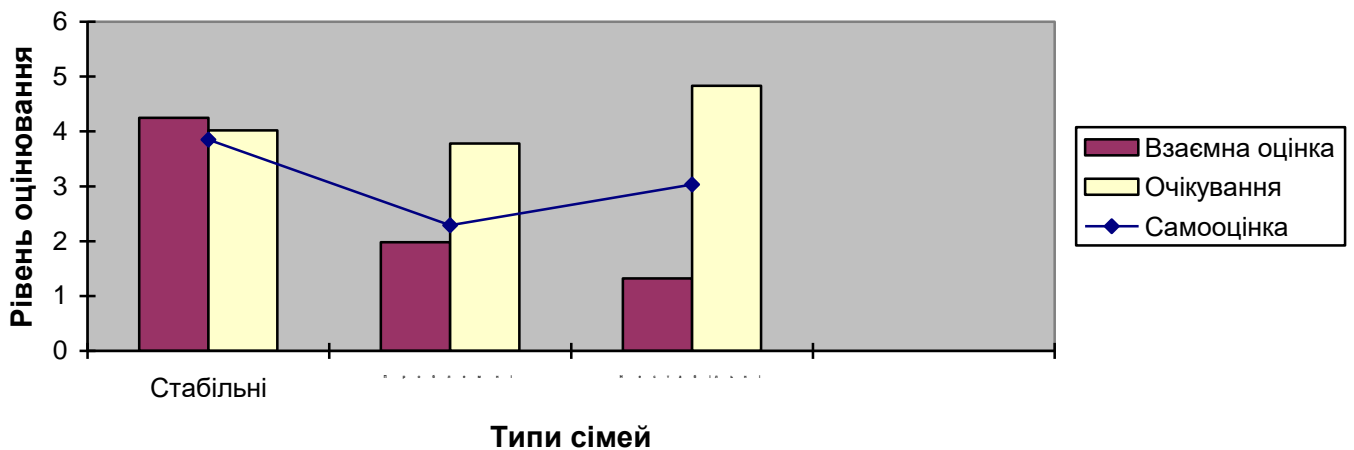

Рис. 2.2. Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань респондентів стабільних, проблемних і нестабільних сімей

Як видно з рисунка 2.2, у респондентів стабільних сімей висока взаємна оцінка (4,25 балів) перевищує рівень очікувань (4,02 балів) і рівень самооцінок партнерів (3,85 балів). Таке співвідношення між взаємними оцінками, самооцінками і очікуваннями шлюбних партнерів стабільних сімей є свідченням високого рівня взаємної адаптації членів подружжя і задоволення ними своїх потреб, а також позитивного характеру стосунків партнерів стабільної групи (повага, взаєморозуміння, емоційна прив'язаність членів подружжя, уважне і чуйне ставлення до шлюбного партнера). Необхідною умовою збереження і підтримання почуття власної гідності є висока самооцінка шлюбних партнерів, що є свідченням їх душевної гармонії. Самоповага та інші аспекти людського „Я” тісно пов'язані з потребою в повазі, піклуванні зі сторони іншої людини.

Людина в змозі відчувати позитивні почуття і емоції до самого себе тільки тоді, коли інші підтверджують власну самооцінку. Про це свідчить висока взаємна оцінка партнерів. Слід відмітити, що людина, у якої надто висока самооцінка (зверхне ставлення до інших людей), незадоволена у шлюбі через те, що її партнер не в змозі підтвердити її самооцінку, що призводить до прихованого конфлікту. Причиною конфліктів є також надмірні завищені очікування, які загострюють протиріччя між ними та реальністю у шлюбі.

У проблемних сім'ях спостерігається перевищення самооцінок партнерів (2,29 балів) над взаємними оцінками (1,98 балів), а також перевищення очікувань (3,78 балів) над взаємними оцінками (1,98 балів). Це свідчить про завищену вимогливість до партнера, низьку повагу до нього, низький рівень взаєморозуміння між партнерами. А це, в свою чергу, призводить до зниження емоційної прив'язаності членів подружжя і до слабкої взаємної адаптації. Таким чином, у членів подружжя проблемних сімей спостерігається неузгодженість в різних сферах життєдіяльності між самооцінками і взаємними оцінками, що зумовлює конфліктний характер їх взаємовідносин.

У нестабільних сім'ях спостерігається стійке перевищення очікувань (4,83 балів) і самооцінок (3,03 балів) над взаємними оцінками членів подружжя (1,32 балів). Відсутність взаєморозуміння членів подружжя порушує адекватність взаємних оцінок. Члени подружжя нестабільних сімей перебільшують негативні якості один одного, що призводить до зникнення емоційної привабливості. Про це і свідчить значне перевищення високої самооцінки (3,03 балів) над низькою оцінкою шлюбного партнера (1,32 балів). Таким сім'ям притаманна повна дисгармонія потреб.

За методикою співвідношення взаємних оцінок і очікувань партнерів є показником рівня конфліктності. Якщо взаємні оцінки партнерів вищі за очікування, або дорівнюють їм, що спостерігається у стабільних сім'ях (рис.2.2), то це означає, що партнери задоволені шлюбом, і їх потреби повністю реалізуються. Перевищення рівня очікувань щодо партнера над його оцінками в проблемній і, особливо, в нестабільній групі свідчить про нереалізовані

очікування, що є підтвердженням суб'єктивної незадоволеності шлюбом. Конфлікти у таких сім'ях мають деструктивний характер. Виходячи з даних рисунка 2.2 можна зробити висновок, що рівень нереалізованих очікувань найвищий у нестабільних сімей (очікування найвищі) і найнижчий у стабільних сімей (очікування посередні). У проблемних сімей рівень нереалізованих очікувань високий (очікування найнижчі).

Ступінь конфліктності членів подружжя залежить від наявності як відкритого, так і прихованого конфлікту між ними, що за тестом „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зузькової визначається як рівень конфліктності (P_k) і вимірюється у вигляді суми двох вищезгаданих емпіричних критеріїв – знакового і порівняльного [109].

Кількісні результати рівня конфліктності у стабільних, проблемних і нестабільних сім'ях представлено у таблиці додатку А4. Як видно з таблиці, середній рівень конфліктності у стабільних сім'ях (25,65 балів) значно менший, ніж у проблемних (53,78 балів) і нестабільних сім'ях (58,82 балів).

Результати порівняльної характеристики рівня конфліктності по різних сферах життєдіяльності стабільних, проблемних і нестабільних сімей відображено на рис. 2.3.

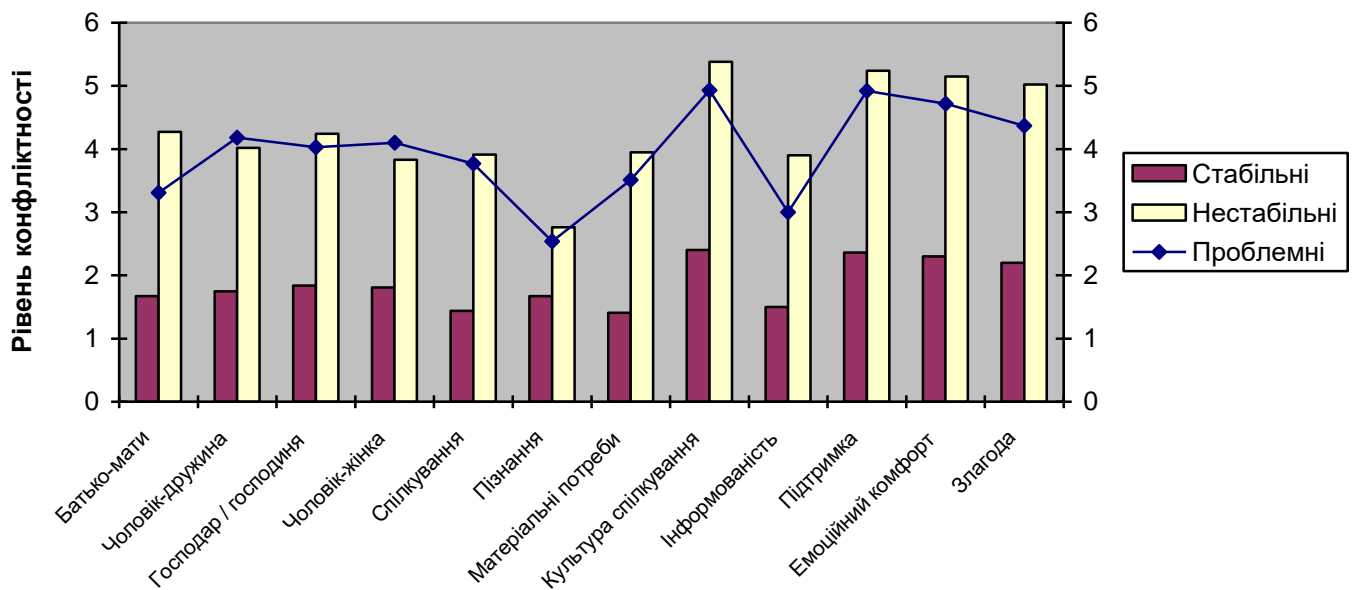

Рис. 2.3. Порівняльна характеристика рівнів конфліктності у стабільних, проблемних і нестабільних сім'ях

Як видно з рисунка 2.3, в різних сферах життєдіяльності сім'ї рівень конфліктності неоднаковий. Провівши аналіз рівня конфліктності по всіх сферах життєдіяльності сім'ї, ми дійшли висновку про те, що за конфліктогенністю дані сфери займають такі рангові місця: на першому місці - культура спілкування (2,40 балів у стабільних; 4,93 балів у проблемних; 5,38 балів у нестабільних сім'ях); на другому місці - захист „Я-концепції”: підтримка (2,36; 4,91; 5,24), емоційний комфорт (2,30; 4,72; 5,15), злагода (2,20; 4,37; 5,02); на третьому - рольові сфери (1,77; 3,91; 4,09); на четвертому - інформованість (1,50; 3,00; 3,90). Рівень конфліктності є показником відмінностей між величиною взаємних оцінок і очікувань, взаємних оцінок і самооцінок.

Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань подружніх пар стабільних, проблемних і нестабільних сімей за сімейними цінностями наведено у додатку А5. Оскільки потреба в захисті „Я-концепції” формується і розвивається під впливом соціальних факторів, то для ідентифікації людини з самим собою, для підтримки цілісності її особистості важливо, щоб власні уявлення про себе співпадали з тими, що, на її думку, думає про неї партнер. Особливо важлива в цьому плані думка партнера, у відповідності з якою людина очікує відповідного ставлення до себе, підтримки, відчуття своєї значущості, важливості. Таким чином, особистість прагне до гармонійності і збалансованості свого душевного життя. У стабільних сім'ях, на відміну від проблемних і нестабільних, спостерігається незначне розходження між очікуваннями і взаємними оцінками у сфері „захист Я-концепції”, що робить сімейне життя більш стійким. Наприклад, у стабільних сім'ях у сфері „підтримка”: очікування чоловіків дорівнюють 4,16 балів; оцінка дружини чоловіками – 4,36; очікування жінок – 3,91, оцінка чоловіків дружинами – 4,16. У проблемних сім'ях ці показники такі: чоловіки - 3,84 (очікування); 2,11 (оцінка); жінки - 3,80 (очікування), 1,78 (оцінка). У нестабільних сім'ях: чоловіки - 5,11 (очікування), 1,64 (оцінка); жінки - 5,12 (очікування), 0,98 (оцінка). Отже, найбільше розходження між очікуваннями і взаємними оцінками спостерігається у нестабільних сім'ях, а найменше – у стабільних сім'ях. Така тенденція

притаманна і таким сферам життєдіяльності, як „емоційний комфорт” і „злагода”. Тобто, у сфері „Захист Я – концепції” велике розходження між очікуваннями і взаємними оцінками у проблемних і нестабільних сім'ях свідчить про нереалізованість очікувань, а відтак і велику конфліктність у цій сфері. Конфліктність у сфері „захист Я-концепції” у стабільних сім'ях становить: 2,36 (підтримка); 2,30 (емоційний комфорт); 2,20 (злагода); у проблемних сім'ях відповідно: 4,91; 4,72; 4,37; у нестабільних – 5,24; 5,15; 5,02 (додаток А4). Велика конфліктність у сфері „Захист Я концепції” свідчить також про те, що у проблемних і нестабільних сім'ях шлюбні партнери ставлять такі вимоги один до одного, що не завжди їх можна виконати, при цьому ставляться один до одного зневажливо, презирливо, принижуючи один одного. У їх стосунках немає підтримки, злагоди, прослідковується ненависть, відчуження. У стабільних сім'ях шлюбні партнери переживають більш позитивні емоції по відношенню до самого себе, що можливо лише в умовах, коли інші підтверджують їх самооцінку. Про це говорить перевищення взаємної оцінки у шлюбних партнерів стабільних сімей над їх самооцінками, наприклад у сфері „емоційний комфорт”: чоловіки - (4,50 і 3,79 балів відповідно); жінки - (4,18 і 3,88 балів), чого немає у проблемних (2,19 і 2,84; 1,74 і 2,50) і нестабільних (1,73 і 3,34; 0,97 і 2,04) подружніх пар. Таким чином, конфліктність партнерів прямо і безпосередньо залежить від того, в якій мірі в подружньому житті задовольняються емоційно-психологічні потреби чоловіка і дружини. Якщо ж вони не задовольняються, то порушується морально-психологічна рівновага подружнього життя, виникає відчуття розчарування, образи, відчуття своєї непотрібності та інші негативні емоції, що породжують конфлікти.

Дуже важливу психотерапевтичну функцію у сім'ї відіграє спілкування (мається на увазі задоволення цієї потреби як у сім'ї, так і поза нею). Людині необхідне інтимне, емоційно-позитивне, довірливе спілкування. Воно вимагає від партнера співчуття, співпереживання, розуміння. Сімейне спілкування виконує зовсім інші функції порівняно з іншими видами людського спілкування. У стабільних сім'ях (додаток А5) розходження між очікуваннями (4,14 балів;

3,94 балів) і реальною оцінкою (4,29 балів; 4,20 балів) у сфері спілкування менше, ніж у проблемних (3,83; 3,78 і 2,13; 1,74) і нестабільних сім'ях (5,05; 5,20 і 1,66; 0,98) відповідно. Наприклад, один із членів подружжя проблемної сім'ї (Юлія Р.) вважає (відповідь на 56 питання тесту „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є Зузькової), що її чоловік не повинен спілкуватись з друзями, ходити в гості, приймати гостей. Її чоловік (Руслан Р.), навпаки (відповідь на 152 питання тесту), має бажання спілкуватись з друзями, ходити в гості, приймати гостей. Кожен з них очікує від свого партнера задоволення саме його вимоги. У сім'ї з цього приводу часто виникають конфлікти. Юлія скаржиться (під час бесіди), що Руслан дуже багато часу проводить з друзями, рідко буває вдома, тобто її вимога не задоволена. Але на 32 питання тесту: чи прагне вона у спілкуванні з чоловіком знайти підтримку, емоційну розрядку, чи має бажання обговорювати з чоловіком свої справи, плани на майбутнє, прочитані книги, кінофільми, Юлія дала негативну відповідь. Слід відмітити, що найбільше конфліктів у цій сфері виникає саме через відсутність спілкування як такого, яке входить у психологічний світ іншої особистості, що призводить до прагнення партнера проводити вільний час поза сім'єю. Звичайно, лише сімейного спілкування людині замало. І якщо з приводу цього у подружніх пар є розбіжності, то конфлікти неминучі. У стабільних сім'ях з приводу спілкування спостерігається більша гармонія. Кожен із членів подружжя (Людмила В. і Сергій В.) вважає (в ході бесіди), що одруження не повинно категорично вплинути на стосунки з друзями, адже однією із потреб психологічно розвиненої людини є потреба в обміні інформації, почуттів, переживань, розмірковувань з іншими людьми, хоча вони не заперечують, що більше уваги, все таки, слід приділяти сім'ї. Спілкування одне з одним приносить їм задоволення. У них ніколи немає сварок з цього приводу. Інший приклад: Оксана Р. (доглядає дитину, проблемна сім'я) абсолютно впевнена (відповідь на 80 питання тесту „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є Зузькової), що чоловік і дружина обов'язково повинні обговорювати плани на майбутнє, свої справи, книги, кінофільми і т. д., з чим її

чоловік, який працює, абсолютно не згідний (відповідь на 80 питання тесту). На основі цього у них часті конфлікти. Така ситуація спостерігається у тих сім'ях, коли той член сім'ї, що не працює, відчуває гостру потребу в контактах, а інший постійно йому в цьому відмовляє (надто високі потреби одного з членів подружжя нашкоджуються на надто низькі потреби іншого). Тобто спостерігається обмеження взаємодії у сімейному спілкуванні, оскільки один член сім'ї вже задовольнив свої комунікативні потреби та прагне спокою. Звичайно, тільки взаєморозуміння може привести в такій ситуації до бажаних результатів. Олександр О. (проблемна сім'я) стверджує (в ході бесіди), що не має бажання розмовляти з дружиною, а особливо в присутності інших людей. Як з'ясувалось, причиною є те (відповідь чоловіка на 107 питання тесту „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової), що вона вказує йому в присутності інших на його недоліки. Олександр має рацію, адже кожна людина відчуває сильну потребу у вільному, спонтанному вираженні своїх почуттів, емоцій, переживань. Кожній людині притаманне бажання і прагнення вільного вираження своїх думок. Богдан В. (проблемна сім'я), в ході бесіди стверджує: „Ми з дружиною майже не розмовляємо через те, що вона постійно зайнята іншими справами”. Слід пам'ятати, що спілкування у сім'ї відбувається на тлі щоденних побутових турбот, що часто знецінює його зміст. Така буденність стосунків, постійна заклопотаність одного з членів подружжя (найчастіше дружини) може бути нестерпною для його партнера. Але буває й таке, що позитивно налаштована людина просто не вміє спілкуватися, її контакти вихолоджуються, внаслідок чого вона не може повністю проявити себе і досягти бажаної мети. Наприклад Олександр С. (проблемна сім'я) вважає, що чоловік повинен вміти уважно, не перебиваючи слухати (відповідь на 60 питання тесту „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової). Але на 156 питання тесту: „Чи ви завжди можете уважно, не перебиваючи, вислухати дружину?”, Олександр дав негативну відповідь. В такому разі ми говоримо про нестачу комунікативних знань і недооцінку налагодження стосунків у сім'ї, що призводить до конфліктів. Значна частина

людей, які вступають до шлюбу, не знають, що створення сприятливого психологічного клімату у їхній сім'ї потребує значних зусиль. У проблемних і нестабільних сімей спостерігається велика асиметрія щодо спілкування, що провокує зведення бар'єрів відчуження і непорозуміння між партнерами. Свідченням того є той факт, що конфліктність у сфері спілкування у стабільних сімей становить 1,44 балів, у проблемних і у нестабільних – 3,77 і 3,91 балів відповідно (додаток А4).

В процесі дослідження між сімейними цінностями ми встановили кореляційні зв'язки. Про можливість застосування коефіцієнту кореляції Пірсона говорить виконання відповідних умов, однією з яких є те, що розподіл вибірок повинен бути близьким до нормального. Характер розподілу досліджуваних ознак ми визначали за допомогою критеріїв асиметрії (t_A) та ексцесу (t_E). Про достовірну відмінність емпіричного розподілу від нормального свідчать показники асиметрії (t_A) і ексцесу (t_E), якщо набувають значень 3 і більше [228, с.123]. Виходячи з даних таблиці додатку А6, емпіричний розподіл по всіх досліджуваних ознаках далекий від нормального. Тому при встановленні кореляційних зв'язків ми не змогли використати коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона і використали коефіцієнт лінійної кореляції Спірмена (у випадку однакових рангів), що відноситься до непараметричних показників зв'язку між змінними. Для застосування коефіцієнту кореляції Спірмена характер розподілу корелюючих величин немає значення, однак повинна виконуватись наступна умова: порівнювальні змінні повинні бути одержані в порядковій (ранговій) шкалі. Тому, інтервальні шкали досліджуваних ознак ми замінили порядковими шкалами, прорангувавши досліджувані ознаки (додаток А7) за рівнем оцінювання ознаки. Отже, для застосування коефіцієнту кореляції Спірмена задовольняються необхідні умови [98, с.222].

В ході дослідження ми встановили кореляційний зв'язок позитивної спрямованості між спілкуванням і емоційним комфортом ($\rho = 0,184$; $p \leq 0,01$); спілкуванням і культурою спілкування ($\rho = 0,217$; $p \leq 0,01$). Якщо спілкування у

сім'ї приносить радість, задоволення, якщо у людини піднімається настрій, коли вона іде додому, то тоді вона прагне якнайбільше часу проводити у сім'ї.

У проблемних і нестабільних подружніх пар очікування партнерів значно перевищують їх оцінки у всіх сферах сімейної взаємодії. Велике розходження між очікуваннями і реальними оцінками спостерігається у задоволенні потреби в духовному зростанні, а саме по блоку „Пізнання”. Інтелектуальні цінності шлюбних партнерів є дуже важливими для благополуччя сім'ї. І тому одним із чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї є духовна несумісність членів подружжя, що розцінюється ними як недооцінка прагнення партнера до духовного вдосконалення. І у проблемних, і в нестабільних сім'ях, спостерігається більше розходження між очікуваннями і реальними оцінками, самооцінками і реальними оцінками у сфері „Пізнання”, ніж у стабільних сім'ях. Так у стабільних сімей очікування шлюбних партнерів (додаток А5) такі: 4,12 і 3,86 балів, взаємні оцінки – 4,27 і 4,16 балів; самооцінки – 3,80 і 3,85 балів. Проблемні сім'ї: 3,77 і 3,77; 2,17 і 1,82; 2,81 і 2,52. Нестабільні сім'ї: 5,11 і 5,12; 1,72 і 0,97; 3,38 і 2,07. Відтак конфліктність у сфері „Пізнання” у тих сім'ях така: 1,67 балів (стабільні сім'ї), 2,54 балів (проблемні сім'ї), 2,76 балів (нестабільні сім'ї) (додаток А4). Найнижчий рівень конфліктності у сфері „Пізнання” спостерігається у тих сім'ях, де чоловік і дружина займаються однаковим видом діяльності. Адже духовне спілкування можливе тоді, коли подружжя об'єднують спільні інтереси та потреби. Духовне спілкування подружжя дозволяє їм узгодити життєві позиції, ціннісні орієнтації, погляди на навколишній світ і своє місце в ньому. Тому серед очікувань членів подружжя як у стабільних, так і проблемних і нестабільних сімей є потреба в інтелектуальному, духовному партнері. Ознаками духовної гармонії є: високе взаєморозуміння, схвалення життєвої позиції партнера, висока повага до нього. Але дуже часто у сім'ях спостерігається духовна несумісність. Вона може проявлятися в двох видах несумісності: ціннісні орієнтації і способи досягнення життєвих цілей. Причинами духовної дисгармонії членів подружжя здебільшого є відмінності в їх культурному розвитку, віці, освіті. В процесі дослідження ми встановили, що у

студентських сім'ях конфліктність у сфері „Пізнання” нижча, ніж у нестудентських сім'ях. Так у стабільній сім'ї, де чоловік (Андрій О.) і дружина (Тетяна О.) є студентами психологічного факультету, рівень духовної цінності високий і відповідно конфліктність по даному блоку низька (1,1 бали). У нестабільній сім'ї, де чоловік (Олександр К.) - підприємець, а дружина (Аліна К.) – педагог, рівень конфліктності по даному блоку високий (3,1 бали). В даному випадку у чоловіка, на відміну від дружини, переважають суто господарські та економічні інтереси. Але ці відмінності можна подолати, якщо шлюбні партнери робитимуть кроки назустріч, залучатимуть одне одного до нових цінностей. Проте, якщо це робитиме лише один з них, – зусилля будуть марними, бар'єр відчуження залишиться. Встановлено кореляційний зв'язок достатнього рівня значущості позитивної спрямованості між духовним ростом членів подружжя і культурою спілкування ($\rho = 0,218$; $p \leq 0,01$). Адже, саме в процесі духовного спілкування у членів подружжя розвиваються такі моральні якості, як ввічливість, чесність, тактовність, доброзичливість, уважність і інші. Встановлено кореляційний зв'язок достатнього рівня значущості позитивної спрямованості між духовним ростом і рівнем моральної мотивації ($\rho = 0,281$; $p \leq 0,01$); духовним ростом і захистом „Я-концепції” ($\rho = 0,211$; $p \leq 0,01$). Отже, якщо в членів подружжя розвинене бажання до саморозвитку і самовдосконалення, то вони обов'язково будуть прагнути проникнути у внутрішній світ один одного, в результаті чого в них буде спостерігатись високий рівень моральної мотивації і задоволення потреби в захисті „Я-концепції”.

Якщо розглядати всі сфери життєдіяльності сім'ї, то культура спілкування займає перше місце за конфліктогенністю. Загальний рівень оцінювання свого партнера за культурою спілкування (додаток А5) у стабільних сім'ях становить 4,26 балів (чоловіки) і 4,17 балів (жінки), тоді як у проблемних і нестабільних: 2,11 і 1,79; 1,66 і 0,94 відповідно. Таким чином, члени подружжя проблемних і нестабільних сімей, на відміну від стабільних, оцінюють культуру спілкування свого партнера низькими балами, хоча очікування у них з цього приводу високі:

4,17 і 3,91 (стабільна сім'я); 3,86 і 3,75 (проблемна); 5,12 і 5,23 (нестабільна). Велике розходження між очікуваннями і реальними оцінками свідчить про високий рівень нереалізованих очікувань у даній сфері, що породжує конфлікти у сім'ї. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що у стабільних сім'ях (по відношенню до проблемних і нестабільних) члени подружжя більше дотримуються норм повсякденного життя, що регулюють їх моральні стосунки. У проблемних і нестабільних сімей порушується сімейна етика в спілкуванні один з одним, що негативно впливає на їх взаємовідносини. Результати дослідження показали, що у нестабільних сім'ях часто спостерігається вербальне насилля (словесні образи, приниження, погрози, викрики і т.д.). Це призводить до хронічних конфліктів у сім'ї. При цьому високий рівень конфліктності у проблемних (4,93 балів) і нестабільних (5,38 балів) сім'ях пояснюється саме низькою культурою спілкування. Культура спілкування спричиняє порушення інших сфер подружньої взаємодії. Кореляційні зв'язки достатнього рівня значущості позитивної спрямованості встановлено між культурою спілкування і емоційним комфортом ($\rho = 0,209$; $p \leq 0,01$); між культурою спілкування і сексуальними стосунками ($\rho = 0,219$; $p \leq 0,01$). Це свідчить про те, що висока культура спілкування позитивно впливає як на морально-психологічну адаптацію, яка заснована на суміщенні світоглядів, ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтацій, так і на інтимно-особистісну адаптацію членів подружжя. Адже сексуальна потреба може бути по-справжньому задоволена тільки на фоні позитивних почуттів і емоцій, які можливі при задоволенні емоційно-психологічної потреби.

Потреба членів подружжя в спільному проведенні дозвілля є одним з важливих показників стабільності сім'ї взагалі, а молодій сім'ї особливо. І хоча на сьогоднішній день проводити дозвілля окремо стало нормою, все ж таки це є однією із причин конфліктності у молодих сім'ях. Наші дослідження показали, що у студентських сім'ях конфліктність по цій сфері нижча. І причина цього полягає в тому, що гуртожитський спосіб життя спонукає членів подружжя до спільного проведення дозвілля. У сім'ях, де члени подружжя працюють в різних

місцях, спостерігається тенденція проведення дозвілля окремо. Конфліктність у таких сім'ях по цій сфері вища. Спільне проведення дозвілля свідчить про успішну взаємну адаптацію членів подружжя, про емоційну насиченість їх спілкування, про вміння ефективно вирішувати проблеми, які виникають в процесі спільного життя. І навпаки, прагнення членів подружжя окремо провести дозвілля – яскравий приклад того, що взаємне спілкування для членів подружжя втратило свою значущість. Будь-якій молодій людині потрібно вчитись поводитись так, щоб її партнеру було приємно проводити з нею дозвілля. Люди, які вміють насолоджуватися усвідомленням присутності один одного, радіти від того, що радіє партнер, мають бажання проводити вільний час разом. Такі чоловіки і жінки завжди відчують присутність один одного, навіть не усвідомлюючи цього. Встановлено кореляційний зв'язок позитивної спрямованості між культурою спілкування і бажанням спільно проводити дозвілля ($\rho = 0,218$; $p \leq 0,01$); між проведенням дозвілля і інформованістю ($\rho = 0,208$; $p \leq 0,01$).

Інформованість у взаємовідносинах подружжя відіграє важливу роль у формуванні правильних уявлень про партнера в процесі комунікації, являючись необхідною умовою успішної адаптації, а відтак і підвищення стабільності шлюбу. Низький рівень взаємної інформованості членів подружжя заважає формуванню довірливих відносин у сім'ї, що створює конфліктні ситуації. Очікування з приводу взаємної інформованості членів подружжя в проблемних (3,80 і 3,81 балів) і нестабільних (5,08 і 5,16 балів) сім'ях перевищують взаємні оцінки (2,19 і 1,78; 1,82 і 1,03 відповідно), а у стабільних – навпаки: взаємні оцінки (4,41 і 4,18) перевищують очікування (4,09 і 3,89) шлюбних партнерів (додаток А5). А відтак, рівень конфліктності відносно високий як у проблемних (3,00), так і у нестабільних сім'ях (3,90). У стабільних сім'ях цей бал становить 1,50 (додаток А4). Це свідчить, що подружжя проблемних і нестабільних сімей більше, ніж подружжя стабільних, не мають бажання інформувати один одного про свої справи, наміри, плани, хоча про наміри та плани свого партнера вони хочуть знати все. Нічого не знають про інтереси, смаки і захоплення свого

партнера 1,1% шлюбних партнерів стабільних сімей, 14% шлюбних партнерів проблемних сімей і 19% партнерів нестабільних сімей. Це породжує підозру, взаємну недовіру, емоційну напругу у взаємовідносинах партнерів, знижує рівень задоволеності шлюбом, провокує виникнення конфліктів. Згідно з результатами проведеного тестування, виявлено кореляційні зв'язки достатнього рівня значущості позитивної спрямованості між інформованістю членів подружжя і захистом „Я-концепції” ($\rho = 0,201$; $p \leq 0,01$); між інформованістю членів подружжя і сферою життєдіяльності „чоловік – дружина” ($\rho = 0,191$; $p \leq 0,01$). Отже, тільки тоді члени подружжя можуть рахуватися з інтересами одне одного, коли вони добре обізнані з їхніми смаками і захопленнями, знають, що є основним у їхньому житті і до чого вони прагнуть. Високий рівень взаємної інформованості шлюбних партнерів є основою формування довірливих відносин у сім'ї, що позитивно впливає на морально психологічну адаптацію партнерів.

Однією із найбільш гострих проблем в перші роки подружнього життя є проблема лідерства. І часто саме на цьому ґрунті і виникають конфлікти. Різні подружні пари по-різному вирішують проблему сімейного лідерства. І якщо у сім'ї по даній сфері висока конфліктність, то це свідчить про відсутність постійної, стабільної структури сім'ї. Результати нашого дослідження показали, що в основному пари проблемних і нестабільних сімей не можуть адекватно розв'язати проблему сімейного лідерства. Тоді конфліктність у проблемних, нестабільних і стабільних сім'ях по цій сфері становить 3,82; 3,90 і 1,81 балів відповідно (додаток А4). В ході дослідження було виявлено, що лідерство у проблемних і нестабільних сім'ях, як правило, носить авторитарний характер і обов'язково супроводжується пригніченням іншого партнера. Це свідчить про надто високі вимоги партнерів, а відтак про низькі самооцінки. Так у проблемних сім'ях очікування чоловіка становлять 3,81 балів, очікування дружини - 3,71 балів; взаємні оцінки - 2,13 і 1,73 балів відповідно; у нестабільних сім'ях: очікування чоловіка становлять 5,15 балів і очікування дружини - 5,19 балів; взаємні оцінки - 1,65 і 0,96 балів відповідно (додаток А5). Через те, у деяких сім'ях спостерігається наступна картина: у членів подружжя Тетяни Ф. і

Дениса Ф., де Тетяна працює вихователем дитячого садка, а Денис – підприємець, він займає положення лідера. Денис повністю вирішує питання бюджету сім'ї, розподілу домашніх справ і т. д. Він дуже авторитарний, наполегливий, але, на 78 питання тесту „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової: „Чи ваш чоловік є для вас авторитетом у всіх відношеннях?”, Тетяна дала негативну відповідь. Хоч Тетяна не прагне бути лідером, але тиску з боку чоловіка не хоче сприймати як належне. Вона вимагає більшої демократичності. Інший варіант – студенти факультету бізнесу Світлана Ш. і Олег Ш. прагнуть бути лідерами. На основі цього у них виникають часті суперечки, які переростають у глибокі конфлікти. Ні один із них не хоче поступитись іншому. Найбільш гостра боротьба за лідерство виникає у нестабільних сім'ях і на цій основі виникають гострі відкриті конфлікти, які підсилюються неспівпаданням уявлень членів подружжя про розподіл ролей в побутовій сфері. У стабільній сім'ї (Валерія О. і Богдан О.) проблеми лідерства, як такої, не існує. Всі питання вирішуються спільно. Подружжя поважають думку одне одного і прислухаються до неї. У стабільних сім'ях спостерігається гнучкий розподіл лідерства: кожен її член визначається лідером у певній сфері життя, там, де він дійсно має переваги, або там, де сім'я дає йому можливості для самоствердження. Очікування в таких партнерів нижчі (4,16 і 3,88 балів) від взаємних оцінок (4,43 і 4,21 балів). Як бачимо, проблема лідерства є надзвичайно гострою в перші роки подружнього життя. Саме невміння молодих людей конструктивно вирішувати виникаючі проблеми та йти на компроміси призводить до порушення процесу їх взаємної адаптації.

Наступним етапом нашого дослідження є визначення загального рівня взаємних оцінок і самооцінок по блоку „Рівень моральної мотивації”.

Кількісні результати загального рівня взаємних оцінок і самооцінок по блоку „Рівень моральної мотивації” представлено у додатку А8, у якому обраховані значення рівня моральної мотивації партнерів стабільних, проблемних і нестабільних сімей, які представлені на рис 2.4.

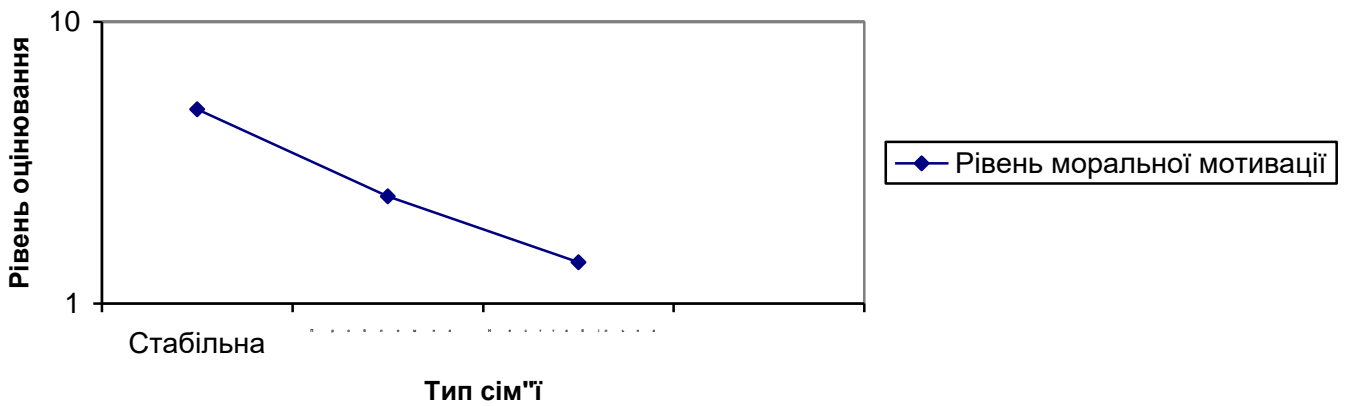

Рис. 2.4. Рівень моральної мотивації партнерів стабільних, проблемних і нестабільних сімей

Як видно з рисунка 2.4, рівень моральної мотивації найвищий у стабільних сім'ях, а найнижчий – у нестабільних сім'ях. Так у стабільних сімей середній рівень моральної мотивації становить 4,90 балів, у проблемних – 2,40 балів, а у нестабільних – 1,40 балів. Рівень моральної мотивації за тестом „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зузькової [109] включає в себе три пункти: безпосередня ситуація, зовнішній контроль і внутрішній контроль. Зовнішній контроль – це процес формування людиною мотиву, який відбувається під впливом ззовні, а внутрішній контроль – це процес формування мотиву завдяки внутрішній потребі індивіда без втручання інших в процес вибору мети і способу її досягнення. Внутрішній контроль є мотиваційною структурою вищого типу, оскільки в ній переважає орієнтація на самооцінку в якості головного мотиву, замість орієнтації на оцінку оточуючих. Результати дослідження показали, що у стабільних сім'ях мотивація членів подружжя більш внутрішньо організована, ніж у проблемних і нестабільних. Так оцінювання партнерів по сфері „внутрішній контроль” у стабільних сім'ях таке: 5,72 і 5,93 балів, у проблемних і нестабільних: 1,91 і 1,07; 0,64 і 0,11 відповідно. Рівень моральної мотивації визначає специфіку моральних позицій шлюбних партнерів. У стабільних сім'ях прослідковується спільність моральних позицій партнерів, що веде за собою спільність у сфері моральних якостей членів подружжя (сумління, честі, обов'язку і т.д.). У проблемних і нестабільних сім'ях відсутня така спільність, що призводить до неузгодженості членів подружжя у сфері

виховання дітей, розподілу домашніх обов'язків, відповідальності членів подружжя перед сім'єю тощо, що є причиною виникнення конфліктів у сім'ї. Конфлікти виникають в результаті неоднозначного розуміння членами подружжя ролей, неоднозначного уявлення про виконання кожним партнером тої чи іншої сімейної ролі, небажання брати участь у вихованні дітей, у господарській діяльності. Рівень конфліктності по всіх рольових сферах найбільший у нестабільних сім'ях, а найменший у стабільних. Так у сфері батьківського виховання у стабільних сім'ях рівень конфліктності становить 1,52 балів, у проблемних – 3,04 балів і у нестабільних - 3,80 балів; у сфері розподілу домашніх обов'язків: 1,72; 3,76; 4,24; матеріальні потреби: 1,41; 3,51; 3,95 відповідно (додаток А4). В процесі дослідження встановлено кореляційний зв'язок позитивної спрямованості між рівнем моральної мотивації і сферою виховання дітей ($\rho = 0,180$; $p \leq 0,01$); між рівнем моральної мотивації і сферою розподілу домашніх обов'язків ($\rho = 0,237$; $p \leq 0,01$); між рівнем моральної мотивації і сферою задоволення сім'ї матеріальними потребами ($\rho = 0,228$; $p \leq 0,01$).

При мотивації своєї поведінки людина переважно керується тими цінностями, які у неї сформувались в процесі її життя та виховання, і тому кожен з членів подружжя повинен прагнути до самовдосконалення з метою покращення психологічного клімату у своїй сім'ї. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що рівень конфліктності P_k корелює (негативна спрямованість) з рівнем моральної мотивації ($\rho = - 0,231$; $p \leq 0,01$). Тобто, чим вищий рівень моральної мотивації шлюбних партнерів, тим нижчий рівень конфліктності в їх сім'ях, тим більшою мірою вони усвідомлюють себе суб'єктами власної діяльності, а не об'єктами зовнішніх впливів і тим більшою мірою вони керуються в своїх діях сумлінням, яка виступає головним регулятором їх поведінки.

Найвищий рівень очікувань має місце у нестабільних (конфліктних) сім'ях, де він поєднується з найменшим із всіх трьох груп сімей рівнем взаємних оцінок. Взаємовідносини членів подружжя в проблемних (конфліктних) сім'ях

характеризується більш високими взаємними оцінками і більш низьким рівнем очікувань. Але рівень їх очікувань значно перевищує рівень взаємних оцінок членів подружжя.

Результати дослідження дають змогу стверджувати, що малоконфліктні сім'ї (стабільні) характеризуються помірним рівнем очікувань і перевищенням рівня взаємних оцінок над ним. В цих сім'ях сформована досить гнучка система шлюбних очікувань, чітко усвідомлюються переваги партнера і цінність конкретного шлюбу.

Для дослідження соціально-психологічних очікувань ми також застосували анкету аналізу подружніх потреб У.Харлі [291]. Кількісні результати рівня прояву подружніх потреб жінок та чоловіків неконфліктних сімей представлено у таблиці додатку Б1, а конфліктних – у таблиці додатку Б2.

Як видно з таблиць додатків Б1 і Б2 між респондентами неконфліктних і конфліктних сімей існують відмінності у рівні прояву потреб. Так, низьку потребу у ніжності виявили 86,20% (50 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей і 14,29% (7 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей, відмінності статистично достовірні ($\varphi=8,43$; $p\leq 0,001$). Високу потребу у ніжності виявили 40,82% (20 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 63,79% (37 досліджуваних) жінок конфліктних сімей ($\varphi=2,39$; $p\leq 0,007$). Рутинна сьогоdnішнього життя не дає змоги достатньо задовольнити цю потребу, адже 36,21% (21 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей і 2,04% (1 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей заявили про відсутність цієї потреби. І тому ця потреба задоволена в середньому на 63,67% (1,91 балів) у подружніх пар неконфліктних сімей і на 27,67% (0,83 балів) у подружніх пар конфліктних сімей ($\varphi=3,92$; $p\leq 0,001$). Цей факт говорить про те, що сучасна суспільна атмосфера призводить до знищення людських потреб, які наділені природою, що негативно впливає на сімейні стосунки.

Високу потребу у сексуальних стосунках виявили 77,59% (45 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей і 40,82% (20 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей ($\varphi=3,97$; $p\leq 0,001$). Дана потреба задоволена в

середньому на 62,3% (1,87 балів) у подружніх пар неконфліктних сімей і на 28,5% (0,86 балів) у подружніх пар конфліктних сімей ($\varphi=3,57$; $p\leq 0,001$).

В результаті залучення жінок у виробничу діяльність, підвищення рівня їх освіти, широкого поширення ідей рівноправності 36,21% (21 досліджуваних) жінок конфліктних сімей і 14,29% (7 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей вимагають від чоловіків великої допомоги по господарству ($\varphi=2,65$; $p\leq 0,003$). Водночас у суспільстві функціонують уявлення про сімейні ролі і обов'язки подружжя, що недостатньо відповідають реальності: з одного боку, очікування пов'язані з традиційною сім'єю, а з іншого боку очікування прямої рівності чоловіка і дружини у виконанні більшості сімейних функцій. Внаслідок цього 63,80% (37 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей і 26,53% (13 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей очікують, що роботу по господарству буде виконувати дружина ($\varphi = 3,95$; $p\leq 0,001$). Відтак, дана потреба задоволена на 43,7% (1,31 балів) у подружніх пар неконфліктних сімей і на 8,00% (0,24 балів) у подружніх пар конфліктних сімей ($\varphi=3,97$; $p\leq 0,001$). Отже, розходження уявлень членів подружжя про виконання кожним із них сімейних ролей є однією із причин виникнення конфліктів у сім'ї.

Причиною виникнення конфліктів є відсутність спільних захоплень і інтересів. 60,34% (35 досліджуваних) жінок конфліктних і 36,73% (18 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей ($\varphi=2,65$; $p\leq 0,003$) очікують від своїх чоловіків постійного спілкування, тоді як 60,34% (35 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей і 24,49% (12 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей мають низьку потребу у спілкуванні ($\varphi=3,82$; $p\leq 0,001$). Задоволеність потреби жінок конфліктних сімей – 29,3% (0,88 балів). Спілкування у сім'ї виконує дуже важливу психотерапевтичну функцію. У спілкуванні, що ґрунтується на співпереживанні, взаємній повазі, члени подружжя знаходять підтримку, одержують емоційну розрядку. Низьку оцінку задоволення потреби у спілкуванні своїм партнером висловили 2,04% (1 досліджуваний) чоловіків неконфліктної сім'ї і 6,12% (3 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей, тоді як у респондентів конфліктних сімей цей показник сягає 29,3% (17

досліджуваних) чоловіків і 27,59% (16 досліджуваних) жінок. Взаємна відчуженість, що дезорганізовує спілкування подружжя, формує у них почуття самотності, незахищеності, взаємної незадоволеності, провокуючи сімейні конфлікти. Цей стан впливає на проведення дозвілля. Так 75,86% (44 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей та 46,94% (23 досліджуваних чоловіків) неконфліктних сімей ($\varphi=3,12$; $p\leq 0,001$), 53,45% (31 жінок) конфліктних сімей і 40,82% (20 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей не бажають спільно проводити дозвілля ($\varphi=1,31$; $p>0,095$), хоча одним з важливих показників стабільності сім'ї взагалі і молодій сім'ї особливо, є спільне проведення дозвілля. Це є свідченням їх успішної взаємної адаптації. Результатом є послаблення духовної близькості подружжя, що негативно впливає на міцність сім'ї. Відтак, 43,10% (50 досліджуваних) членів подружжя конфліктних сімей і 26,53% (26 досліджуваних) членів подружжя неконфліктних сімей бажають великої відданості сім'ї їхнього партнера ($\varphi=1,80$; $p>0,036$), 44,83% (26 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей і 29,31% (17 досліджуваних) жінок конфліктних сімей проявляють вкрай низьку відданість сім'ї.

Виходячи з даних таблиць додатків Б1 і Б2, ми прорангували основні потреби як чоловіків так і жінок. Особливості прояву потреб респондентів конфліктних і неконфліктних сімей представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Особливості прояву потреб респондентів конфліктних і неконфліктних сімей

№	Подружні потреби жінок	Сім'ї			Подружні потреби чоловіків	Сім'ї		
		Конфліктні неконфліктні	Неконфліктні	Конфліктні		Конфліктні неконфліктні	Неконфліктні	Конфліктні
1	Потреба в ніжності	4,25	3,90	4,59	Потреба в захопленні зі сторони дружини	4,68	4,10	5,26

Продовж. табл. 2.2

2	Потреба в спілкуванні	4,20	3,90	4,50	Потреба в сексуальних стосунках	4,60	4,06	5,14
3	Потреба в щирості та відвертості	3,81	3,84	3,78	Потреба в привабливості дружини	4,15	3,55	4,74
4	Потреба у відданості сім'ї	3,61	3,55	3,67	Потреба в допомозі по господарству	4,12	3,55	4,69
5	Потреба в сексуальних стосунках	3,46	3,92	3,00	Потреба у відданості сім'ї	3,19	3,47	2,91
6	Потреба в допомозі по господарству	3,34	3,45	3,22	Потреба в щирості та відвертості	3,00	3,43	2,57
7	Потреба у захопленні зі сторони чоловіка	3,32	3,43	3,21	Потреба в спілкуванні	2,75	3,22	2,28
8	Потреба у фінансовій підтримці	3,10	3,04	3,16	Потреба в ніжності	2,52	3,83	1,21
9	Потреба в привабливості чоловіка	2,89	3,04	2,74	Потреба у фінансовій підтримці	2,41	2,78	2,03
10	Потреба у супутнику по відпочинку	2,70	2,67	2,72	Потреба у супутнику по відпочинку	2,25	2,61	1,88

Як бачимо з таблиці 2.2, існують гендерні відмінності між ступенем значимості прояву тої чи іншої потреби. Так потреба в ніжності (I ранг), у спілкуванні (II ранг), в щирості та відвертості (III ранг), у відданості сім'ї (IV ранг), у сексуальних відносинах (V ранг) являються основними потребами жінок у шлюбі і займають одні з перших рангових місць, тоді як у чоловіків ці потреби не є основними. Перші рангові місця у чоловіків займають: потреба в захопленні зі сторони дружини (I ранг), потреба в сексуальних відносинах (II ранг), потреба в привабливості дружини (III ранг), потреба в допомозі по господарству (IV ранг), потреба у відданості сім'ї (V ранг). Задоволення потреб партнери очікують один від одного. Звичайно найбільше значення для них має

задоволення основних потреб. І чим більш суперечливі потреби у подружжя, тим більша ймовірність виникнення конфліктів у сім'ї.

Тому наступним етапом нашого дослідження стало встановлення вірогідності розходжень між вибірками за досліджуваною ознакою (додатки Б1 і Б2). В дослідженні взяли участь респонденти неконфліктних сімей (49 подружніх пар) і конфліктних сімей (58 подружніх пар). Для підбору критерію порівняння вибірок ми визначали їх розподіл за допомогою критеріїв асиметрії і ексцесу. За результатами дослідження (додаток Б3) для зіставлення вибірок конфліктних сімей доцільно використати непараметричний критерій U-критерій Манна-Уїтні, а для неконфліктних – параметричний t -критерій Стьюдента. Результати дослідження показали (додаток Б4), що у неконфліктних сім'ях спостерігається менше розходження вибірок по прояву подружніх потреб, ніж у подружніх пар конфліктних сімей, у всіх сферах життєдіяльності сім'ї. Так у респондентів неконфліктних сімей по прояву потреби у ніжності розходження між вибірками виявлено на нижчому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$), ніж у респондентів конфліктних сімей ($p \leq 0,01$). При використанні U-критерію Манна-Уїтні слід мати на увазі, що чим менше емпіричне значення критерію, тим ймовірніше, що відмінності достовірні.

Потреба в ніжності є однією з основних потреб жінок у шлюбі. Сутність цієї потреби полягає в тому, що для жінок прояв ніжності є важливим сам по собі. Прояв ніжності є природнім почуттям, і тому жінки мають бажання не тільки проявляти ніжність до свого партнера, але й відчувати з його сторони прояв ніжності до себе. Але дуже часто чоловіки бачать прояв ніжності лише як частину прелюдії до статевої близькості. Тоді як жінка по-справжньому може відчувати фізичну єдність з чоловіком лише після того, як вона постійно відчуває прояв ніжності з його боку. Нерозуміння цих питань (в основному це стосується чоловіків конфліктних сімей) призводить до конфліктів у сім'ї. Так Олександр О. (конфліктна сім'я) не розуміє (в ході бесіди), чому його дружина Тетяна О. не поводить себе так пристрасно як тоді, коли вони були не одружені. Тетяна, в свою чергу, незадоволена тим, що Олександр не поводить з нею так як раніше.

Він став неуважним по відношенню до неї, не телефонує з роботи, не має бажання проводити з нею вільний час, так як він це робив, коли ходив на побачення. Як бачимо, шлюб не усуває потреби жінки в ніжності, так само як потреби чоловіка в сексуальних стосунках. Потреба в сексуальних стосунках у чоловіків, на відміну від жінок, займає одне з перших рангових місць. Але дослідження показали, що багато шлюбних партнерів, особливо конфліктних сімей, не мають майже ніякого відношення до романтичної любові. Є такі сім'ї, шлюбні партнери яких живуть разом у відносному комфорті, але в їх сексуальних відносинах прослідковується виконання звичного ритуалу (особливо це стосується жінок конфліктних сімей). Закохані повинні діяти відповідно зі своїми почуттями, а почуття їх - це прив'язаність і бажання один одного. Дуже важливим є той факт, що, якщо у одного із партнерів немає повної впевненості в інших аспектах їх відносин, то йому важко бути повністю впевненому і в сексі. Наприклад, дружина Наталія П, яка є лідером у сім'ї, незадоволена своїм чоловіком як супутником по відпочинку, як співбесідником, як сексуальним партнером і т.д. Її чоловік (в ході бесіди), у свою чергу, звинувачує дружину в тому, що вона несправедлива до нього, все, щоб він не зробив оцінюється нею негативно. Секс може бути незадовільним навіть при позитивних стосунках. У молодих людей такі проблеми можуть бути пов'язані з відсутністю досвіду. Часто буває так, що в періоди повного захоплення чимось іншим (особливо це стосується жінок), вони можуть повністю забути про секс, що негативно впливатиме на стосунки з чоловіком. Сексуальне вираження прив'язаності змінюється упродовж життя, інколи приносячи щастя, інколи ні. Але поки прив'язаність залишається міцною, її сексуальне вираження завжди може бути поновлене. Суто фізична сексуальна прив'язаність не може бути замінена багатогранною любов'ю, в якій повністю беруть участь особистості обох партнерів. Велике сексуальне вираження любові потрібно розвивати, допомагаючи один одному, турбуючись один про одного, разом проводячи вільний час, спілкуючись один з одним, насолоджуючись один одним. Чоловік повинен турботливо і щиро проявляти увагу до жінки, так як він це робив до

шлюбу. Адже, для більшості жінок, ніжність символізує такі життєво важливі якості як безпечність, захищеність, комфорт. Результати дослідження дають змогу констатувати факт, що у респондентів неконфліктних сімей розходжень між вибірками по прояву потреби у сексуальних стосунках не виявлено ($p \geq 0,05$), тоді як у респондентів конфліктних сімей розходження виявлено на достатньому рівні значущості ($p \leq 0,01$), що є однією із причин виникнення конфліктів у сім'ї.

Потреба у спілкуванні є однією із важливих потреб жінки. У чоловіків ця потреба не є основною. У них немає великої необхідності в розмовах зі своїми дружинами. У жіночій душі спілкування пов'язане з ніжністю і допомагає відчувати єдність з іншою людиною. Жінка тоді відчуває прив'язаність до чоловіка, коли ніжність і бажання спілкування проявляється ним регулярно, щоденно. Чоловіки неконфліктних сімей приділяють більшу увагу спілкуванню з дружинами, ніж чоловіки конфліктних сімей. Про це свідчить той факт, що потреба в спілкуванні у жінок неконфліктних сімей (3,90 балів), мало відрізняється від потреби в спілкуванні чоловіків (3,22 балів), тоді як у респондентів конфліктних сімей ці потреби такі: 4,50 балів у жінок і 2,28 балів у чоловіків. Таким чином, надто велика потреба у спілкуванні жінок конфліктних сімей, і надто мала потреба чоловіків, саме є вираженням того, що дана жіноча потреба задовольняється чоловіками на низькому рівні. Підтвердженням того є розходження між вибірками респондентів неконфліктних і конфліктних сімей виявлено на рівнях: $p \leq 0,05$ і $p \leq 0,01$ відповідно.

Важливою потребою жінок у шлюбі є потреба в щирості та відвертості з боку чоловіка. Кожна жінка прагне, щоб чоловік говорив їй те, що він дійсно думає. Жінки в цьому плані більш відверті і також хочуть знати все про чоловіка, тобто про його плани, проблеми, успіхи і т.д. Дуже часто чоловіки не хочуть повністю посвячувати жінок у свої справи, тобто говорять їм неправду, що призводить до конфліктів. Це відбувається по тій причині, що інколи чоловіки бояться відкрити свої справжні почуття, так як не хочуть показатись слабкими. В такому випадку дружина може досягти більш щирого спілкування, якщо проявляє менший тиск на чоловіка. Буває і так, що чоловік говорить неправду, бо

вважає, що правда занадто важка для жінки, він обманює її, щоб відгородити її від хвилювань (найчастіше, коли сім'я стикається з фінансовими труднощами). Деякі чоловіки вважають, що жінки по своїй слабкості не здатні справитись з реальністю. Багато чоловіків прагнуть дотримуватись цієї загальної думки про жінок інколи і через те, що вона зміцнює почуття власної переваги над ними. Респонденти неконфліктних сімей мають розходження у поглядах по даній потребі на нижчому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,05$), тоді як респонденти конфліктних сімей – на достатньому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,01$). Це означає, що чоловіки неконфліктних сімей більш чесні і відкриті (3,43 балів проти 2,57 балів) по відношенню до своїх дружин, а їх дружини своєю розумною поведінкою саме і сприяють відвертості своїх чоловіків. А це, в свою чергу, сприяє більшому взаєморозумінню членів подружжя і зменшує психологічну напругу в сім'ї.

Потреба відданості сім'ї є однією з важливих потреб жінок. Сьогодні ця проблема є надзвичайно гострою. Дуже великий відсоток чоловіків з різних причин не виявляють інтересу до сім'ї. Особливо гостро ця проблема назріває тоді, коли у молодій сім'ї народжується дитина. Конфлікти у таких сім'ях виникають з приводу того, що чоловіки не бажають проводити час вдома з дружиною, бо життя, на відміну від попереднього, стає нецікавим і нудним. Особливо це стосується студентських сімей. Конфліктність з приводу цього у таких сім'ях висока. Сім'ї з більшим сімейним стажем, де діти уже відвідують дитсадок, менше конфліктують з цього приводу, тому що подружжя знаходиться в рівних умовах. Кожна сім'я має свої пріоритети, але завжди головним залишається відданість сім'ї, тобто, якщо і мати, і батько приділяють дітям велику увагу. У подружніх пар неконфліктних сімей дана потреба проявляється на такому рівні: 3,55 балів (жінки) і 3,47 балів (чоловіки), тоді як у конфліктних сімей – 3,67 балів і 2,91 балів відповідно. Розходження між вибірками виявлено у респондентів неконфліктних сімей на рівні $p \leq 0,05$ і конфліктних сімей на рівні $p \leq 0,01$. Тобто чоловіки конфліктних сімей менш віддані сім'ї, ніж чоловіки неконфліктних сімей.

Основною потребою чоловіка у шлюбі є захоплення дружини чоловіком. Очікування з приводу цього у чоловіків конфліктних сімей (4,83 балів) вищі, ніж у чоловіків неконфліктних сімей (4,18 балів). Чоловік очікує, і це дуже важливе для нього, щоб дружина була його цінителем. Він одержує впевненість від її підтримки і може досягти набагато більшого, якщо вона його надихає. Дружині потрібно оцінювати свого чоловіка уже за те, що він є, а не за те, ким він міг би стати, якщо б жив так, як вона хоче. Сергій П. (вдруге одружений) в ході бесіди говорить: „Я задоволений, що подобаюсь дружині таким, як я є. В іншому випадку для чого шлюб? Я хочу бути собою і коли відчуваю, що подобаюсь їй, то хочу і можу щось змінити.” Деяким чоловікам, у яких низька самооцінка, захоплення дружини допомагає повірити в себе. Критика змушує чоловіків захищатися, а захоплення ними дає їм силу і стимулює їх на добрі справи. Надмірна критика партнера є причиною конфліктів у сім'ї. І взагалі, якщо ж потреба у критиці існує, то потрібно критикувати не особистість, а окремих вчинок („Я знаю, ти це зробив не обдумавши”; „Я в тебе вірю, ти справишся з цим...”). Але якщо людина постійно шукає схвалення, то вона втомлює іншу людину, що також є причиною виникнення конфліктів. У чоловіків потреба у захопленні зі сторони дружини займає перше рангове місце. Так прояв цієї потреби у чоловіків неконфліктних сімей становить 3,73 балів і у конфліктних - 4,83 балів. У жінок ця потреба менш значима: 3,43 і 3,21 балів відповідно. У всякому випадку актуальним в сімейно-шлюбних відносинах є використання підкреслювання значущості партнера (висловлювання, що сповіщає партнера про те, що його цінують, поважають, йому вдячні, захоплюються ним), а також підкреслювання спільності з партнером (висловлювання про спільність їх рис, спільність позицій, переживань, досвіду і т.д.). Отже, слід уникати деструктивних тактик (ігнорування, приниження особистості партнера, егоцентризму) і користуватись позитивними. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що у чоловіків конфліктних сімей спостерігається надто великі очікування щодо захоплення зі сторони дружини, тоді як жінки приділяють невелике значення цій функції і тому розходження між вибірками у респондентів

конфліктних сімей велике, тобто $p \leq 0,01$. У респондентів неконфліктних сімей розходжень між вибірками не виявлено ($p > 0,05$).

Третє рангове місце у чоловіків займає потреба в привабливості дружини. Сутність цієї потреби полягає в тому, що дружина повинна намагатись підтримувати той імідж, який був у неї до вступу в шлюб, тобто той, який сподобався майбутньому чоловіку. Чоловік хоче, щоб його дружина була приваблива. Вони гордяться тим і це для них має велике значення. Тоді як для жінок привабливість чоловіка не завжди є важливим фактором. Про це свідчать результати дослідження: рівень прояву потреби в привабливості чоловіка жінок неконфліктних сімей – 3,04 балів і конфліктних – 2,74 балів; чоловіків – 3,55 балів і 4,74 балів відповідно. Розходження між вибірками у респондентів неконфліктних сімей виявлено на рівні $p \leq 0,05$ і у респондентів конфліктних сімей - $p \leq 0,01$. Таким чином, жінкам потрібно слідкувати за своїм зовнішнім виглядом, щоб постійно подобатись своєму чоловіку. Багато жінок після шлюбу на це не звертають увагу. Це особливо прослідковується в подальші роки сімейного життя. Сімейні негаразди, фінансові проблеми, особлива турбота про дітей призводить до того, що жінка забуває про себе. Так, Андрій (проблемна сім'я) незадоволений (в ході бесіди) тим, що його дружина не слідкує за собою. Вона зовсім інша, ніж була тоді, коли вони зустрічались. Дружина Світлана це пояснює тим, що у неї на це не вистачає часу, оскільки Андрій не допомагає їй по господарству, у них у сім'ї фінансові проблеми, тому що він не дбає про сім'ю. Владислав (нестабільна сім'я) незгідний (в ході бесіди) з тим, що його дружина гарно виглядає лише тоді, коли іде на роботу, чи в гості, а вдома вона байдужа до своєї зовнішності. Владислав має рацію, адже багато молодих людей, вважають, що вони одягаються для інших. А звідси і звичка одягатись краще на людях і гірше вдома, що породжує незадоволення самим собою, понижує авторитет у власних очах і очах партнера, породжує відчуженість членів подружжя, а відтак і відсутність захоплення зі сторони партнера. Таким чином, привабливість жінки життєво важлива для її успіху в шлюбі, і кожна жінка, яка із-за різних причин ігнорує цим, ризикує потрапити у неблагополучне становище,

тоді як вона може стати привабливою для свого чоловіка шляхом удосконалювання своєї зовнішності. Буває і таке, що якщо у чоловіка надто високий прояв потреби в привабливості дружини, то вона перебуває у кризовому стані від абсолютно звичайних на перший погляд речей: чоловік кожен день нагадує дружині, що у неї погана зовнішність, погана зачіска і т.д.. Коли жінка це чує постійно і невзможі нічого змінити, то це означає, що вона терпить емоційне насилля, яке породжує приховані конфлікти, які з часом переходять у відкриті.

Дуже важливою для чоловіків є потреба в допомозі по господарству. Це означає ведення дружиною домашнього господарства і створення для чоловіка атмосфери затишку і комфорту. Найбільше це стосується сімей з традиційним розподілом праці, тобто коли лише чоловік працює, щоб забезпечити сім'ю матеріально. Тоді він очікує, що дружина полегшить йому життя, взявши на себе всі домашні обов'язки. Наскільки успішно дружина проявляє цей вид домашньої підтримки, настільки чоловік має бажання забезпечувати сім'ю матеріально. У таких сім'ях конфліктність з приводу цього нижча. Дослідження показали, що в сім'ях, де подружжя зайняте однаково (студентські сім'ї), а чоловіки очікують, щоб жінки турбувались про них на високому рівні, конфліктність висока. Небажання чоловіків нарівні з жінками брати участь у веденні домашнього господарства є однією з причин виникнення конфліктів у таких молодих сім'ях. Олександр (конфліктна сім'я, в ході бесіди): „Домашнє господарство – справа жінки і тому вона не повинна вимагати від мене брати на себе частину її обов'язків”. Дружина: „Я вважаю, що чоловік повинен прибирати, прати білизну, готувати їжу, доглядати дитину, так як у жінки і без того багато справ”. Поведінка цих шлюбних партнерів, що відповідає їх індивідуальним уявленням про свої сімейні ролі, розглядається ними як єдино правильна, а поведінка іншого партнера, що не відповідає цим уявленням, як неправильна і зловмисна. Якщо члени сім'ї по-різному розуміють свої ролі і висувають один одному неузгоджені, несприйнятливі іншими очікування і відповідні їм вимоги, сім'я є заздалегідь конфліктною. Результати дослідження показали, що у подружніх пар

стабільних сімей конфліктність з цього приводу (1,72 балів) менша, ніж у подружніх пар проблемних і нестабільних сімей (3,76 і 4,24 балів відповідно). Потреби чоловіків: 3,55 балів (неконфліктні сім'ї); 4,69 балів (конфліктні сім'ї). Потреби жінок становлять 3,45 і 3,22 балів відповідно. Розходження між вибірками респондентів конфліктних сімей виявлено на рівні $p \leq 0,01$. У респондентів неконфліктних сімей розходжень між вибірками не виявлено ($p > 0,05$).

Потреба у фінансовій підтримці займає 7 місце у жінок і 9 місце у чоловіків. Дуже часто конфліктність у цій сфері виникає з приводу витрат грошей. У конфліктних сім'ях спостерігається більше розходження з приводу розподілу фінансових прибутків. Жінки у цих сім'ях не радяться з чоловіками як витратити гроші. В свою чергу одні чоловіки конфліктних сімей не завжди приносять додому зароблені гроші, інші приносять, але строго контролюють найдрібніші витрати, тобто здійснюється економічне насилля. Все це є причиною виникнення конфліктів у сім'ї. В сучасній сім'ї найчастіше заробіток складається з прибутків чоловіка та дружини, а підхід до розподілу фінансів складається вже в процесі спільного життя. Тому питання про частину заробітків, які члени подружжя вкладають у сімейний бюджет, про свободу розподілу фінансів, про характер витрат повинні обов'язково обговорюватись на перших етапах сімейного життя.

Потреба у супутнику по відпочинку займає останні рангові місця як у жінок, так і у чоловіків. Спостерігається тенденція, що члени подружжя мають бажання проводити вільний час разом у перший рік подружнього життя. Але час минає, потреба бути разом уже задоволена, і подружжя починає визначати сімейні пріоритети. Деякі сім'ї вдаються до компромісу, тобто чоловік і дружина дозволяють одне одному розважатися без участі партнера. Це призводить до того, що подружжя зникає, що кожен займається своїми справами, і коли залишаються удвох, то починають нудьгувати. Буває і так, що переважає на дозвілля погляд когось одного. Один з членів подружжя визначає де і як вони будуть проводити дозвілля. І хоча другий не задоволений, та перший не

погоджується на інший варіант. Це в основному спостерігається у конфліктних сім'ях.

Потреба у фінансовій підтримці і потреба у супутнику по відпочинку є більш узгоджені у респондентів неконфліктних сімей. У них розходжень між вибірками не виявлено, тоді як у респондентів конфліктних сімей розходження виявлено на рівні $p \leq 0,01$ (фінансова підтримка) і $p \leq 0,05$ (супутник по відпочинку).

Як свідчать результати дослідження, немало сімейних конфліктів пов'язано з тим, що шлюбні партнери не знають фізіології і психології свого партнера. Це означає, що члени подружжя прагнуть задовольнити зовсім не ті потреби, що являються актуальним для іншого, і відповідно чекає від нього задоволення тих потреб, які він якраз задовольняти не збирається. Наприклад, чоловік Сергій (конфліктна сім'я, в ході бесіди) очікує від дружини Світлани насамперед прояву турботи про нього, а також активності в статевих відносинах (не беручи ніякої участі у веденні домашнього господарства). Світлана в свою чергу очікує романтичного кохання, допомоги у веденні домашнього господарства і не дуже частих статевих відносин. Внаслідок цього, що кожен з них веде себе по іншому, ніж від нього очікують, виникає почуття обману і хвилювання. Зрозуміло, і чоловікам і жінкам необхідно враховувати в своїх взаєминах особливості психології і фізіології протилежної статі. Чоловік не повинен вважати, що дружина обов'язково повинна на високому рівні задовольняти всі його потреби тільки тому, що вона жінка, а дружина не повинна вимагати від чоловіка властивих їй стандартів поведінки і вираження почуттів. У кожній сім'ї у гендерних відмінностях повинна бути своя гармонія – можливість доповнювати достоїнства один одного і нівелювати недоліки.

Коли молоді люди вступають у шлюб, то у них, в основному існують однакові загальнолюдські цінності. Однак, це не означає, що їх уявлення і погляди співпадають, так як індивідуальні особливості та життєвий досвід шлюбних партнерів бувають далекими один від одного. Тому розбіжності, розходження та суперечки між членами подружжя природні і закономірні.

Повинен пройти певний період часу, щоб відбулось взаємне притирання поглядів. Цей процес є взаємною адаптацією як в області подружніх потреб, так і індивідуальної системи цінностей.

Аналізуючи прояв подружніх потреб, ми дійшли висновку про те, що по всіх сферах життєдіяльності у подружніх пар конфліктних сімей переважають високий та низький рівень прояву потреб, а у подружніх пар неконфліктних сімей – середній рівень. Виникає припущення, що і по цій причині розходження між вибірками респондентів неконфліктних сімей менше, ніж між вибірками респондентів конфліктних сімей, а відтак і рівень конфліктності у цих сім'ях різний.

Користуючись результатами таблиць додатків Б1 і Б2 ми вирахували кількість респондентів, які проявляють певний рівень потреб. Результати кількості респондентів, які проявляють певний рівень потреб відображено на рис.2.5.

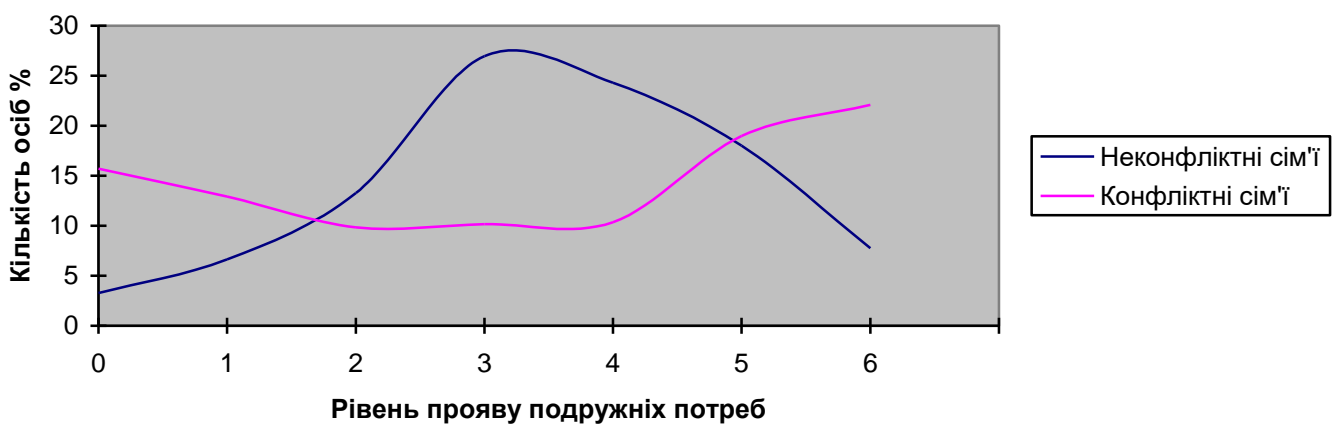

Рис. 2.5. Рівень прояву подружніх потреб респондентами конфліктних і неконфліктних сімей

Як видно з рисунка 2.5, у респондентів конфліктних сімей поряд із заниженим проявом потреб спостерігається тенденція надмірних вимог до партнера. Це означає, що між членами подружжя конфліктних сімей існують сфери, де їх інтереси, потреби, наміри і бажання перебувають у постійному зіткненні, породжуючи особливо сильні і тривалі негативні емоції, що є свідченням більшої конфліктності, ніж у сім'ях стабільних сімей. У сім'ях

неконфліктних сімей, де прояв членами подружжя потреб є помірним, спостерігається більша гармонія у стосунках і тому конфліктність у них менша.

Отже, крім гендерних відмінностей, однією з причин у виникненні конфліктів є завищений, або занижений прояв потреб і, відповідно, очікування задоволення їх на відповідному рівні молодими членами подружжя.

Кількісні результати задоволення потреб своїм партнером подружніх пар конфліктних і неконфліктних сімей за анкетною У.Харлі [291] представлено у таблиці додатку Б5.

Порівняльну характеристику кількісних результатів оцінювання задоволення потреб своїми партнерами, подружніх пар конфліктних і неконфліктних сімей, представлено на рис.2.6.

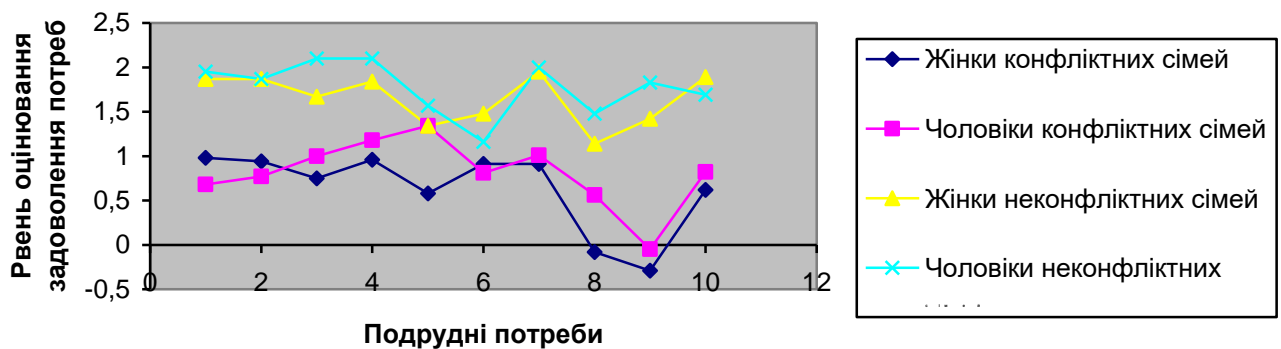

Рис. 2.6. Порівняльна характеристика кількісних результатів оцінювання задоволення потреб своїми партнерами респондентів конфліктних і неконфліктних сімей

Як видно з рис. 2.6, у респондентів конфліктних сімей спостерігається тенденція нижчого рівня оцінювання ступеня задоволення подружніх потреб своїм партнером, ніж у респондентів неконфліктних сімей. Таким чином, ймовірно, що оцінювання ступеня задоволення подружніх потреб залежить від рівня прояву потреб чоловіка та жінки.

Для виявлення взаємозв'язку між рівнем прояву потреб чоловіка та жінки та рівнем оцінювання задоволення потреб своїм партнером, ми використали критерій χ^2 – квадрат. Оскільки дана кореляція є нелінійною, то це унеможливорює застосування коефіцієнтів лінійної кореляції Пірсона та

Спірмена. Застосування в даному випадку критерію χ^2 – квадрат базується на використанні відповідних таблиць [98, с.152]. Цей аспект застосування критерію зближає його з коефіцієнтом кореляції, який встановлює взаємозв'язок між певними ознаками.

Вибірка склала 60 досліджуваних пар: 20 подружніх пар, у яких низький рівень прояву подружніх потреб (0 – 2 балів); 20 подружніх пар, у яких цей рівень середній (3 – 4 балів) і 20 подружніх пар, у яких цей рівень високий (5 – 6 балів). Подружні потреби вибирались довільно. Рівень конфліктності сім'ї не брався до уваги. Відібрані дослідження представлені у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

**Залежність рівня оцінювання задоволення потреб своїм партнером
від рівня прояву потреб чоловіка та дружини**

Рівень прояву потреб чоловіка та жінки	Рівень оцінювання задоволення потреб своїм партнером			Всього
	Низький (-3-(-2))	Середній (-1- 1)	Високий (2- 3)	
Низький (0-2)	9	7	4	20
Помірний (3-4)	4	5	11	20
Високий (5-6)	14	3	3	20
Всього	27	15	18	60

Дані таблиці 2.3 вказують на те, що найвищий рівень оцінювання задоволення потреб своїм партнером виявлено при помірному прояві цих потреб. Особливо низький рівень оцінювання задоволення потреб партнером при високому рівні потреб. Тобто при завищенні вимог до партнера ймовірність побудови успішних відносин зводиться до мінімуму. Не задоволене своїм партнером і подружжя з низьким проявом потреб, тому що, якщо потреби одного з членів подружжя надто низькі, то по відношенню до нього потреби іншого будуть надто високими. І тоді розбіжність у рівні прояву потреб, що породжує конфлікти, буде високою. В результаті чого шлюбні партнери незадоволені один одним, про що свідчить рівень оцінювання задоволення потреб своїм партнером. Дане дослідження підтвердило залежність рівня

оцінювання задоволення потреб своїм партнером від прояву потреб чоловіка та жінки на рівні $\chi^2 = 13,5$ при $p \leq 0,01$.

При опрацюванні експериментальних даних, одержаних в ході дослідження, виявлено певні кореляційні взаємозв'язки між рівнями прояву подружніх потреб. Для підбору коефіцієнта кореляції ми здійснювали оцінювання відповідності емпіричного розподілу нормальному закону за допомогою критеріїв асиметрії та ексцесу. Розподіл досліджуваних вибірок виявився близьким до нормального (додаток Б6). Тому для встановлення кореляційних зв'язків ми змогли застосувати коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона. Всі умови необхідні для застосування даного коефіцієнту кореляції дотримані [98, с. 212]. Встановлено кореляційний зв'язок позитивної спрямованості між задоволенням потреб у ніжності і проявом потреб у сексуальних стосунках ($r = 0,261$, $p \leq 0,01$), між проявом потреб у привабливості партнера і проявом потреби у сексуальних стосунках ($r = 0,198$, $p \leq 0,01$). Кореляційні зв'язки позитивної спрямованості виявлено між: проявом потреби у допомозі по господарству і відданості сім'ї ($r = 0,196$, $p \leq 0,01$); проявом потреби в привабливості партнера і потреби у захопленні зі сторони партнера ($r = 0,235$, $p \leq 0,01$), проявом потреби у супутнику по відпочинку і відданості сім'ї ($r = 0,254$, $p \leq 0,01$); задоволенням потреби у спілкуванні і проявом потреби у сексуальних стосунках ($r = 0,287$, $p \leq 0,01$); проявом потреби у захопленні зі сторони партнера і відданості сім'ї ($r = 0,209$, $p \leq 0,01$); проявом потреби у захопленні і сторони партнера і допомогою по господарству ($r = 0,219$, $p \leq 0,01$).

Кожен із членів подружжя до моменту вступу в шлюб має сформовані потреби, які не можуть бути ідентичні в обох шлюбних партнерів. За результатами проведеного дослідження видно, що ці потреби часто суперечать одна одній. Очікування – це бажання задоволення своєї потреби. Оскільки за анкетною У.Харлі [291] максимальна оцінка задоволення потреби партнером становить 3 бали, то це означає, що якщо потреби у членів подружжя не суперечать одна одній, то вони задоволені одне одним на максимальному рівні (3 бали), незалежно від того, який рівень прояву цих потреб. Тому різниця між

максимальною оцінкою (3 бали) і рівнем задоволення своїм партнером являє собою рівень нереалізованого очікування. Відповідно, чим більше протиріччя між проявом потреб у членів подружжя, тим вищий рівень нереалізованого очікування. Скориставшись даними таблиці додатку Б4, ми підраховали результати рівня нереалізованих очікувань подружніх пар конфліктних і неконфліктних сімей по кожній із подружніх потреб. Кількісні результати рівня нереалізованих очікувань чоловіків і жінок конфліктних і неконфліктних сімей представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Кількісні результати рівня нереалізованих очікувань у шлюбних партнерів конфліктних і неконфліктних сімей

№	Подружні потреби	Рівень нереалізованих очікувань			
		неконфліктні сім'ї		конфліктні сім'ї	
		Чоловік	Жінка	Чоловік	Жінка
1	Потреба в ніжності	1,05	1,13	2,32	2,02
2	Потреба в сексуальних відносинах	1,13	1,13	2,23	2,06
3	Потреба в спілкуванні	0,9	1,33	2,00	2,25
4	Потреба у супутнику по відпочинку	0,9	1,16	1,82	2,04
5	Потреба у фінансовій підтримці	1,43	1,66	1,66	2,42
6	Потреба у привабливості партнера	1,84	1,52	2,19	2,09
7	Потреба в щирості та відвертості	1,00	1,05	1,99	2,09
8	Потреба в допомозі по господарству	1,52	1,86	2,44	3,08
9	Потреба у відданості сім'ї	1,17	1,58	3,05	3,29
10	Потреба у захопленні зі сторони партнера	1,32	1,11	2,18	2,38

З таблиці 2.4 видно, що ступінь нереалізованих очікувань як чоловіків, так і жінок конфліктних сімей вища від ступеня нереалізованих очікувань чоловіків та жінок неконфліктних сімей.

Наступним етапом дослідження було встановлення наявності зв'язку між рівнем прояву потреб і рівнем нереалізованих очікувань у шлюбних партнерів. Для цього ми використали критерій χ^2 -квадрат, необхідність застосування якого зумовлена тим, що дана кореляція є нелінійною. Всі норми використання критерію дотримані [98, с.158].

В дослідженні брали участь 45 подружніх пар (90 респондентів): 15 подружніх пар, у яких рівень прояву подружніх потреб низький, 15 подружніх пар, у яких рівень прояву подружніх потреб середній, і 15 подружніх пар, у яких рівень прояву потреб високий. Отримані дані дослідження представлені у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Залежність рівня нереалізованих очікувань від рівня прояву подружніх потреб

Рівень прояву подружніх потреб	Стать	Рівень нереалізованих очікувань			
		Нижчий середнього (0-2)	Середній рівень (2-4)	Вищий середнього (4-6)	Всього
Низький (0-2)	ч	3	5	7	15
	ж	3	4	8	15
Помірний (3-4)	ч	9	4	2	15
	ж	10	4	1	15
Високий (5-6)	ч	3	4	8	15
	ж	1	5	9	15
Всього		29	26	35	90

Як видно з таблиці 2.5, рівень нереалізованих очікувань низький, якщо рівень прояву подружніх потреб помірний, рівень нереалізованих очікувань високий, якщо рівень прояву подружніх потреб низький або високий. З очікуваннями і уявленнями членів подружжя про своє сімейне життя тісно пов'язані потреби, які хотіли б задовольнити в шлюбі члени подружжя. Незадоволення певних потреб – це є нереалізовані очікування шлюбних

партнерів. Завищені або занижені потреби – це неадекватні і суперечливі сімейно-шлюбні уявлення і очікування, що породжують конфлікти у сім'ї. Виявлено, що існує кореляційний зв'язок достатнього рівня значущості між рівнем прояву подружніх потреб та рівнем нереалізованих очікувань. Дані достовірні для $p \leq 0,01$, $\chi^2_{кр} = 23,49$.

Щоб встановити, чи існує зв'язок між рівнем прояву потреб і рівнем конфліктності у сім'ї, а саме: чи впливає рівень прояву потреб, на конфліктність між членами подружжя, ми провели дослідження, у якому були задіяні 90 респондентів: 30 респондентів з низьким рівнем прояву потреб, 30 - з середнім і 30 - з високим рівнем прояву потреб. Дослідження проводилось з використанням критерію хі-квадрат (кореляція нелінійна). Всі норми використання критерію дотримані. Отримані дані дослідження представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Залежність рівня конфліктності членів подружжя від рівня прояву їх потреб

Рівень прояву потреб	Рівень конфліктності			
	Низький (0- 30)	Середній (31- 50)	Високий (51; 70)	Всього
Низький (0-2)	4	5	21	30
Середній (3-4)	19	6	5	30
Високий (5-6)	4	6	20	30
Всього	27	17	46	90

Як видно з таблиці 2.6, рівень конфліктності низький при середньому рівні прояву потреб, рівень конфліктності високий при низькому і високому рівні прояву потреб. Дослідження показало, що очікування та уявлення членів подружжя зовсім не співпадають у тих сім'ях, якщо хоча б в одного партнера завищений або занижений рівень прояву потреб. В такому випадку потреби перебувають у великій взаємній розбіжності. Така розбіжність переходить спершу у прихований, а потім у відкритий конфлікт. Партнер, у якого занижені потреби є перешкодою для задоволення бажань, намірів і інтересів іншого. Коли

один з членів подружжя має завищені прояви потреб, а інший – занижені, то в такому випадку протистояння інтересів і потреб членів подружжя носить різкий характер і охоплює важливі сфери життєдіяльності сім'ї. Конфліктність у таких сім'ях висока і носить деструктивний характер. Така картина в основному спостерігається у нестабільних сім'ях. Такі негативні, деструктивні міжособистісні відносини в сім'ї пов'язані з незадоволеністю потреб і вимагають додаткових зусиль кожного члена сім'ї на шляху досягнення гармонії, зрілості і нормального функціонування. Оскільки сімейні конфлікти виникають від незадоволеності потреб членів подружжя, то члени подружжя повинні проявляти помірні вимоги до свого партнера, поважаючи його як особистість, враховуючи його індивідуальні особливості, інтереси, звички і т.д. Подружнє життя набагато краще, якщо партнери поважають одне одного за індивідуальність, а не заради вигоди, романтики. Таким чином, причиною виникнення конфліктів у сім'ї є не тільки організація чи дезорганізація сім'ї, а також серйозні проблеми в індивідуальних особливостях її членів. Тому, доки ці проблеми не будуть розглянуті і вирішені, то будь-які зміни, що відбуваються внаслідок змін сімейної системи, будуть поверхневими і нетривалими. Кореляційне дослідження показало, що існує зв'язок достатнього рівня значущості між рівнем прояву подружніх потреб і рівнем конфліктності: $\chi^2_{кр} = 30,6, p \leq 0,01$.

Отже, рівень очікувань впливає: на характер подружніх відносин в сім'ї, на ступінь конфліктності між членами подружжя, специфіку прояву конфліктів і способи їх вирішення в різних сферах життєдіяльності сім'ї, що дає нам підстави стверджувати, що соціально-психологічні очікування є суттєвим психологічним чинником виникнення конфліктів у молодій сім'ї.

2.3. Установки подружжя на сімейне життя як детермінанта виникнення конфліктів у молодій сім'ї

Значну роль у виникненні конфліктів у молодій сім'ї, за нашим припущенням, відіграє наявність певних установок в сфері подружніх стосунків.

За нашим визначенням „Установки подружжя на сімейне життя” – це внутрішнє, усвідомлене або неусвідомлене членами подружжя, налаштування, яке дає змогу сприймати дії партнера та відносини в сім’ї в цілому не такими, якими вони є в дійсності, а в їх можливостях, і залежить як від зовнішніх факторів, так і від індивідуально-психологічних особливостей подружжя.

Для дослідження цього чинника ми застосовували методику РОД А.М.Волкової [217].

При дослідженні цього чинника вибірка складала 49 подружніх пар неконфліктних сімей, і 58 подружніх пар конфліктних сімей. Кількісні результати діагностики установок респондентів конфліктних і неконфліктних сімей представлено у таблицях додатків В1, В2 відповідно.

На основі результатів діагностики установок респондентів конфліктних і неконфліктних сімей ми визначили середні значення оцінок очікувань і домагань респондентів конфліктних і неконфліктних сімей по кожній функції, тобто установку партнера, а саме: якою мірою партнер прагне брати участь в реалізації сімейної функції і якою мірою він відводить цю роль своєму партнеру. І наскільки погляди партнерів щодо розподілу ролей співпадають, можна судити про стосунки між партнерами у сім’ї. На різних стадіях функціонування сім’ї розподіл обов’язків між членами подружжя зазнає змін. Тому при дослідженні впливу установок на відносини між шлюбними партнерами ми визначали рівень прояву статево-рольової диференціації (СРД), як комплексного показника, що враховує як реальний розподіл ролей у сім’ї, так і відношення до нього членів подружжя [14]. Спектр форм статево-рольової диференціації досить широкий, але основними є: традиційна, антитрадиційна і рівноправна форма [14]. Традиційна сімейно-рольова диференціація притаманна сім’ям, де обов’язки обох членів подружжя розподілені строго по відношенню до його статі. Для жінок – це господарсько-побутова діяльність і виховання дітей, для чоловіків – це матеріальне забезпечення сім’ї і зовнішня соціальна активність. І кожний з них вважає таку ситуацію нормальною і єдино можливою [14]. Антитрадиційна СРД – це така диференціація, при якій чоловіки виконують господарсько-

побутові функції, виховання дітей, а жінки – це матеріальне забезпечення сім'ї і зовнішня соціальна активність [14]. Рівноправна форма СДР – це коли обидва члени подружжя однаково реалізують сімейні ролі, але кожен з них відповідає в основному за те, що більше відповідає його смакам і можливостям, тобто, що він більше вміє робити, що йому більше подобається робити [14].

Роль господаря / господині традиційно включає в себе купівлю продуктів і приготування їжі, догляд за одягом, забезпечення затишку, порядку і чистоти у домі. В більшості культур ця роль традиційно закріплена за жінкою, але у сучасній сім'ї в цьому плані відбулись суттєві зміни. Середні значення очікувань (установка на домінування шлюбного партнера в реалізації господарсько-побутової цінності) жінок неконфліктних сімей становить 4,85 балів, чоловіків неконфліктних сімей – 6,65 балів. Для респондентів конфліктних сімей ця установка така: 5,91 балів і 7,08 балів відповідно. Тобто, чоловіки переважно роблять установку на те, що їх дружини повинні виконувати більшу частину роботи по дому. Середні значення домагань (установки на особисте домінування) по господарсько-побутовій цінності у жінок неконфліктних сімей становить 5,91 балів і воно переважає середні значення домагань чоловіків неконфліктних сімей, яке дорівнює 4,14 балів, тоді як у респондентів конфліктних сімей середні значення домагань оцінюється: 5,00 балів і 1,79 балів відповідно. Отже, як у чоловіків так і у жінок спостерігається невідповідність між очікуваннями та домаганнями. Відтак, жінки працюють по дому більше, ніж вони роблять установку на це, а чоловіки менше, тобто спостерігається невідповідність між установкою і поведінкою. 75,51% (37 опитуваних) жінок неконфліктних сімей роблять установку на те, що в господарсько-побутовому обслуговуванні нарівні з ними повинні брати участь чоловіки. З ними погоджуються 40,82% (20 опитуваних) чоловіків неконфліктних сімей. Відмінності статистично достовірні при $\varphi = 3,708$; $p \leq 0,001$. Якщо очікування жінки не реалізовані, то йдеться про невідповідність між установкою і поведінкою жінки. Якщо ж реалізовані – то про невідповідність між установкою і поведінкою чоловіка. Однією із причин невідповідності між установками і

поведінкою чоловіка є те, що здебільшого чоловіки не вміють виконувати ту чи іншу домашню роботу. Друга причина, що пояснює невідповідність між установками і поведінкою полягає в тому, що інші установки можуть формувати конкуруючі моделі поведінки (установки на користь дозвілля, установки чоловіків на зовнішню активність, просування по службі). Третя причина невідповідності між установками і поведінкою полягає в тому, що загальні установки часто не вказують конкретної поведінки партнера. Іншими словами, загальні питання щодо того, чи повинна домашня робота виконуватись чоловіками на більш рівноправних засадах, можуть не вказувати, який саме обсяг робіт виконувати конкретному чоловіку. Узгодженість між установками і поведінкою також частково залежить від соціальних норм, а соціальні норми можуть вимагати моделей поведінки, які несумісні з установкою людини. Наприклад, інколи чоловіки сприймають соціальні норми, як такі, що стверджують, наче їх мужність базується на уникненні виконання жіночих обов'язків і побоюються, що їх знайомі, друзі стануть докоряти їх за участь у такій діяльності. Тому, щоб збудити у чоловіка бажання брати участь у веденні домашнього господарства, жінкам необхідно враховувати індивідуальні особливості чоловіків, з розумінням і гнучко підходити до питання розподілу домашніх справ. Невідповідність між установкою дружини і її поведінкою полягає в тому, що якщо чоловік по якійсь причині не виконує своїх обов'язків по дому, то дружина змушена сама це зробити. У тих сім'ях, де жінки працюють нарівні з чоловіками а то й більше, така ситуація призводить до незадоволення дружини, а відтак і до конфліктності в сім'ї. У респондентів конфліктних сімей 34,48% (20 досліджуваних) жінок вважають, що чоловік повинен розділити з ними домашню роботу, тоді як 70,69% (41 опитуваних) чоловіків мають установку на те, що цю роботу повинна виконувати дружина ($\varphi = 3,821$; $p \leq 0,001$). В даному випадку дружина відчуває несправедливість у цьому плані, що знов таки породжує конфлікти. Лише 8,16% чоловіків неконфліктних сімей і 1,72% чоловіків конфліктних сімей беруть відповідальність за виконання цієї ролі повністю на себе, тоді як на такий розподіл ролей роблять установку 14,29%

(7 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 20,69% (20 опитуваних) жінок конфліктних сімей. В неконфліктних сім'ях у більшості випадків думки членів подружжя узгоджені – ця роль відводиться обома членами подружжя дружині або чоловіку або розподіляється між подружжям порівну. Рівень конфліктності у таких сім'ях низький. У конфліктних сім'ях спостерігається дисгармонія у розподілі господарсько-побутових цінностей, що призводить до конфліктів. Більшість чоловіків конфліктних сімей вважають, що господарство – справа жінки і тому вона повинна бути вдячною чоловікові за те, що він бере на себе частину її обов'язків. У стабільних сім'ях, де чоловік не просто так чи інакше допомагає дружині в домашній роботі, але й бере активну участь в організації сімейного життя, тобто коли двоє допомагають один одному в спільній сімейній справі, конфліктність менша і задоволеність шлюбом вища. Отже, участь чоловіка у веденні домашнього господарства знімає психологічну напругу у сім'ї, відтак зменшує конфліктність. Нерівна участь у сімейних справах сьогодні не задовольняє жінку. І хоча чоловіку такий розподіл ролей об'єктивно вигідний (залишається більше часу і більше свободи), але водночас він зайвий раз підкреслює активність позиції жінки і пасивність позиції чоловіка, що інколи може викликати психологічний дискомфорт у нього.

Ще більше посилюється ця ситуація, коли народжується дитина. Народження дитини призводить до серйозних змін в сімейному житті. Це період, коли шлюбним партнерам необхідно оволодіти новими для них соціальними ролями – батька-матері, які зменшують вільний час, доходи на одну людину, здійснюється переорієнтація їх професійних потреб, зростає статево-рольова диференціація. Сім'я вимушена перебудовуватись, щоб відповідати новим потребам. Такі зміни у сім'ї часто породжують неузгодженість партнерів у прийнятті того чи іншого рішення, що є причиною виникнення конфліктів. Деякі жінки вважають, що єдиний спосіб вирішення цієї проблеми – активне включення чоловіка в справи сім'ї. Але є багато факторів, які не дають змоги здійснити такі кардинальні зміни в його позиції. По-перше: непідготовленість молодих чоловіків до активної участі в сімейних справах. Другою причиною є

робота чоловіка, яку він цінує, а внаслідок чого йому важко поступитися своєю „соціальною позицією” та переорієнтуватися на сім’ю. По-третє, чоловік несе відповідальність за матеріальний добробут сім’ї і це не дає змоги йому розділити турботи по дому нарівні з дружиною. Середнє значення очікування (установка на участь в реалізації даної функції партнером) жінок неконфліктних сімей становить 4,83 балів, конфліктних сімей - 6,24 балів, тоді як чоловіків неконфліктних сімей вона становить 6,34 балів і конфліктних сімей – 7,22 балів. Але, все ж таки, ці установки як у чоловіків, так і у жінок зміщені в сторону більшої участі жінок у вихованні дітей. Жінки неконфліктних сімей виконують цю функцію на рівні 6,39 балів, а конфліктних - 5,64 балів. Чоловіки в свою чергу: 4,18 балів (неконфліктні сім’ї) і 2,45 балів (конфліктні сім’ї). Після народження дитини у шлюбних партнерів переважає установка на традиційну форму статево-рольової диференціації, тобто дружина виконує безпосередньо жіночі справи і обов’язки, пов’язані з сім’єю і домом, а чоловік – чоловічі, пов’язані насамперед з роботою. Але, поки дитина зовсім маленька, то такий розподіл ролей задовольняє обох шлюбних партнерів. Найбільша невідповідність у поглядах на розподіл ролей у цій сфері спостерігається тоді, коли дитині виповнюється 3 – 5 років і догляд за нею вже не потребує певних особливих жіночих якостей. В цей період жінки, які працюють, мають водночас і професійні (робота) і сімейні (виховання дитини) обов’язки. Звичайно, якщо чоловіки не поділяють з жінкою цих проблем, то така ситуація призводить до втоми, емоційного виснаження жінки, особливо це стосується конфліктних сімей. Це не задовольняє жінку, в результаті чого в сім’ї зростає емоційна напруга. В свою чергу, жінкам потрібно знати, що надто великий тиск на чоловіка може привести його у стан пасивності (прагнення нічого не робити і замкнутися в собі), що не сприяє зростанню сімейного благополуччя. Деякі батьки (чоловіки) бувають невпевнені в своїй ролі. Хоча вони люблять дітей, але сумніваються в існуванні свого специфічного завдання в сім’ї. З приводу цього М.Браун-Галковська стверджує, що „... найважливіше в їхньому завданні те, що перший зв’язок, який утворює дитина з матір’ю, не залишається єдиним. Завдяки

батькові дитина не залишається наодинці зі своєю першою ненаситною любов'ю, а відразу входить у суспільну групу, яка, хоч і невелика, передбачає існування складних взаємозв'язків" [30, С. 70]. Коли дитина йде в школу, знову постає необхідність перерозподілу ролей, що призводить до загострення ситуацій у сім'ї. Чоловіки більш схильні в такий період до традиційного розподілу ролей, а жінки до рівноправного, хоча найбільш вигідний в даному випадку є традиційний розподіл ролей. І наскільки узгодженим і одночасно вигідним (враховуючи інтереси шлюбного партнера) буде розподіл ролей, то задоволеність шлюбом в обох партнерів буде висока, а відтак конфліктність менша. Тобто стабільність шлюбу забезпечена при максимальній схожості уявлень подружжя про розподіл ролей в сім'ї. У респондентів конфліктних сімей спостерігається більша неузгодженість між очікуваннями і домаганнями у сфері батьківського виховання, ніж у респондентів неконфліктних сімей. Так 77,55% (38 опитуваних) жінок неконфліктних сімей очікують, що дана роль буде виконуватись ними нарівні з чоловіком, тоді як таку установку роблять 44,90% (22 опитуваних) чоловіків ($\varphi = 3,538$; $p \leq 0,001$). У жінок конфліктних сімей про рівномірний розподіл обов'язків очікують 43,10% (25 досліджуваних). Таку ж саму установку роблять 27,59% (16 опитуваних) чоловіків конфліктних сімей ($\varphi = 1,679$; $p \leq 0,047$). Але 46,55% (27 досліджуваних) жінок конфліктних сімей роблять установку на те, що у даній сфері повинен домінувати чоловік. Тоді як у 70,69% (41 опитуваних) чоловіків – установка на те, що роль виховання дітей відводиться дружині. Таким чином, у сім'ях конфліктних сімей спостерігається тенденція перекладання своїх батьківських обов'язків (як чоловіками так і жінками) на свого партнера. Це свідчить про те, що функції виховання дітей у таких сім'ях надається мале значення. Така неузгодженість у поглядах на дану проблему породжує конфлікти руйнівної сили. Так, студентка Лариса В. (конфліктна сім'я) вважає (в ході бесіди), що повністю доглядати дитину повинен її чоловік Сергій В. (студент), оскільки вона уже приклала багато сил і енергії, щоб народити її. Чоловік більш ніж впевнений у тому, що доглядати дитину повинна мати і тільки мати, бо інакше, на його думку, розвиток дитини

буде неповноцінним. Відтак конфліктність у цій сфері дуже висока. Інший випадок: Студентка Оксана (стабільна сім'я): „ Я більше уваги приділяю дитині, адже вона ще дуже маленька, але мій чоловік, який теж студент, завжди поряд, він постійно допомагає мені. Ми перевелись на індивідуальну форму навчання, і тому повністю встигаємо все зробити.” Дане подружжя задоволене шлюбом і конфліктами з приводу догляду за дитиною у них немає. Найважливішим у даній ситуації є те, що у вихованні дитини повинні брати участь і батько, і мати, адже для того, щоб дитина правильно сприймала світ, вона повинна бачити його двостатевим, а не тільки жіночим. Результати дослідження дають змогу стверджувати, що з появою дитини частину ролей і обов'язків молодій жінці визнають чисто жіночими. Таким чином, можна зробити висновок, що емпіричні дані і в наш час підтверджують те, що при появі дитини і догляду за нею ролі зміщуються в сторону традиційних. Але, якщо жінка відчуває з боку чоловіка допомогу, підтримку, увагу, то рівень благополуччя у такій сім'ї високий. Результати дослідження переконливо свідчать, що у конфліктних сім'ях у подружніх пар розходяться погляди на те, хто буде займатись процесом виховання.

Установка на емоційно-терапевтичну функцію шлюбу розглядається, як забезпечення психологічного клімату у сім'ї, моральної підтримки. За результатами дослідження, середні значення очікувань (установка на домінування шлюбного партнера в реалізації емоційно-терапевтичної функції шлюбу) жінок неконфліктних сімей становить 5,96 балів, чоловіків неконфліктних сімей – 6,63 балів. Для респондентів конфліктних сімей ця установка така: 5,81 і 6,76 балів відповідно. Середні значення установок на особисте домінування у жінок неконфліктних сімей становить 6,10 балів, у жінок конфліктних сімей - 5,06 балів, тоді як у чоловіків ці значення становлять 5,16 і 4,22 балів відповідно. Як бачимо, чоловіки роблять установку на те, що емоційний клімат у сім'ї в більшій мірі повинна підтримувати дружина. За результатами нашого дослідження, 46,94% (23 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 34,48% (20 досліджуваних) жінок конфліктних сімей

вважають, що дана роль повинна виконуватись обома членами подружжя ($\varphi = 1,30$; $p > 0,097$), 34,48% (20 досліджуваних) жінок конфліктних сімей вважають, що дана роль повинна належати чоловіку. Проте чоловіки, як конфліктних так і неконфліктних сімей, схильні до того, що цю функцію повинна виконувати дружина. Так вважають 53,06% (26 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 44,83% (26 опитуваних) чоловіків конфліктних сімей ($\varphi = 0,571$; $p > 0,10$). Жінки, так само як і чоловіки, мають потребу в емоційній підтримці. Вони очікують від своїх чоловіків уваги до себе, турботи, забезпечення ними у сім'ї тепла і довірливої атмосфери. В основному ця потреба жінок не задовольняється чоловіками конфліктних сімей. У конфліктних сімейних пар спостерігається більша неузгодженість поглядів на реалізацію цієї ролі і тому конфліктність з цього приводу у тих сімей висока, на відміну від подружніх пар неконфліктних сімей (2,30; 4,72 і 5,15 балів відповідно у стабільних, проблемних і нестабільних сім'ях) (додаток А4). Емоційний, чуттєвий зв'язок між членами подружжя у таких сім'ях не вважається невід'ємним компонентом сімейного життя. У шлюбних партнерів неконфліктних сімей в цьому плані рівень взаєморозуміння є вищим. Шлюбні партнери стабільних сімей більше орієнтовані на підтримання емоційно-терапевтичної функції сім'ї. Ідеалом сім'ї у них є такі стосунки, що дозволяють повною мірою самореалізуватися. Те, що емоційно-терапевтична функція реалізується більшою мірою жінками пояснюється тим, що вони краще виконують цю роль, ніж чоловіки. Вони більш уважні до проблем іншого. По своїй природі жінки вміють краще співчувати, співпереживати і турбуватись про інших. А основною причиною того, що немає емоційної підтримки з боку чоловіка, в основному, є саме слабо розвинені або зовсім відсутні у них ці почуття. Так, на 31 питання анкети методики РОД: „Чи звертаються до вас друзі та близькі за порадою, підтримкою, допомогою, чи довіряють люди вам свої проблеми, чи завжди ви щиро і з почуттям співпереживання заспокоюєте і опікуєтесь ними?“, 8,00% чоловіків неконфліктних сімей і 52,00% чоловіків конфліктних сімей дали негативну відповідь. Через ту саму причину 27,59% (16 опитуваних) жінок конфліктних сімей не підтримують емоційно своїх чоловіків.

Чоловіки свою інертність у емоційній підтримці дружини пояснюють тим, що найважливішою проблемою сьогодні є матеріальне забезпечення сім'ї. Велика конфліктність з цього приводу спостерігається у сім'ях, де чоловік і дружина беруть однакову участь у матеріальному забезпеченні сім'ї, а роль емоційного лідера все ж таки повністю виконує хтось один з них (в основному це дружина). Така картина спостерігається і у тих студентських сім'ях, які матеріально забезпечують батьки.

Наступною сімейною цінністю за методикою РОД [217] є зовнішня соціальна активність, яка включає в себе професійну та суспільну діяльність, тобто вид діяльності поза сім'єю. У бездітних сімей розбіжність між членами подружжя у реалізації даної функції менша, ніж у сімей, які мають дітей. Хоча більшу зовнішню активність проявляють все таки чоловіки. Тільки з появою дітей спостерігається особливе домінування у цій функції чоловіків, так як у цей період подружжя вимушене перерозподілити свої ролі. В основному зовнішня активність чоловіка являє собою матеріальне забезпечення сім'ї. Результати дослідження показали, що зовнішня соціальна активність, забезпечення сім'ї матеріально більш властива чоловікам. Респонденти неконфліктних сімей роблять таку установку на дану функцію. Жінки: 44,90% (22 опитуваних) роблять установку на домінування чоловіка по забезпеченні сім'ї матеріально; установка 51,02% (25 опитуваних) така, що дана функція забезпечується обома членами подружжя в однаковій мірі. Серед чоловіків про рівномірний розподіл твердять 59,18% (29 опитуваних); 16,33% (8 опитуваних) вважають, що лідером повинна бути жінка. Таким чином, у шлюбних партнерів в основному домінує установка про рівномірний розподіл цієї функції. Установка на дану функцію у шлюбних партнерів конфліктних сімей така: 58,62% (34 опитуваних) жінок роблять установку на рівномірний розподіл; 17,24% (10 опитуваних) дану роль відводять чоловіку; 24,14% (14 опитуваних) жінок вважають, що роль повинна належати дружині; серед чоловіків 31,03% (18 опитуваних) роблять установку на рівномірний розподіл; 6,90% (4 опитуваних) – роль відводять дружині; 62,07% (36 опитуваних) – чоловіку. Ці результати свідчать про те, що жінки більш

прагнуть до рівномірного розподілу функції „зовнішня активність”, а чоловіки – до домінування у цій сфері.

Отже, конфлікти у сім'ї виникають внаслідок гендерних відмінностей між членами подружжя при розподілі ролей. Невраховування індивідуальних особливостей протилежної статі, її нахилів, можливостей, призводить до неузгодженості подружжя при розподілі ролей. Крім того, є ще й суб'єктивні причини конфліктності при розподілі ролей. Адже для кожної сім'ї існують такі періоди життя, коли в ній відбуваються серйозні зміни (народження дитини, початок навчання дитини в школі тощо). Такі періоди в сім'ї називаються „кризовими” і вимагають змін у розподілі ролей між подружжям. Щоб дослідити як відбувається розподіл ролей між подружжям в різні періоди, ми поділили сім'ї на такі групи: бездітні сім'ї (конфліктні); бездітні сім'ї (неконфліктні); сім'ї з дитиною віком до одного року (конфліктні); сім'ї з дитиною до одного року (неконфліктні); сім'ї з дитиною 4-5 років (конфліктні); сім'ї з дитиною 4-5 років (неконфліктні); сім'ї з дитиною 7-9 років (конфліктні); сім'ї з дитиною 7-9 років (неконфліктні). За даними дослідження, ми визначили форму статево-рольової диференціації кожної групи в певні періоди (кризові і стабільні). Результати дослідження представлені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Форми статево-рольової диференціації респондентів конфліктних і неконфліктних сімей у кризові і стабільні періоди життєдіяльності сім'ї.

№	Тип сім'ї	К-сть сімей	Конфліктні сім'ї					Неконфліктні сім'ї			
			Стать	Бездітні	Дитина до 1 року	Дитина 4-5 років	Дитина 7-9 років	Бездітні	Дитина до 1 року	Дитина 4-5 років	Дитина 7-9 років
1	Традиційна	К-сть	ч	11	12	11	10	1	9	1	9
			ж	6	7	7	8	1	8	1	9

Продовж. табл. 2.7

		%	ч	9,48	10,34	9,48	8,62	1,02	9,18	1,02	9,18
			ж	5,17	6,03	6,03	6,90	1,02	8,16	1,02	9,18
2	Антитрадиційна	К-сть	ч	2	3	-	1	2	-	1	2
			ж	7	6	-	3	2	2	1	1
		%	ч	1,72	2,59	-	0,86	2,04	-	1,02	2,04
			ж	6,03	5,17	-	2,59	2,04	2,04	1,02	1,02
3	Рівно-правна	К-сть	ч	3	1	1	3	9	2	11	2
			ж	1	4	7	2	8	1	12	3
		%	ч	2,59	0,86	0,86	2,59	9,18	2,04	11,22	2,04
			ж	0,86	3,45	6,03	1,72	8,16	1,02	12,24	3,06

Як свідчать дані таблиці 2.7, у конфліктних сім'ях у різні періоди функціонування сім'ї більшість шлюбних партнерів роблять установку на традиційний розподіл ролей. У неконфліктних сім'ях традиційна форма розподілу ролей переважає лише у кризові періоди функціонування сім'ї. В стабільні періоди в неконфліктних сім'ях партнери роблять установку на рівноправну форма розподілу ролей. У кризові періоди задоволеність шлюбом у жінок нижча, ніж у стабільні періоди, що є передумовою виникнення конфліктів. Це є свідченням того, що обсяг роботи (особливо в період народження дитини) раптово збільшується і до нього жінкам важко пристосуватись. Тим більше, що у чоловіків в цей період переважає зовнішньо-соціальна активність. Оскільки у неконфліктних сім'ях у стабільні періоди розподіл обов'язків був рівноправним, то жінки цих сімей розуміють, що традиційний розподіл ролей в даний період є тимчасовим і найбільш вигідний для сім'ї. Наприклад, Світлана Р. (неконфліктна сім'я) в ході бесіди розповіла, що задоволена своїм чоловіком, так як він нарівні з нею виконує всі домашні обов'язки. Але тепер, після народження дитини, вона вважає, що доглядати дитину і більшу частину домашньої роботи повинна виконувати саме вона, бо чоловік її працює і один забезпечує сім'ю матеріально. Оскільки він багато працює, вважає вона, то йому ніколи допомагати їй. У

конфліктних сім'ях, де в більшості випадків розподіл ролей постійно традиційний, у кризові періоди він тільки посилюється і ще більше підкреслює несправедливість розподілу обов'язків у сім'ї. І навіть, якщо тепер чоловік дійсно немає можливості розділити з дружиною домашню роботу, вона вважає, що він в цілому несправедливо ставиться до неї. Це, звичайно, його обурює і конфліктність неминуча. 7,76% респондентів конфліктних сімей, у яких дитина до року і 3,45% респондентів конфліктних сімей, у яких дитина йде в школу, роблять установку на антитрадиційну форму розподілу ролей у сім'ї. У таких сім'ях така позиція переважно узгоджена між членами подружжя. В основному спостерігається така ситуація: дружина Олександра, яка є лідером у сім'ї, вирішила (з чим її чоловік категорично не згідний), що вона краще забезпечить сім'ю матеріально, ніж він. І тому він доглядає дитину, а вона працює. Він (в ході бесіди) пояснює її позицію так: „Моя дружина завжди вибирає собі такий варіант, який їй більше подобається. Вона зовсім не хвилюється за дитину”. У неконфліктних сім'ях антитрадиційна форма статево-рольової диференціації спостерігається у 2,04% сімей, у яких дитина до року і у 3,06% сімей, у яких дитина іде в школу. У таких сім'ях ситуація узгоджена і сприймається в основному членами подружжя так: „Моя дружина закінчує інститут, тому я доглядаю за дитиною”; дружина: „Я спочатку думала переводитись на заочну форму навчання, але, коли ми з чоловіком все обміркували, то вирішили, що я буду закінчувати інститут, а він доглядатиме дитину. Фінансово нам допомагають батьки”. Рівноправна форма диференціації також найчастіше спостерігається у студентських сімей, де народження дитини змушує їх обох однаковою мірою піклуватись нею. У партнерів стабільних сімей конфліктності з цього приводу немає. У шлюбних партнерів конфліктних сімей незадоволеність більша у чоловіків, оскільки вони прагнуть до традиційного розподілу ролей. Як бачимо одна і та ж сама форма статево-рольової диференціації розцінюється шлюбними партнерами по-різному в залежності від того, яку вони мають установку на реалізацію даної функції. І якщо ці установки обох членів подружжя узгоджені, враховуються інтереси один одного, то

завдання, які виникають в критичні періоди життя, вирішуються ефективно. Членам подружжя потрібно враховувати і те, що збереження жорсткої диференціації, коли її необхідність уже відпала, також призводить до виникнення конфліктів. Про це свідчить той факт, що у конфліктних сім'ях статеворольова диференціація не гнучка. Установка на традиційну форму розподілу ролей у конфліктних партнерів має таку динаміку: 14,65% бездітних сімей; 16,37% сімей (дитина до року); 15,51% сімей (дитина 4-5 років); 15,52% сімей (дитина 7-9 років). У неконфліктних сім'ях установка на традиційну форму розподілу ролей така: 2,04%; 17,34%; 2,04% і 18,36% відповідно. У стабільні періоди у неконфліктних сімей установка на розподіл ролей має рівноправну форму, а у нестабільні періоди – традиційну. Тоді як у конфліктних сім'ях традиційна форма розподілу ролей (в основному чоловіками) поширюється і на стабільні періоди функціонування сім'ї, що призводить до незадоволення жінок шлюбом і, відтак, до конфліктності.

Результати дослідження показали, що у чоловіків конфліктних сімей установка на традиційну форму розподілу ролей набирає так званої псевдотрадиційної форми (лідер чоловік, обмеження професійної кар'єри дружини, приписування їй більшості побутових робіт і догляд за дітьми, але внесок у сімейний бюджет членів подружжя однаковий) [187]. У жінок конфліктних сімей рівноправна форма розподілу ролей часто набирає псевдоегалітарної форми (повна рівність чоловіка і дружини у вирішенні важливих для сім'ї питань, однакова загруженість їх побутовими роботами і в той час приписування чоловіку традиційних обов'язків матеріально забезпечувати сім'ю) [187]. Псевдотрадиційна і псевдоегалітарна форми установок породжені егоїстичними мотивами членів подружжя і тому у таких установках на сім'ю закладена небезпечність для її стабільності. Дослідження показали, що такі форми установок притаманні тільки конфліктним сім'ям.

Оскільки у методиці РОД [217] рольові очікування розглядаються як установка на те, що партнер візьме на себе ініціативу в реалізації даної функції (сімейної цінності), то чим вища оцінка по цій шкалі, тим більші вимоги

пред'являє суб'єкт до свого партнера в реалізації даної функції, тим більше значення мають для нього здібності і навички партнера, які застосовується під час реалізації даної функції. Оцінка по шкалі рольових домагань розглядається як вираження установки на особисте домінування в реалізації даної функції (сімейної цінності).

Виходячи з цього, доцільно порівняти шкалу очікувань дружини з шкалою домагань чоловіка. За тим навпаки – шкалу очікувань чоловіка з шкалою домагань дружини. І наскільки вони збігаються, можна судити про рівень згоди партнера з вимогами, які пред'являє їм суб'єкт.

Отже, в основу методики РОД [217] покладено принцип згоди чоловіка й дружини в міжособистісних відносинах за різними параметрами. Згода визначається порівнянням вибірок очікувань (установка на реалізацію даної функції партнером) чоловіка і домагань (установка на особисте домінування в реалізації даної функції) дружини (і навпаки) респондентів конфліктних і неконфліктних сімей.

Оцінювання відповідності емпіричного розподілу вибірок нормальному закону представлено у додатках В3. Так як не всі вибірки мають розподіл, близький до нормального, то для їх порівняння ми змогли використати непараметричний критерій U-критерій Манна-Уїтні. Для його застосування дотримані всі вимоги [98, с.109]. Отримані нами результати дослідження наведені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Рівень відмінностей між очікуваннями і домаганнями партнерів

Вибірки	Очікування жінок – домагання чоловіків (неконфліктні сім'ї)	Очікування чоловіків – домагання жінок (неконфліктні сім'ї)	Очікування жінок – домагання чоловіків (конфліктні сім'ї)	Очікування чоловіків – домагання жінок (конфліктні сім'ї)
Шкали сімейних цінностей				
Господарсько-побутові цінності	$U = 961,6$ ($p \leq 0,05$)	$U = 996,9$ ($p > 0,05$)	$U = 1238$ ($p \leq 0,01$)	$U = 1286,4$ ($p \leq 0,05$)

Батьківське виховання	$U = 915,3$ ($p \leq 0,05$)	$U = 987,8$ ($p > 0,05$)	$U = 1241,2$ ($p \leq 0,01$)	$U = 1298,5$ ($p \leq 0,05$)
Зовнішня соціальна активність	$U = 984,8$ ($p > 0,05$)	$U = 999,0$ ($p > 0,05$)	$U = 1239,1$ ($p \leq 0,01$)	$U = 1291,4$ ($p \leq 0,05$)
Емоційно-терапевтичні функції шлюбу	$U = 980,2$ ($p > 0,05$)	$U = 995,2$ ($p > 0,05$)	$U = 1235$ ($p \leq 0,01$)	$U = 1298,7$ ($p \leq 0,05$)
Значення зовнішньої привабливості	$U = 983,8$ ($p > 0,05$)	$U = 984,0$ ($p > 0,05$)	$U = 1233,9$ ($p \leq 0,01$)	$U = 1304,7$ ($p \leq 0,05$)

Як видно з таблиці 2.8, між вибірками „очікування жінок неконфліктних сімей” і „домагання чоловіків неконфліктних сімей” існують відмінності на рівні 5% за шкалою батьківське виховання і господарсько-побутові цінності. За іншими сімейними цінностями розходжень між вибірками „очікування жінок неконфліктних сімей” і „домагання чоловіків неконфліктних сімей” не виявлено. У респондентів конфліктних сімей розходження між вибірками „очікування жінок” і „домагання чоловіків” виявлено на рівні 1% за всіма сімейними цінностями. У респондентів конфліктних сімей розходження між вибірками „очікування чоловіків і домагання жінок” виявлено на рівні 5% за всіма сімейними цінностями, тоді як у респондентів неконфліктних сімей відмінностей не виявлено між жодними вибірками „очікування чоловіків і домагання жінок. Отже, спрямованість розходжень між вибірками така, що вибірки, представлені респондентами неконфліктних сімей, на відміну від вибірок, представлені респондентами конфліктних сімей, демонструють нижчі показники розходжень. Це означає, що у респондентів неконфліктних сімей установки на розподіл ролей співпадають більше, ніж у респондентів конфліктних сімей, і є взаємовигідними для обох членів подружжя, тобто шлюбні партнери при розподілі ролей враховують як гендерні особливості протилежної статі, так і індивідуальні особливості свого партнера. Але в респондентів як конфліктних так і неконфліктних сімей спостерігається більше розходження між вибірками очікування жінок і домагання чоловіків, ніж між вибірками очікування чоловіків

і домагання жінок. Особливо йдеться про господарсько-побутові цінності і батьківське виховання. Чоловіки не оправдовують очікувань жінок у цих сферах, особливо це стосується респондентів нестабільних сімей.

У житті кожної сім'ї настають такі періоди, коли в ній відбуваються серйозні зміни. Це періоди, коли життя сім'ї неминуче повинно перебудуватись, що дозволяє членам подружжя бути залученими в реалізацію тих завдань, які перед ними поставлені. Але тільки тоді сімейні труднощі долаються успішно, коли члени подружжя готові йти на компроміс, вміють враховувати потреби партнера, поступатися один одному, якщо у них розвинуті такі якості, як взаємоповага, довіра, взаєморозуміння, що сприяє оздоровленню психологічного клімату в сім'ї і кращій взаємній адаптації подружжя. Невміння знайти правильну лінію поведінки в сім'ї призводить до виникнення фрустрацій у одного або обох партнерів, створює дисгармонію в подружніх взаємовідносинах. Вигідні для обох членів подружжя установки на виконання сімейної ролі дають можливість членам подружжя не тільки успішно розв'язати виниклі проблеми, але й зберегти почуття задоволеності один одним і шлюбом взагалі. Таким чином, на різних стадіях життєвого циклу сім'ї діє статево-рольова диференціація, і характер її дії змінюється. Результати дослідження дають змогу констатувати той факт, що ефективним засобом подолання конфліктності сім'ї є підвищення гнучкості установок, враховуючи інтереси шлюбного партнера і сім'ї в цілому. Отже, наша гіпотеза про вплив соціально-психологічних установок на виникнення конфліктів у молодій сім'ї підтвердилася.

2.4 Вплив гендерно-рольових стереотипів шлюбних партнерів на виникнення конфліктів у молодій сім'ї

За нашим припущенням, гендерно-рольові стереотипи щодо сімейного життя шлюбних партнерів, прийняті в суспільстві, виступають одним із чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї. **„Гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів”** – це життєві уявлення про особистісні якості

подружжя, прийняті в суспільстві, які передбачають стандартні моделі рольової поведінки чоловіків і жінок, згідно з якими для жінок головними ролями вважаються експресивні ролі, які передбачають турботу про дітей і регулювання взаєностосунків у сім'ї, а для чоловіків – інструментальні ролі, які полягають в підтримці зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом.

Дослідження стереотипів, пов'язаних із закріпленням сімейних і професійних ролей, здійснювалося за допомогою опитувальника „Розподіл ролей в сім'ї”, розроблений Ю.Є.Альошиною, Л.Я.Гозманом та Є.М.Дубовською [15]. До експерименту було включено 49 подружніх пар неконфліктних сімей і 58 подружніх пар конфліктних сімей.

Кількісні результати ідеального розподілу ролей в сім'ї жінок і чоловіків конфліктних і неконфліктних сімей представлені у таблицях додатку Г1 і Г2 відповідно. На рисунках 2.7 і 2.8 представлено кількісні результати ідеального розподілу ролей у сім'ях чоловіків та жінок конфліктних і неконфліктних сімей.

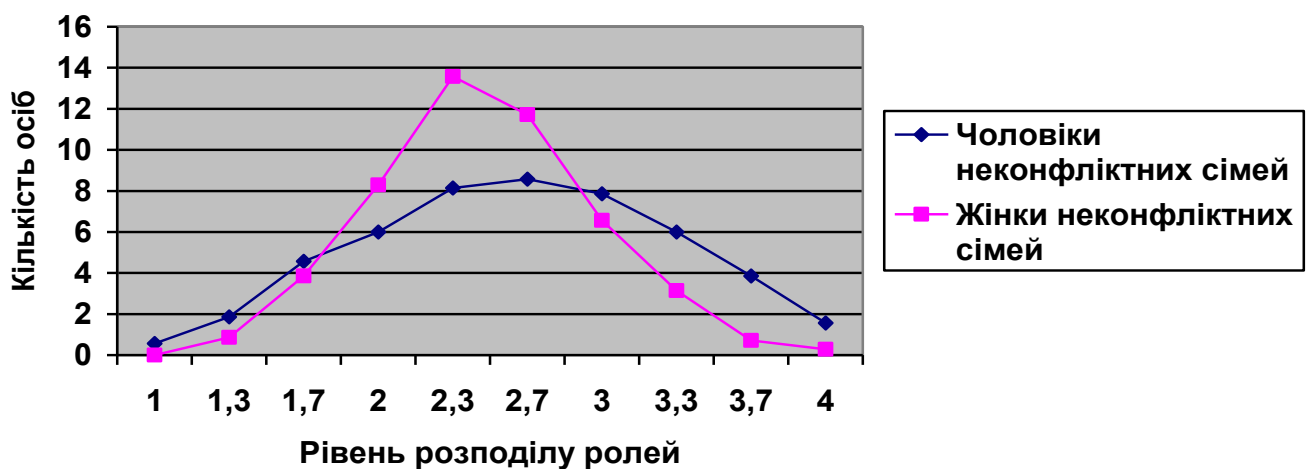

Рис. 2.7. Ідеальний розподіл ролей в сім'ї чоловіками і жінками неконфліктних сімей

Як видно з рисунка 2,7, у чоловіків і жінок неконфліктних сімей переважають середні значення рівня ідеального розподілу ролей. А це означає, що подружні пари неконфліктних сімей вважають, що ідеальний розподіл ролей у сім'ї – це такий розподіл, при якому шлюбні партнери спільно ділять сімейні ролі, без поділу їх на „чоловічі” та „жіночі”.

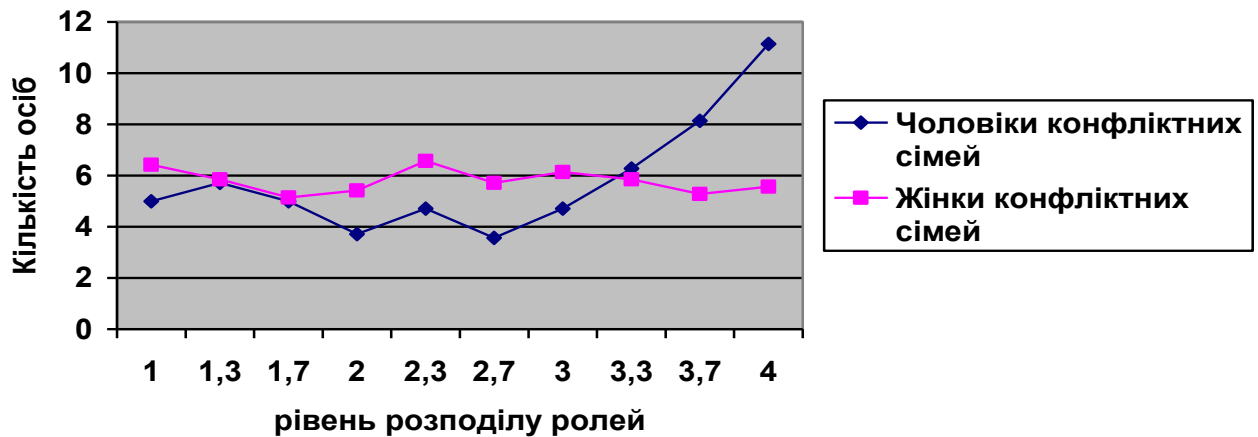

Рис. 2.8. Ідеальний розподіл ролей в сім'ї чоловіків і жінок конфліктних сімей

Як бачимо з рисунка 2.8, у чоловіків конфліктних сімей переважають високі значення рівня ідеального розподілу ролей у сім'ї. А це означає, що більшість чоловіків конфліктних сімей вважають ідеальним розподілом ролей у сім'ї такий розподіл, при якому сімейні ролі діляться на „чоловічі” та „жіночі”.

Кількісні результати ідеального розподілу ролей в сім'ї по кожному фактору, висловлені чоловіками та жінками неконфліктних сімей представлені на рисунках 2.9 і 2.10 відповідно.

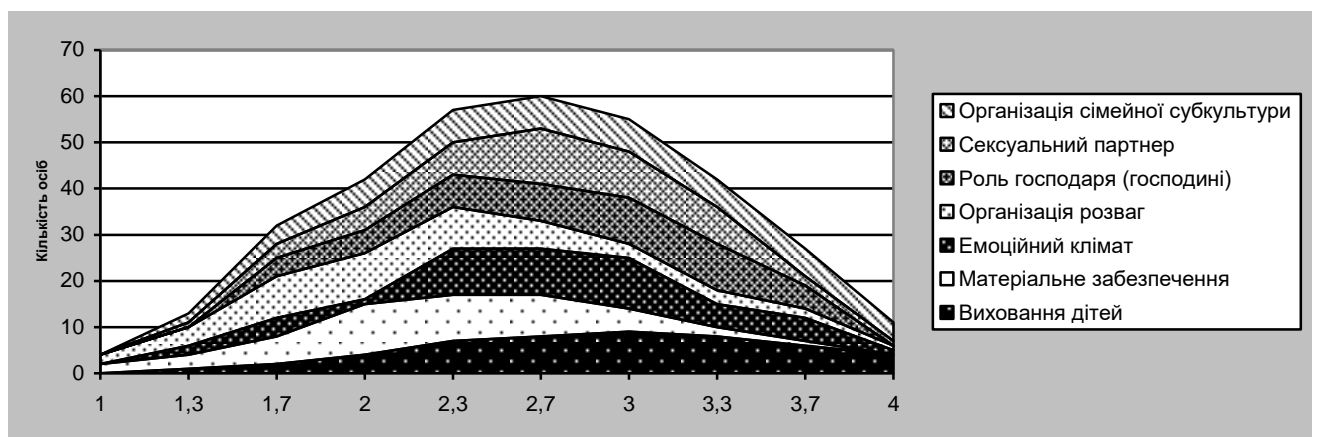

Рис. 2.9. Ідеальний розподіл ролей у сім'ї чоловіками неконфліктних сімей

Так як за опитувальником Ю.Е.Альшиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської „Розподіл ролей в сім'ї” [15], чим вищий одержаний бал, тим більшою мірою дана роль в сім'ї повинна реалізуватися дружиною, і навпаки, чим нижчий – тим більшою мірою дана роль в сім'ї повинна реалізуватися чоловіком, то з рисунка 2.9 видно, що чоловіки неконфліктних сімей вважають,

що такі сімейні ролі, як виховання дітей, емоційний клімат сім'ї, роль господаря (господині) більше повинні належати дружині (графіки, що відповідають цим ролям, зміщені вправо). Організація сімейної субкультури, вважають чоловіки, в основному повинна ділитись членами подружжя порівну, хоча в деякій мірі, прослідковується зміщення графіка в бік збільшення балів, тобто перевага надається жінкам. Організація розваг, матеріальне забезпечення, вважають чоловіки – це більше чоловіча роль. Як бачимо, чоловіки неконфліктних сімей, в деякій мірі, схильні то традиційного розподілу ролей.

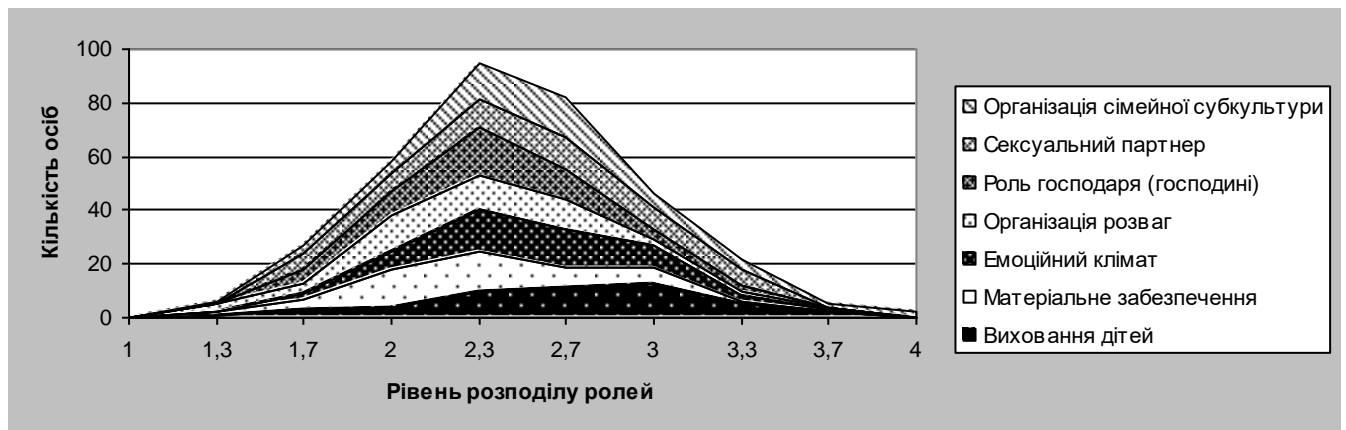

Рис. 2.10. Ідеальний розподіл ролей у сім'ї жінками неконфліктних сімей

Як видно з рисунка 2.10, графік, який відповідає вихованню дітей, зміщений дещо в бік збільшення балів (вправо), а графік, який відповідає матеріальному забезпеченню – в бік зменшення балів (вліво). А це означає, що, хоча жінки неконфліктних сімей, на відміну від чоловіків, більш схильні до того, щоб сімейні ролі ділилися з ними порівну, проте вихованню дітей вони готові приділити більше уваги. Організація субкультури, вважають жінки, - більш жіноча справа. Більшість жінок неконфліктних сімей вважають, що створення емоційного клімату більше належить жінкам. Забезпечувати сім'ю матеріально, на думку жінок, повинні чоловіки, хоча і їх самих участь у цьому достатньо велика. Організація розваг ділиться між подружжям майже в однаковій мірі.

Порівняння графіків 2.10 і 2.11 дає можливість констатувати, що крива, яка зображає ідеальний розподіл ролей жінками порівняно з кривою, що зображає ідеальний розподіл ролей чоловіками, має більш конічну форму, а це означає, що жінки більш схильні до спільного розподілу ролей.

Кількісні результати ідеального розподілу ролей в сім'ї, висловлені чоловіками і жінками неконфліктних сімей, за факторами зображені у вигляді графіків 2.11 і 2.12 відповідно.

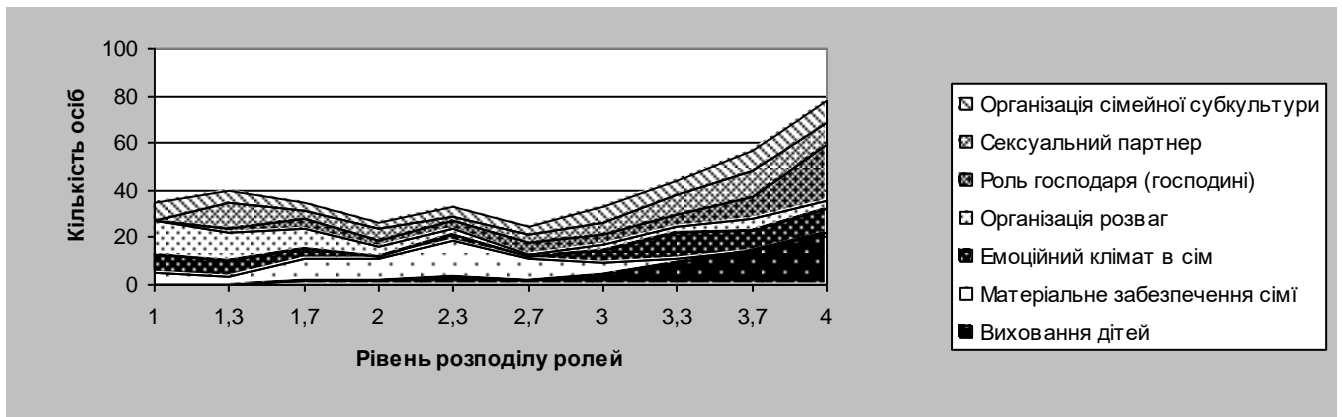

Рис. 2.11. Ідеальний розподіл ролей в сім'ї чоловіками конфліктних сімей

Як видно з рисунка 2.11, графіки, які відповідають таким сімейним ролям, як організація сімейної субкультури, сексуальний партнер, роль господаря (господині) емоційний клімат у сім'ї, і особливо, виховання дітей різко зміщені в бік зростання балів (вправо). У бік зниження балів (вліво) зміщений графік, що відповідає організації розваг. Це означає, що більшість сімейних ролей, на думку чоловіків, повинні виконувати жінки (особливо це стосується виховання дітей і роль господині). Більшу частину матеріального забезпечення чоловіки беруть на себе, але вважають, що жінки повинні також матеріально забезпечувати сім'ю.

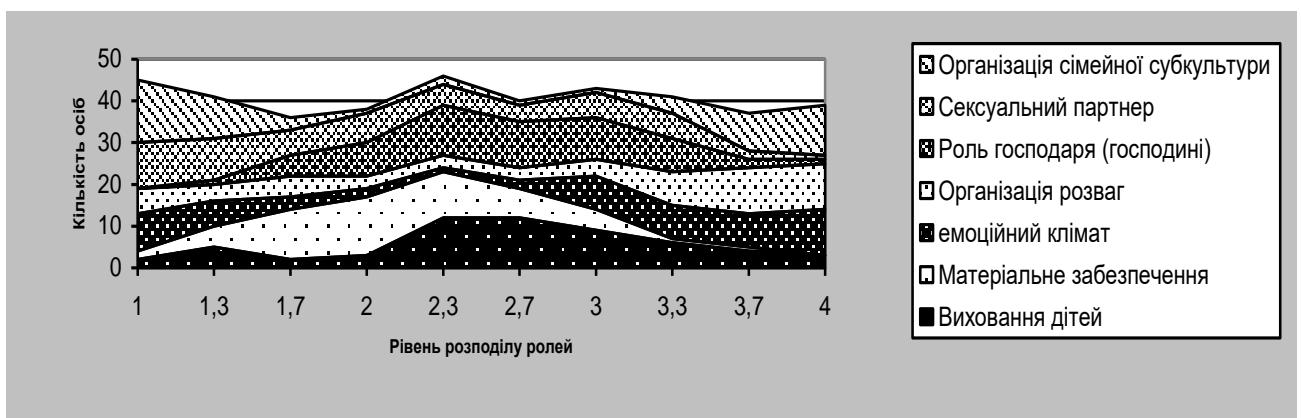

Рис. 2.12. Ідеальний розподіл ролей в сім'ї жінками конфліктних сімей

З рисунка 2.12 видно, що жінки конфліктних сімей вважають, що вихованням дітей повинні в основному займатись жінки, а забезпечувати сім'ю матеріально повинні чоловіки (перший графік зміщений вправо, а другий –

вліво). Жінки конфліктних сімей вважають, що організацію господарсько-побутової функції чоловіки повинні ділити з жінками порівну (графіку в основному відповідають середні значення). Так як частина графіка, що відповідає організації сімейної субкультури зміщена вправо, а частина – вліво, то це означає, що частина жінок вважають, що цю роль повинен виконувати чоловік, а інші - що дружина. Аналізуючи графік на рис. 2.12, (він більше зміщений вліво), можна зробити висновок, що сексуальним лідером у сім'ї, на думку жінок конфліктних сімей, повинен бути чоловік. Організацію розваг (графік зміщений вправо) повинна в основному здійснювати дружина.

Порівнявши рисунки 2.9, 2.10, 2.11 і 2.12 можна констатувати, що переважна більшість чоловіків і жінок неконфліктних сімей, на відміну від чоловіків та жінок конфліктних сімей, мають бажання спільно розділити більшість сімейних ролей без поділу їх на „жіночі” і „чоловічі”. Але, що стосується функцій пов'язаних з домашнім господарством і вихованням дітей, то навіть чоловіки неконфліктних сімей не повністю розділяють їх зі своїми дружинами. А більшість чоловіків конфліктних сімей вважають, що всю роботу по дому повинна виконувати дружина.

Оскільки методика Ю.Є.Альошиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської „Розподіл ролей в сім'ї” [15] визначає не наявний розподіл ролей у сім'ї, а лише думку партнера про те, яким він повинен бути в ідеальному варіанті, то результати дослідження дають змогу визначити рівень стереотипності у подружніх пар. Так як у відповідності із гендерним стереотипом для жінок головними соціальними ролями вважаються сімейні ролі (мати, господиня), для чоловіків – професійні ролі, то можна зробити висновок, що у сімейних пар неконфліктних сімей рівень стереотипності нижчий, ніж у сімейних пар конфліктних сімей. Якщо думки подружжя з приводу ідеального розподілу ролей не співпадають, то в такому випадку ситуація стає конфліктною. При розподілі ролей можливі такі варіанти подружніх стосунків: у одного з партнерів наявні стереотипні уявлення щодо розподілу ролей; в обох шлюбних партнерів наявні

стереотипні уявлення щодо розподілу ролей у сім'ї; в обох членів подружжя відсутні стереотипні уявлення щодо розподілу ролей.

Розглянемо такі стосунки на конкретних прикладах. Так, дружина Валентина Д. (в ході бесіди) говорить: „Мій чоловік мені зовсім не допомагає по господарству. Ми обоє студенти, переважно в однаковий час у нас закінчуються заняття. Після занять чоловік вільний, він іде в бібліотеку, до друзів, готується до наступних занять, розважається, а я крім підготовки до занять повинна сама готувати їжу, слідкувати за одягом, прати, прибирати і т.д. Ми часто сваримось з приводу цього, але результат залишається попереднім. Мій чоловік звинувачує мене в тому, що я примушую його виконувати не чоловічу роботу і тим самим принижую його”. Дружина Катерина Ш.: „Я працюю і веду домашнє господарство. Мій чоловік мені не допомагає, тому що домашня робота – це жіноча справа. Він забезпечує сім'ю матеріально. Звичайно мені важко, але я розумію, що інакше бути не може”. На питання чоловіка чи задоволений він своєю дружиною, він відповів так: „Вона гарна господиня і на роботі у неї все гаразд, тільки не завжди лагідна до мене, часто у неї міняється настрій, буває нервовою, невірноваженою”. Дружина Ольга В.: „Ми з чоловіком ділимо домашню роботу порівну. Йому більше подобається прибирати у квартирі, а я займаюсь приготуванням їжі. Якщо чоловік раніше прийде з роботи, то він готує вечерю. У нас вся робота спільна і ніколи немає проблем з приводу цього”. У першому випадку спостерігається відкритий конфлікт; у другому випадку прослідковується прихований конфлікт; безконфліктна ситуація спостерігається у третьому випадку, тобто коли шлюбні партнери не мають стереотипних уявлень про розподіл ролей. Таким чином, конфлікти виникають, коли і один, і обоє з членів подружжя мають стереотипні уявлення щодо розподілу ролей. Це відбувається і тоді, коли має місце не тільки усвідомлення протилежних позицій партнерів (когнітивний аспект), але і тоді, коли це усвідомлення викликає в учасників конфлікту негативні емоційні переживання (емотивний аспект) і наштовхує на конкретні дії (поведінковий аспект), спрямований на усунення цього протиріччя. Отже, гендерний стереотип закріплення соціальних ролей за

чоловіком чи жінкою впливає на виникнення гендерних конфліктів. Ці рольові конфлікти називаються внутрішньо-особистісними та являють собою внутрішній стан людини, що викликаний її суперечливими уявленнями, мотивами, моделями поведінки. Найбільш яскравим проявом зіткнення нормативних вимог до рольової поведінки жінок і реальної ситуації їх життєдіяльності є феномен, який в соціально-психологічній літературі описаний як „рольовий конфлікт працюючої жінки” [109]. Цей внутрішньо-особистісний конфлікт виникає внаслідок великої кількості соціальних ролей, які виконує жінка, і нестачі фізичних ресурсів для повноцінного виконання цих ролей. Цей конфлікт найчастіше виникає тоді, коли жінка в однаковій мірі орієнтована на професійний ріст і на свою сім’ю. В такому випадку ці сімейні ролі перешкоджають їх успішній реалізації. На „рольовий конфлікт працюючої жінки” впливає позиція чоловіка (наявність чи відсутність стереотипного уявлення про розподіл ролей). Для прикладу розглянемо дві сім’ї, жінки яких працюють педагогами. Дружина Руслана С. (конфліктна сім’я) під час бесіди говорить: „Я віддаю себе однаково як роботі, так і сім’ї, але я переживаю, що не зовсім добре справляють з обов’язками як в школі, так і вдома. Адже, робота і в школі і вдома вимагає багато сил і енергії і тому я не завжди встигаю все зробити як слід. У мене завжди щось не дороблене і мене це засмучує”. На питання чоловіка (стереотипність висока) чи допомагає він дружині, він відповів: „Я працюю, тобто забезпечую сім’ю матеріально, а домашня робота, виховання дітей - це обов’язки дружини”. Дружина Вікторія Б. (неконфліктна сім’я): „Я працюю у школі, роботою задоволена. Вдома все встигаю зробити тому, що мені допомагає чоловік, який теж працює”. Чоловік (стереотипність відсутня): „Так як ми з дружиною обоє працюємо, то і домашню роботу ділимо порівно”. Таким чином „рольовий конфлікт працюючої жінки” розглядається як комплекс суб’єктивних негативних переживань, що виникає у жінки при негативній оцінці нею того, наскільки успішно вона суміщає ролі в професійній і сімейній сферах. Тільки при допомозі чоловіка, (а це можливо, якщо у нього немає стереотипних уявлень про розподіл ролей) жінка може позбутися цього феномена, який

негативно впливає на психологічний клімат у сім'ї, а відтак породжує конфлікти.

Найбільш виражений деструктивний показник рольового конфлікту – це почуття вини, яке виникає із моделі сприйняття жінкою своїх ролей. Часто це пов'язане із синдромом „ділової жінки”: потребою на високому рівні виконувати свої обов'язки (заміжність, діти, сім'я, кар'єра) [109]. Внаслідок стереотипних уявлень про розподіл ролей жінка не вимагає від чоловіка допомоги по господарству. А через те, що вона як слід не може справитись з великим обсягом роботи, у неї виникає почуття провини. Така поведінка являється компенсаційною і виникає внаслідок глибокого оправдання, що зроблено щось неправильно і це необхідно виправити. Така велика фізична напруга призводить до емоційного виснаження, викликає неадекватні реакції (гостре реагування на пустощі дітей, заняття чоловіка і т.д.), що негативно впливає на психологічний клімат у сім'ї. І це знову призводить до виникнення конфліктів.

Ймовірність внутрішньоособистісних гендерних конфліктів зростає, якщо людина, наперекір своїм бажанням і потребам, слідує соціокультурним правилам і підпорядковує свої індивідуальні поведінкові прояви традиційним нормативним моделям чоловічої і жіночої ролі. Наприклад, чоловік (з стереотипними поглядами на розподіл ролей), який допомагає жінці в домашніх справах, відчуває незадоволення, тому що переконаний, що це не його робота. Часто такі внутрішньоособистісні гендерні конфлікти переростають у відкриті конфлікти. Ще одним прикладом внутрішньоособистісного конфлікту, що виникає внаслідок гендерних стереотипів закріплення ролей, є екзистенційна кризова ситуація. Наприклад, чоловік Богдан, який вважає, що його професійна діяльність являється єдиною важливою справою в його житті, у кризовий період раптово втратив роботу. Він виявився в ситуації екзистенційного конфлікту.

Всі ці внутрішньоособистісні конфлікти, пов'язані із стереотипними уявленнями про розподіл ролей у сім'ї, порушують нормальне функціонування сім'ї, дезорганізують або інколи роблять неможливою звичайну

життєдіяльність сім'ї. Це вимагає від членів подружжя переосмислення стилю життя і своїх життєвих цілей, стилю життя.

Головним в розподілі сімейних обов'язків є їх узгодженість. Тому традиційна та егалітарна модель сім'ї можуть бути повністю прийнятими для сімейного благополуччя, якщо вони задовольняють обох членів подружжя. Упродовж життя членам подружжя часто доводиться змінювати розподіл ролей в залежності від соціальної ситуації, яка склалась (відсутність роботи одного з членів подружжя, народження дитини, здобуття кар'єри і т.д.). Тільки при відсутності стереотипних уявлень розподіл ролей є гнучким і вигідним для сім'ї і для кожного з членів подружжя. Такі зміни при розподілі ролей проходять спокійно, не впливаючи на психологічний стан членів подружжя, а відтак не породжують конфлікти у сім'ї.

Кількісні дані, представлені у таблицях додатків Г1 і Г2, свідчать про те, що стереотипність у конфліктних сім'ях вища, ніж у неконфліктних. Так високі показники (3,3 балів – 4 бали) по ідеальному розподілу ролей у сім'ї у чоловіків конфліктних сімей вищі, ніж у чоловіків неконфліктних сімей. У сфері виховання дітей високі показники спостерігаються у 36,73% (18 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 77,59% (45 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей. Такі відмінності виявились достовірними для $p \leq 0,001$ ($\varphi = 4,40$). У сфері виконання ролі господаря (господарки): 30,61% (15 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 63,79% (37 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 3,49$); у сфері відповідальності за задоволення інтимних відносин: 22,45% (11 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 50% (29 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 3,00$); у сфері організації сімейної субкультури значних відмінностей не виявлено: 32,65% (16 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 41,37% (24 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,100$ ($\varphi = 0,93$); у сфері підтримки емоційного клімату в сім'ї: 22,45% (11 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 51,72% (30 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 3,130$); в сфері організації розваг: 12,24% (6 досліджуваних)

чоловіків неконфліктних сімей і 20,68% (12 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей значних відмінностей не виявлено, $p \leq 0,1$ ($\varphi = 1,190$).

Оскільки за опитувальником Ю.Є.Альошиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської „Розподіл ролей в сім'ї” [15], чим вищий одержаний бал, тим більшою мірою дана роль в сім'ї повинна реалізовуватися дружиною, то, виходячи з одержаних даних, на думку чоловіків з конфліктних сімей у відповідності зі стереотипними уявленнями про розподіл ролей в сім'ї велику частину обов'язків повинна виконувати дружина. У чоловіків неконфліктних сімей стереотипність прослідковується у меншій мірі.

Кількісні дані, представлені у таблицях додатків Г1 і Г2, свідчать про те, що середні показники (2 бали – 3 бали) по ідеальному розподілу ролей у сім'ї у чоловіків з конфліктних сімей нижчі, ніж у чоловіків з неконфліктних сімей. У сфері виховання дітей середні показники спостерігаються у 57,14% (28 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей, тоді як середні показники спостерігаються лише у 18,97% (11 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей. Такі відмінності достовірні для $p \leq 0,001$ ($\varphi = 4,18$). У сфері виконання ролі господаря (господині): 61,22% (30 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 25,86% (15 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 3,76$); у сфері відповідальності за задоволення інтимних стосунків: 69,39% (34 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 25,86% (15 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 4,64$); у сфері організації сімейної субкультури значних відмінностей не виявлено: 55,10% (27 досліджуваних) – 29,31% (17 досліджуваних), $p \leq 0,002$ ($\varphi = 2,72$); у сфері підтримки емоційного клімату в сім'ї: 67,35% (33 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 15,52% (9 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 5,75$); в сфері організації розваг: 57,14% (28 досліджуваних) чоловіків неконфліктних сімей і 18,97% (11 досліджуваних) чоловіків конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 4,18$).

Отже, чоловіки неконфліктних сімей, на відміну від чоловіків конфліктних сімей, більш готові порівну з дружиною реалізовувати сімейні ролі. Адже за

опитувальником Ю.Є.Альошиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської „Розподіл ролей в сім'ї” [15], якщо величина одержаного балу близька до середнього значення, то, відповідно, дана роль реалізовується приблизно в однаковій мірі обома членами подружжя.

Кількісні дані, представлені у таблицях додатків Г1 і Г2, свідчать про те, що середні показники (2 – 3 бали) по ідеальному розподілу ролей у сім'ї у жінок конфліктних сімей нижчі, ніж у жінок неконфліктних сімей. У сфері виховання дітей середні показники спостерігаються у 77,55% (38 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей, тоді як середні показники спостерігаються лише у 62,06% (36 досліджуваних) жінок конфліктних сімей. Такі відмінності достовірні для $p \leq 0,039$ ($\varphi = 1,76$); у сфері виконання ролі господаря (господині): 85,71% (42 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 70,68% (41 досліджуваних) жінок конфліктних сімей, $p \leq 0,038$ ($\varphi = 1,78$); у сфері відповідальності за задоволення інтимних стосунків: 75,51% (37 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 37,93% (22 досліджуваних) жінок конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 4,02$); у сфері організації сімейної субкультури : 77,55% (38 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 8,62% (5 досліджуваних) жінок конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 8,04$); у сфері підтримки емоційного клімату в сім'ї: 89,79% (44 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 22,41% (13 досліджуваних) жінок конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 7,52$); в сфері організації розваг: 79,59% (39 досліджуваних) жінок неконфліктних сімей і 22,41% (13 досліджуваних) жінок конфліктних сімей, $p \leq 0,001$ ($\varphi = 6,28$). Отже, більшість жінок неконфліктних сімей, на відміну від жінок конфліктних сімей, прагнуть на рівні з чоловіками реалізовувати сімейні ролі.

Як виявилось у ході дослідження, стереотипні уявлення про розподіл ролей у сім'ї більш виражені у подружніх пар конфліктних сімей. Так у 45,78% респондентів конфліктних сімей і у 9,92% респондентів неконфліктних сімей виявлено високий рівень стереотипності, у 13,29% і у 57,70% - низький рівень стереотипності відповідно. У відповідності зі стереотипними уявленнями про розподіл ролей у сім'ї, великий відсоток чоловіків з конфліктних сімей

вважають, що основну частину сімейних обов'язків повинна виконувати дружина, а чоловік повинен забезпечувати матеріальне благополуччя сім'ї, здійснювати контакти з соціальним середовищем. Не дивлячись на те, що більшість жінок нарівні з чоловіками взяли на себе виконання функцій по матеріальному забезпеченню сім'ї, чоловіки не бажають розділяти зі своїми дружинами порівну функції, пов'язані з домашнім господарством, що і є одним із чинників виникнення конфліктів у сім'ї.

Звичайно, що менша конфліктність у тих сім'ях, де існує гармонійне поєднання при розподілі ролей за різними параметрами, що підтвердилось порівнянням вибірок респондентів неконфліктних сімей (49 подружніх пар) і конфліктних сімей (58 подружніх пар). Вибірки порівнювалися за допомогою U-критерію Манна – Уїтні, який показує зону перехресних значень між двома вибірками за досліджуваною ознакою, що дозволяє встановити вірогідність розходжень між вибірками. Можливість застосування даного критерію експериментально доведена (додаток Г3). Отримані нами результати дослідження наведені в таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Рівень відмінностей між чоловіками та жінками при розподілі ролей

Сімейні ролі \ Вибірки	Чоловіки неконфліктних сімей - жінки неконфліктних сімей	Чоловіки конфліктних сімей - жінки конфліктних сімей
Виховання дітей	$U = 948; (p \leq 0,05)$	$U = (p \leq 0,01)$
Матеріальне забезпечення сім'ї	$U = 1002; (p > 0,05)$	$U = 1402; (p > 0,05)$
Підтримування емоційного клімату в сім'ї	$U = 1111; (p > 0,05)$	$U = 1399; (p > 0,05)$
Організація розваг	$U = 998; (p > 0,05)$	$U = 986; (p \leq 0,01)$
Виконання ролі „господаря”/ „господині”	$U = 963; (p \leq 0,05)$	$U = 899; (p \leq 0,01)$
Відповідальність за задоволення інтимних відносин	$U = 951; (p \leq 0,05)$	$U = 1374; (p \leq 0,05)$
Організація сімейної субкультури	$U = 992; (p > 0,05)$	$U = 1303; (p \leq 0,05)$

З таблиці 2.9 слідує, що у респондентів неконфліктних сімей спостерігається менше розходжень між вибірками, ніж у респондентів конфліктних сімей. У сферах „виховання дітей” і „господар-господиня” розходження між респондентами неконфліктних сімей виявлено на рівні 5%, а у респондентів конфліктних сімей – на рівні 1%. У сфері „відповідальність за задоволення інтимних стосунків” розходження виявлено на рівні 5% у респондентів як конфліктних, так і неконфліктних сімей. За іншими сімейними ролями розходжень між вибірками не виявлено, тоді як у респондентів конфліктних сімей виявлено розходження між вибірками „організація розваг” (1%) і організація сімейної субкультури (5%). За результатами дослідження ми дійшли висновку, що між вибірками респондентів, у яких не прослідковується стереотипність щодо розподілу ролей менше розходжень, ніж між вибірками респондентів із стереотипними уявленнями щодо розподілу ролей. Результати дослідження свідчать про те, що у нестереотипних сім'ях, де обоє працюють, домашні обов'язки, особливо догляд за дітьми, розподіляється між членами подружжя рівномірно. У тих же сім'ях, де працює один з членів подружжя, домашні обов'язки виконує той, у кого є більша можливість це робити. У кризові періоди в таких сім'ях відбувається статево-рольова диференціація. Тобто, розподіл обов'язків у них гнучкий в залежності від ситуації, яка склалася у сім'ї. У сім'ях, де один або обоє члени подружжя мають сформовані стереотипні уявлення про розподіл ролей, конфліктність з цього приводу висока. Розподіл ролей у них переважно традиційний. Для доведення впливу стереотипності на рівень конфліктності ми використали критерій χ^2 -квадрат. Всі норми використання критерію дотримані [98, с. 158]. Досліджувана вибірка склала 45 подружніх пар: 15 пар з низьким рівнем стереотипності: переважають середні показники (2; 3 бали) по ідеальному розподілу ролей, тобто ідеальний розподіл ролей рівноправний; 15 – з високим рівнем стереотипності: явно виражена традиційна форма ідеального розподілу ролей, переважають високі (3; 4) та низькі (0;2) показники в залежності від чоловічої та жіночої ролі і 15 пар з середнім рівнем стереотипності: прослідковуються як високі, низькі так і середні

показники ідеального розподілу ролей. Результати дослідження представлені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Вплив стереотипності на рівень конфліктності

Рівень конфліктності \ Рівень стереотипності	Низький	Середній	Високий	Всього
Низький	9	4	2	15
Середній	3	8	4	15
Високий	2	3	10	15
Всього	14	15	16	45

З таблиці 2.10 видно, що найменша конфліктність спостерігається у сім'ях з низьким рівнем стереотипності. Висока конфліктність - у сім'ях з високим рівнем стереотипності. Факти достовірні на рівні $p \leq 0,01$ при $\chi^2_{кр} = 15,48$. Отже, стереотипні уявлення про розподіл ролей в сім'ї негативно впливають на благополуччя сім'ї.

Таким чином, отримані результати дають змогу стверджувати, що сімейні стереотипи і установки взаємопов'язані. Спільність їх полягає в тому, що одні і другі являють собою налаштування особистості на взаємодію з партнером та готовність до діяльності з метою задоволення подружніх потреб. Але стереотипи, на відміну від установок, зумовлені лише соціальними нормами, які прийняті в суспільстві. Тоді як на прояв установок, крім норм, прийнятих в суспільстві, впливають і інші особистісні особливості (наслідування батьківських поглядів на сімейне життя, риси характеру, темперамент особистості і т.д.)

Сімейним установкам, на відміну від стереотипів, притаманна гнучкість, яка проявляється у формі статево-рольової диференціації. Оскільки стереотипи – це вимоги до статі, які виходять безпосередньо з норм, прийнятих в суспільстві, то у них відсутня така властивість, як гнучкість. Сімейні стереотипи впливають

на установки. У сім'ях з високою стереотипністю установки втрачають свою гнучкість. У різні періоди життєдіяльності сім'ї в таких сім'ях спостерігається єдина форма статево-рольової диференціації – традиційна.

2.5. Зв'язок рівня конфліктності в молодій сім'ї з особистісною зрілістю шлюбних партнерів до сімейного життя

В основу нашого дослідження було також покладено припущення про те, що виникнення конфліктів у молодій сім'ї тісно пов'язане з особистісною зрілістю членів подружжя до сімейного життя.

Значна кількість молодих людей, яким надавались консультації з приводу шлюбної взаємодії, стверджували, що вони вступали в шлюб, мотивуючи своє рішення коханням. Багато з них вказували на те, що лише перші декілька місяців вони були задоволені один одним і спільним життям. Згодом почали виникати конфлікти, зіткнення, виникали ситуації, з яких подружжя не бачили виходу. Аналізуючи результати наших попередніх досліджень ми помітили закономірність, що у партнерів із конфліктних сімей прослідковується нерозуміння одне одного, невміння співчувати, конструктивно вирішувати конфлікти, ухиляння від відповідальності за сім'ю, за виховання дітей, відсутність поваги і емоційної прив'язаності подружжя один до одного, відсутність самостійності, доброзичливого ставлення до партнера та інше. У шлюбних партнерів відсутня ціннісно-орієнтаційна єдність, взаємопідтримка, внутрішній контроль та емоційна стійкість.

Тому наступним етапом нашого дослідження є вивчення зв'язку особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя з рівнем конфліктності у їх сім'ях.

Аналіз психологічних досліджень (Л.М.Аболін [2], М.Браун-Галковська [30], Т.В.Буленко [32], Б.Х.Варданян [36], С.І.Голод [65], Г.А.Дьоміна [83], М.І.Дьяченко [94], К.Муздибаєв [183], М.М.Обозов [192], В.О.Пономаренко [94], М.В.Савчин [233], Г.Смолі [251, 252]) дають змогу нам стверджувати, що

особистісна зрілість до подружнього життя проявляється перш за все у ціннісних орієнтаціях шлюбних партнерів, здатності до встановлення до психологічної близькості з іншими людьми на основі емпатії, відповідальності та емоційної стійкості, які й стали предметом нашого вивчення.

Важливе значення для розуміння специфіки та функціонування сім'ї відіграє вивчення ціннісних орієнтацій особистості шлюбних партнерів. Необхідно, щоб у чоловіка та жінки була подібна система цінностей. Якщо один із партнерів оцінює певні вчинки як основні, а інші – як другорядні, дуже швидко настає дисгармонія у шлюбно-сімейних стосунках. Ціннісні орієнтації особистості являють собою відносно стійку систему установок, які характеризуються готовністю суб'єкта до виконання відповідної діяльності з метою задоволення певних потреб [65].

Для вивчення ціннісних орієнтацій шлюбних партнерів нами була використана методика „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча [220].

Аналіз отриманих даних за методикою М.Рокіча дав змогу визначити типологію ціннісних орієнтацій шлюбних партнерів (додаток Д).

Результати таблиці додатку Д свідчать про те, що Т-цінності у респондентів неконфліктних сімей відрізняються від респондентів конфліктних сімей. Головними Т-цінностями жінок неконфліктних сімей є: пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуального розвитку); активне діяльне життя; розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення); любов (духовна і фізична близькість з дорогою людиною); щасливе сімейне життя; цікава робота; Головними Т-цінностями чоловіків неконфліктних сімей є: цікава робота; активне діяльне життя; пізнання; розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення); любов (духовна і фізична близькість з дорогою людиною); здоров'я (фізичне і психічне). Так як за методикою головні цінності - це такі, що знаходяться у верхній частині, то це дало нам змогу визначити головну орієнтацію як чоловіків, так і жінок неконфліктних сімей. Як жінки, так і чоловіки неконфліктних сімей в основному орієнтовані на фізичне і духовне

вдосконалення, активне діяльне життя, фізичне і психічне здоров'я. Із перших цінностей спільними для них виявились такі: активне діяльне життя (жінки - 2 ранг, чоловіки – 2 ранг); цікава робота (жінки – 6 ранг, чоловіки – 1 ранг); пізнання (1 і 3 ранги); розвиток (3 і 4 ранги); любов (4 і 5 ранги); здоров'я (7 і 6 ранги). Тенденція до змін властива таким цінностям як : вірні друзі (12 і 11 ранги); можливість творчої діяльності (15 і 13 ранги); суспільне визнання (11 і 12 ранги); свобода (10 і 9 ранги). Для респондентів неконфліктних сімей розваги є малозначущими цінностями і займають в ранжуванні останні місця. Що стосується жінок конфліктних сімей, то малу значущість вони надають таким цінностям як можливість розширення свого кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку, роботі над собою, постійного фізичного і духовного вдосконалення та ін. Перші рангові місця у них займають: любов, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя, цікава робота, здоров'я. У чоловіків конфліктних сімей основними життєвими цінностями є: розваги, вірні друзі, свобода, матеріальне забезпечення. Тоді як фізичне та духовне вдосконалення, робота над собою займають у них останні рангові місця, що свідчить про їх низький духовний розвиток і прагнення до фізичної досконалості. Із шести перших цінностей спільними для них виявились: любов (жінки – 1 місце, чоловіки 6 - місце); матеріальне забезпечення (жінки - 2 місце, чоловіки – 4 місце). У респондентів неконфліктних сімей спостерігається більша спільність інтересів, ніж у респондентів конфліктних сімей.

Одержані дані свідчать (додаток Д), що основними інструментальними цінностями жінок неконфліктних сімей є: терпимість, освіченість, широта поглядів, чесність, чуйність, відповідальність, самоконтроль. У чоловіків: відповідальність, самоконтроль, незалежність, широта поглядів, терпимість, чесність, чуйність. У респондентів неконфліктних сімей переважають такі цінності, як почуття обов'язку, вміння дотримуватися слова, зрозуміти чужу точку зору, поважати чужі смаки, звичаї, звички, терпимість до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їх помилки, чесність, справедливість, щирість, чуйність, турботливість, стриманість, самодисципліна. Основними цінностями

жінок конфліктних сімей є: ретельність, охайність, непримиренність до недоліків в себе та інших, високі запити і т.д. Основними цінностями чоловіків конфліктних сімей є: непримиренність до недоліків в себе і інших, високі вимоги до життя і високі домагання, незалежність, освіченість та інші. Таким чином, у респондентів конфліктних сімей, на відміну від респондентів неконфліктних сімей, відсутня терпимість до поглядів і думок інших, оскільки непримиренність до недоліків у чоловіків і жінок займає перше рангове місце. Вміння зрозуміти чужу думку, поважати смаки, звички та звичаї, тобто широта поглядів займає у жінок конфліктних сімей 12 місце, у чоловіків конфліктних сімей 17 ранг, тоді як у респондентів неконфліктних сімей – 3 і 4 місце відповідно. Чуйність (турбота про інших) у респондентів неконфліктних сімей: 5 місце (жінки) і 7 місце (чоловіки); у респондентів конфліктних сімей – 14 і 16 місце відповідно. Терпимість до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим помилки у респондентів неконфліктних сімей займають 1 (жінки) і 5 (чоловіки) місця, у респондентів конфліктних сімей 16 і 18 місця відповідно. Результати дослідження показали, що у респондентів неконфліктних сімей важливими є альтруїстичні цінності, цінності сприйняття інших, етичні цінності, тоді як у респондентів конфліктних сімей такі цінності є другорядними. Для них більш важливими є індивідуалістичні і конформістські цінності, цінності самоутвердження за рахунок інших.

Важливу роль у формуванні сімейного благополуччя відіграє розвинута здатність до співчуття. Дослідження цього феномена останніх років (М.Браун-Галковська [30], Г.А.Дьоміна [83], Г.Смолі [251, 252]) дають нам змогу стверджувати, що емпатія є важливим елементом особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя. Аналіз психологічної літератури дає можливість говорити про складний процес формування здатності до співчуття, складність якого обумовлена не лише вмінням розуміти емоційний стан іншої людини, а й здатністю відтворювати його в самому собі.

Для дослідження емпатії шлюбних партнерів ми використали „Тест-опитувальник особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха [237], зокрема шкалу, що

вимірює здатність до психологічної близькості з іншою людиною. В дане поняття включаються такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, вміння слухати, емпатія.

Результати дослідження (додаток Е1) показали, що у респондентів неконфліктних сімей переважає високий і надто високий рівень емпатійності, а у респондентів конфліктних сімей – незадовільний рівень. І у першому, і в другому випадку рівень емпатійності у жінок вищий, ніж у чоловіків. Високий і надто високий рівень емпатійності спостерігається у 38,78,61% жінок неконфліктних сімей і 18,96% жінок конфліктних сімей. У чоловіків ці цифри такі: 26,53% (неконфліктні сім'ї) і 8,62% (конфліктні сім'ї). У респондентів неконфліктних сімей (рівень конфліктності низький) поширеними відповідями (в обох членів подружжя) були: „під час першого знайомства людина мені може сподобатися, але не настільки, щоб відразу ж захотіти стати її кращим другом”, „люди подобаються мені тільки в тому випадку, коли я знаю їх дуже добре”, „усе залежить від конкретної людини: одним можна довіряти цілком, іншим - ні на йоту”, „зіткнувшись з незвичайною проблемою в особистих справах, я докладаю всіх зусиль для її розв'язання, перш ніж звернуся до когось за допомогою”, „я ціную тих родичів і друзів, хто є для мене близькими за моїми духовними інтересами”, „я би щодня зустрічався для спілкування зі своїми близькими, друзями, цікавився їхніми проблемами, намірами, якби у мене були для цього необмежені можливості”. У респондентів конфліктних сімей (рівень конфліктності високий) відповіді в основному були такі: „мені не подобається ніхто”, „надмірна довірливість – мій найбільший гріх”, „зіткнувшись з незвичайною проблемою в особистих справах, я ніколи не вагаюсь – відразу ж звертаюсь по допомогу до кого-небудь, хто не знає про це більше, ніж я”, „мої родичі і друзі не є необхідними для мого щастя”, „якби у мене були необмежені можливості, то я 1 раз на місяць зустрічався б зі своїми близькими, друзями, цікавився б їхніми проблемами, намірами”. Таким чином, у респондентів неконфліктних сімей, на відміну від конфліктних, розвинене доброзичливе ставлення до людей, а відтак і до членів сім'ї, вони здатні до співчуття і

співпереживання, у них розвинені такі цінності як уміння слухати, потреба в духовній близькості з іншою людиною.

Одним із важливих компонентів особистісної зрілості до подружнього життя є відповідальність. М.В.Савчин стверджує, що людина стає відповідальною в реальних життєвих ситуаціях та обставинах. Це сприяє включенню механізмів смислоутворення у процесі прийняття обов'язку. На думку автора, відповідальність являє собою найзагальнішу властивість особистості, яка включає когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти [233]. К.Муздибаєв наводить характеристики відповідальності, до яких відносить можливість вибору, тобто „свідоме відання переваги певній лінії поведінки”, „точність, пунктуальність, вірність особистості у виконанні обов'язків і готовність відповідати за наслідки своїх дій” [183].

З метою діагностики рівня відповідальності членів молодого подружжя ми використали „Методику багатофакторного дослідження особистості” Р.Кеттела [220]. Результати дослідження (додаток Е2) свідчать про те, що у респондентів неконфліктних сімей рівень відповідальності вищий, ніж у респондентів конфліктних сімей. Високий рівень відповідальності спостерігається у 34,69% жінок неконфліктних сімей і 30,61% чоловіків неконфліктних сімей, тоді як у респондентів конфліктних сімей високий рівень відповідальності спостерігається у 10,34% жінок і 6,90% чоловіків. Середній рівень відповідальності мають 46,94% жінок неконфліктних сімей і 40,82% чоловіків неконфліктних сімей. У респондентів конфліктних сімей ці цифри становлять 27,59% і 31,03% відповідно. Низький рівень відповідальності мають 18,37% жінок неконфліктних сімей і 28,57% чоловіків неконфліктних сімей. У респондентів конфліктних сімей показники такі: 62,07% і 62,07% . Дані результати свідчать про те, що респонденти неконфліктних сімей відповідальні, врівноважені, добросовісні, рішучі. Їм притаманне почуття обов'язку перед сім'єю, вони дотримуються моральних стандартів і правил, вони наполегливі в досягненні мети. Респонденти конфліктних сімей непостійні, викликають недовір'я, ігнорують сімейними

обов'язками . За різних обставин піддаються негативному впливу. Їм притаманна безпринципність, безвідповідальність по відношенню до сім'ї.

Сімейні стосунки часто бувають емоційно напруженими. Вони можуть викликати труднощі, які пов'язані із вмінням швидко діяти, знаходити оптимальні рішення в мінливих сімейних обставинах, що склалися та складних життєвих ситуаціях, зберігаючи при цьому витримку, емоційну стійкість та самовладання. Вміння володіти собою є однією із передумов стабільного функціонування сім'ї. Тому важливим компонентом особистісної зрілості щодо подружнього життя є емоційна стійкість, яка є предметом дослідження багатьох російських та українських дослідників (Л.М.Аболін [2], Т.В.Буленко [32], Б.Х.Варданян [36], М.І.Дьяченко [94], В.А.Пономаренко [94], Л.В.Потапчук [214]).

За „Методикою багатофакторного дослідження особистості” Р.Кеттела [220] ми отримали наступні показники емоційної стійкості шлюбних партнерів (додаток Е3). Результати дослідження показали, що у респондентів неконфліктних сімей переважає високий рівень емоційної стійкості, а у респондентів конфліктних сімей – низький рівень. Високий рівень емоційної стійкості спостерігається у 44,90% жінок неконфліктних сімей і 36,73% чоловіків неконфліктних сімей. Середній рівень спостерігається в 36,73% жінок неконфліктних сімей і 53,06% чоловіків неконфліктних сімей. Низький рівень спостерігається у 18,37% жінок і 10,20% чоловіків неконфліктних сімей. У респондентів конфліктних сімей ці показники такі: високий рівень - 8,62% (жінки) і 12,07 (чоловіки); середній рівень – 39,66% (жінки) і 34,48% (чоловіки); низький рівень - 51,72% (жінки) і 53,45% (чоловіки). Результати дослідження показали, що чоловіки більш емоційно стійкі в порівнянні з жінками. У респондентів неконфліктних сімей (рівень конфліктності низький) поширеними відповідями (в обох членів подружжя) були: „Я завжди відчуваю достатньо сил, щоб справитись зі своїми труднощами”, „В своєму житті я завжди досягаю поставленої мети”, „Друзі мені зраджують дуже рідко”, „Невірро, що деякі люди ігнорують мною і уникають мене” і т.д.. У респондентів конфліктних сімей

(рівень конфліктності високий) відповіді в основному були такі: „Я рідко відчуваю достатньо сил, щоб справитись зі своїми труднощами”, „В своєму житті я не завжди досягаю поставленої мети”, „Друзі мені зраджують досить часто”, „Мені здається, що деякі люди ігнорують мною і уникають мене” і т.д.. Як бачимо, респонденти неконфліктних сімей мають сформовані постійні інтереси, реально оцінюють обстановку, вміють управляти ситуацією, працездатні, реалістично настроєні. Високий рівень емоційної стійкості свідчить про емоційну зрілість партнерів неконфліктних сімей. У респондентів конфліктних сімей спостерігається емоційна нестійкість. Вони схильні ухилятися від відповідальності за життєдіяльність сім'ї, відмовляються від роботи по дому, легко розчаровуються, знаходяться під впливом почуттів, нереально оцінюють обстановку, вирішують конфлікти деструктивними методами.

За результатами дослідження: 10,92% респондентів конфліктних сімей і 35,37% респондентів неконфліктних сімей мають високий рівень особистісної зрілості до сімейного життя; 31,97% (конфліктні) і 46,59% (неконфліктні) мають середній рівень особистісної зрілості; 57,40% (конфліктні) і 18,03% (неконфліктні) – низький рівень особистісної зрілості.

Для встановлення зв'язку між рівнем особистісної зрілості шлюбних партнерів (відповідальність, емоційна стійкість, емпатія), яку ми визначали за „Тестом-опитувальником особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха [237], „Методикою багатофакторного дослідження особистості” Р.Кеттела [220] (додаток), і рівнем конфліктності (P_k), яку ми визначали за тестом „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зуськової [109], ми використали критерій χ^2 -квадрат. Всі норми використання критерію дотримані [98, с. 158].

Досліджувана вибірка склала 45 подружніх пар: 15 подружніх пар з високим рівнем особистісної зрілості, 15 подружніх пар з середнім рівнем особистісної зрілості і 15 – з низьким рівнем особистісної зрілості. Кількісні результати дослідження представлено у таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Залежність рівня конфліктності від рівня особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного до життя

Рівень особистісної зрілості / Рівень конфліктності	Низький	Середній	Високий	Всього
Високий (51-70)	10	4	1	15
Середній (31-50)	3	8	4	15
Низький (0-30)	0	3	12	15
Всього	13	15	17	45

З таблиці 2.11 видно, що якщо у партнерів низький рівень особистісної зрілості, то конфліктність у їх сім'ї висока, при високому рівні особистісної зрілості конфліктність у сім'ї низька. Факти достовірні при $\chi^2_{кр} = 26,01$ $p \leq 0,01$.

Отже, низький рівень особистісної зрілості шлюбних партнерів провокує появу психологічних чинників, які призводять до виникнення конфліктів у молодій сім'ї.

Таким чином, проведене дослідження дозволило на експериментальному рівні виявити психологічні чинники конфліктів у молодій сім'ї та зробити наступні висновки.

Висновки до другого розділу

1. Конфлікти у молодій сім'ї зумовлюються значною мірою психологічними чинниками, до яких ми відносимо психологічні очікування шлюбних партнерів, установки подружжя на сімейне життя, гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів.

2.В результаті експериментального дослідження встановлений кореляційний зв'язок між рівнем прояву потреб і рівнем нереалізованих очікувань, доведено вплив установок на сімейне життя щодо виникнення конфліктів у молодій сім'ї, а також встановлено кореляційний зв'язок між стереотипними уявленнями сімей та рівнем їх конфліктності. Встановлені кореляційні зв'язки показали, що оптимальним для гармонізації стосунків у молодих сім'ях є помірний рівень психологічних очікувань, вироблення установок на сімейне життя, що сприяють статево-рольовій диференціації у різні періоди життя сім'ї та низький рівень стереотипізації.

3.Психологічні очікування шлюбних партнерів є вагомим чинником виникнення конфліктів у молодій сім'ї. У респондентів конфліктних сімей спостерігається перевищення рівня самооцінок і рівня очікувань над рівнем взаємних оцінок шлюбних партнерів. У респондентів неконфліктних сімей рівень взаємних оцінок перевищує рівень самооцінок і рівень очікувань шлюбних партнерів. Тобто, на зменшення конфліктності в молодих сім'ях впливає гнучка система шлюбних очікувань, при якій усвідомлюються переваги партнера і цінність конкретного шлюбу. Встановлено кореляційні зв'язки між: рівнем конфліктності і рівнем моральної мотивації шлюбних партнерів; рівнем прояву потреб і рівнем оцінювання задоволення потреб своїм партнером. Встановлено кореляційні зв'язки між сімейними цінностями: спілкуванням і емоційним комфортом; спілкуванням і культурою спілкування; духовним зростанням і культурою спілкування; духовним зростанням і рівнем моральної мотивації; культурою спілкування і емоційним комфортом; культурою спілкування і сексуальними стосунками; культурою спілкування і проведенням дозвілля; проведенням дозвілля та інформованістю про шлюбних партнерів; інформованістю про шлюбних партнерів і захистом „Я концепції”; проявом потреби в ніжності та сексуальних стосунках; проявом потреби у спілкуванні та задоволенням потреби у сексуальних стосунках; рівнем моральної мотивації і вихованням дітей; рівнем моральної мотивації і виконанням домашніх обов'язків; рівнем моральної мотивації і задоволення сім'ї матеріальними

потребами; відданістю сім'ї і допомогою по господарству; задоволенням потреби у спілкуванні і проявом потреби у супутнику по відпочинку; проявом потреби у супутнику по відпочинку та відданістю сім'ї; привабливістю партнера та захопленням зі сторони партнера.

Однією з причин конфліктів у молодій сім'ї є незнання шлюбними партнерами гендерних відмінностей, що призводить до задоволення потреб, які не є важливими для партнера. У шлюбних партнерів неконфліктних сімей спостерігається тенденція меншого розходження між вибірками прояву основних потреб, ніж у партнерів конфліктних сімей.

Рівень прояву подружніх потреб впливає на рівень нереалізованих очікувань. На виникнення конфліктів впливає протиріччя потреб, а також завищені очікування, які сформувалися у подружжя до моменту вступу в шлюб. Конфлікт між членами подружжя виникає в результаті суперечностей уявлень членів подружжя відносно реалізації власних потреб, потреб партнера і розходження їх уявлень з очікуваннями по відношенню до партнера. У шлюбних партнерів конфліктних сімей виявлено високий і низький рівень прояву подружніх потреб, у шлюбних партнерів неконфліктних сімей виявлено середній рівень прояву потреб. Надто високий і надто низький рівень прояву подружніх потреб зумовлює низьку реалізацію як власних потреб, так і потреб партнера, а відтак високий рівень нереалізованих очікувань, що є причиною виникнення конфліктів у молодій сім'ї. Встановлено кореляційний зв'язок між рівнем конфліктності членів подружжя і рівнем прояву їх потреб.

4. Установки на сімейне життя впливають на рівень благополуччя сім'ї. Гармонійне поєднання установок одного члена подружжя на реалізацію певної функції та вираження зустрічної установки другого члена подружжя на особисту участь в реалізації даної функції позитивно впливає на благополуччя в сім'ї.

На зменшення конфліктності у молодих сім'ях впливають такі установки, при яких у кризові періоди життя сім'ї переважає традиційна форма статево-рольової диференціації (дружина виконує виключно жіночі обов'язки, які пов'язані з сім'єю і домом, а чоловік – чоловічі, які пов'язані насамперед з

роботою), а в некризові – рівноправна форма розподілу ролей (обидва члени подружжя однаково реалізують сімейні ролі без поділу їх на чоловічі і жіночі). У конфліктних сім'ях традиційна форма розподілу ролей спостерігається у всіх періодах життєдіяльності сім'ї, у неконфліктних сім'ях у стабільні періоди переважає рівноправна форма розподілу ролей. У конфліктних сім'ях чоловіки роблять установку на псевдотрадиційну (лідер чоловік, обмеження професійної кар'єри дружини, приписування їй більшість побутових робіт і догляд за дітьми, але внесок у сімейний бюджет членів подружжя однаковий), а жінки на псевдоегалітарну (повна рівність чоловіка і дружини у вирішенні важливих для сім'ї питань, однакова завантаженість їх побутовими роботами і в той час приписування чоловіку традиційних обов'язків матеріально забезпечувати сім'ю) форми розподілу ролей.

5. Гендерно-рольові стереотипи, прийняті в суспільстві, є вагомим чинником виникнення конфліктів у молодій сім'ї. Висока стереотипність поглядів шлюбних партнерів конфліктних сімей перешкоджає у стабільні періоди життя сім'ї переходити на рівноправну форму статево-рольової диференціації. Встановлено кореляційний зв'язок між рівнем стереотипності і рівнем конфліктності шлюбних партнерів.

6. Особистісна зрілість шлюбних партнерів є важливою умовою подолання конфліктів у молодій сім'ї. Низький рівень особистісної зрілості, а саме таких її складових, як емпатійність, емоційна стійкість та відповідальність, неузгодження ціннісних орієнтацій шлюбних партнерів, провокує появу психологічних чинників, що призводять до виникнення конфліктів у молодій сім'ї. Встановлено кореляційний зв'язок між рівнем особистісної зрілості та рівнем конфліктності шлюбних партнерів.

7. Підтвердження гіпотези про зумовленість конфліктів у молодій сім'ї певними психологічними чинниками вимагає пошуку засобів і методів з молоддю як в дошлюбний період, так і з молодими сім'ями з попередження конфліктів, що й стало предметом нашого дослідження на етапі формувального експерименту.

Зміст даного розділу представлено в наступних публікаціях автора:

1. Шевчишена О.В. Задоволеність шлюбом і рівень нереалізованих очікувань в подружній парі / О.В.Шевчишена // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – № 25 (49). – С. 22-29.

2. Шевчишена О.В. Вплив моральної мотивації подружжя на стабільність молодій сім'ї / О.В.Шевчишена // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2009. – Т XI., частина 5. – С. 428-436.

3. Шевчишена О.В. Вплив соціально-психологічних установок на сімейне життя та виникнення конфліктів у молодій сім'ї / О.В.Шевчишена // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д. – К., 2009. – Т. XI., частина 2. – С. 523-532.

4. Шевчишена О.В. Вплив гендерних стереотипів на виникнення рольових конфліктів у молодій сім'ї / О.В.Шевчишена // Наука і освіта. Науко-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2009. - № 1-2. – С. 138-143.

5. Шевчишена О.В. Проблема міжособистісних взаємин подружжя в адаптаційний період / О.В. Шевчишена // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України – за ред. С.Д.Максименка, Л.А. Онуфрієвої.- Вип.4 – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009, С. 491-501.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ У МОЛОДІЙ СІМ'Ї

У даному розділі представлені: 1) теоретичне обґрунтування можливості попередження конфліктів у молодій сім'ї методами активного психологічного навчання; 2) тренінгова програма „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї”; 3) результати експериментальної роботи з попередження конфліктів у молодій сім'ї.

3.1. Теоретичне обґрунтування програми з попередження конфліктів у молодій сім'ї

На основі аналізу результатів дослідження психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї ми висунули припущення, яке полягає в тому, що ефективним шляхом попередження конфліктів та гармонізації стосунків у молодій сім'ї в адаптаційний період є застосування активних психологічних методів навчання, метою яких є зниження впливу високого рівня психологічних очікувань, установок на сімейне життя та послаблення впливу стереотипізації на сімейні стосунки у шлюбних партнерів, а також підвищення особистісної зрілості подружжя до сімейного життя засобами розширення ціннісних орієнтацій, підвищення відповідальності та емоційної стійкості, розвитку емпатії.

Звідси виникає необхідність теоретичного обґрунтування можливості гармонізації стосунків у молодій сім'ї шляхом корекції високого рівня нереалізованих психологічних очікувань шлюбних партнерів, впливу установок подружжя на сімейне життя та стереотипізації, що впливають на рівень благополуччя молодих сімей, а також розвитку особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя.

Дослідження авторів, які займаються проблемами підготовки молоді до сімейного життя (Т.М.Афанасьєва [23], В.Гребенніков [70], Т.А.Демидова [81], Г.А.Дьоміна [83], С.В.Ковальов [126], Л.М.Панкова [200], Л.М.Тимошенко [274], І.О.Трухін [277]) дають нам змогу стверджувати, що тренінг дає можливість здійснювати ефективний вплив як на процес підготовки до сімейного життя, так і на процес адаптації молодого подружжя. Тому ми вважаємо, що його використання є доцільним та необхідним як у підготовці молоді до подружнього життя, так і в роботі з молодими сім'ями, оскільки у тренінгу можуть бути представлені насамперед реальні ситуації подружньої взаємодії. Спеціально підібрані вправи та проблемні ситуації виступають джерелом та поштовхом до самопізнання подружніх партнерів. Досягається воно не лише шляхом постановки завдань проблемного характеру, але й за рахунок забезпечення зворотного зв'язку кожного учасника. Отримуючи подібну інформацію, яка у чомусь підкріплює „Я-реальне” індивіда, а у чомусь суперечить йому, кожен з подружжя потрапляє у проблемну ситуацію, вихід з якої можливий шляхом переосмислення уявлень про себе та партнера, своїх очікувань, установок та домагань, стереотипних уявлень, прийнятих в суспільстві.

Стосовно можливості корекції високого рівня нереалізованих психологічних очікувань шлюбних партнерів активними методами навчання ми виходили із теоретичних положень Н.О.Соболевої, яка серед виразно змінних ознак очікувань виділяє плинність, мінливість, нестійкість, почуттєву форму їх усвідомлення, здатність поступово змінюватися, зв'язок з прогнозованим перебігом подій, позитивне чи негативне емоційне забарвлення [253]. Дане положення дає нам змогу констатувати факт, що очікування особистості наділені психологічною реактивністю, яка здатна швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Звідси слідує, що така властивість очікувань як стійкість є відносною, оскільки при зміні стосунків між сторонами взаємодії або при надходженні нової інформації зміст і рівень соціально-психологічних очікувань зданий зазнавати змін.

Можливість корекції установок засобами психологічного тренінгу експериментально доведена дослідженнями Л.А.Петровської [203]. Загальні положення щодо можливості розвитку в особистості установок на соціально-психологічну активність та гуманістичних установок на партнера по спілкуванню можуть бути поширені і на установки щодо подружнього життя [203]. При розробці та підборі вправ, спрямованих на переосмислення подружжям установок на сімейне життя, за основу ми брали положення Д.Майєрса про соціально-психологічну природу установок і їх вплив на поведінку людини та про зворотній вплив поведінки на установки [170].

При розробці занять, спрямованих на корекцію установок подружжям на сімейне життя, за основу ми також брали рівневу концепцію І.С.Кона, у якій підкреслюється, що установки особистості складаються із трьох компонентів: когнітивного (пізнавального), афективного (емоційного) та поведінкового, який передбачає готовність до певних дій по відношенню до того чи іншого об'єкта [135]. Ці положення узгоджуються певною мірою з диспозиційною теорією особистості В.А.Ядова [319]. Згідно розробленої автором теорії, окремі установки не існують у особистості самі по собі, а являють собою певну ієрархічну систему диспозицій. Перший, найнижчий її рівень становлять елементарні установки, які формуються на основі вітальних потреб і в простих ситуаціях. Тому такі установки неусвідомлені. Другий рівень диспозиційної структури – система соціальних установок, які володіють уже всіма трьома компонентами (когнітивним, емоційним і поведінковим) і формуються в людини на базі окремих соціальних об'єктів і ситуацій. Третій рівень – базові соціальні установки, які визначають загальну спрямованість активності особистості. Нарешті, четвертий, вищий рівень мотиваційної ієрархії складає система ціннісних орієнтацій на цілі життєдіяльності і засоби досягнення цих цілей, які детерміновані загальними соціальними умовами життя даного індивіда [319]. Тому структуру занять ми будували таким чином, щоб дати змогу молодим людям пропустити отримані знання крізь відчуття, задіяти при цьому

афективний компонент, та потренуватися у новій поведінці, виконуючи відповідні вправи тренінгу.

Припущення щодо корекції стереотипних уявлень шлюбних партнерів активними методами навчання обґрунтовано висновками досліджень Т.С.Васильєвої про те, що стереотипи суспільної свідомості, незважаючи на зовнішню консервативність, наділені вельми рухливою, внутрішньо мобільною психологічною структурою (точніше психологічною реактивністю), яка здатна миттєво реагувати на найменші зміни зовнішнього середовища, самої людини або культури, що створена в результаті їх взаємодії [260]. Подібну позицію займає і Н.О.Русіна, яка зауважує, що за своїм змістом стереотип є образом-уявленням з нечіткими межами, і лише вербально виражена оцінка формує чітку думку про якості певної групи людей [229].

Дослідження ролі стереотипів у процесі формування уявлень та оцінних суджень індивіда було в центрі уваги І.С.Кона. Він приходить до висновку, що стереотип – це упереджена, тобто не заснована на свіжій безпосередній оцінці кожного явища, а виведена із стандартизованих суджень та очікувань, думка про властивості людей та явищ, яка може змінюватись [136].

Отже, дані положення дають нам змогу стверджувати, що стереотипи породжують надто умовне уявлення про людей і формують очікування та установки по відношенню до інших. Вони усвідомлюються і набуваються індивідом в процесі соціалізації в тій групі, до якої він належить. Тому ми вважаємо, що корекція рівня стереотипізації засобами психологічного тренінгу можлива, оскільки при зміні стосунків між суб'єктами взаємодії або при отриманні нової інформації зміст і напрямок стереотипів здатний змінюватися.

Переосмислення подружжям своїх психологічних очікувань, стереотипних уявлень, установок і домагань можливе, за нашим припущенням, за умови сформованості у шлюбних партнерів високого рівня особистісної зрілості до подружнього життя (спільних ціннісних орієнтацій, емпатійності, емоційної стійкості, відповідальності). Особистісна зрілість до подружнього життя не виникає стихійно. Спостереження за конфліктними і неконфліктними сім'ями

дає підстави вважати, що щасливим вдається лише той шлюб, у якому подружжя працює над власною психологічною зрілістю, зокрема над емоційною стабільністю та відповідальністю, над моральними почуттями. Можливість формування особистісної зрілості активними формами та методами навчання доведено дослідженнями Г.А.Дьоміної [83], О.В.Темрук [268], О.С.Штепи [310],

Ряд дослідників (Н.О.Кордунова [138], Л.І.Мороз [180], Е.О.Помиткін [212]), розвиваючи ціннісні орієнтації старшокласників та молоді, стверджують, що можливий вплив на наступні сфери особистості: когнітивну (знання та уявлення про ціннісні орієнтири осіб протилежної статі); мотиваційно-емоційну (емоційне ставлення до осіб протилежної статі, мотивація, що обумовлена міжстатевими стосунками) [180]; поведінкову (засоби досягнення життєвих орієнтирів) [138], [212]; комунікативну (вміння спілкуватися) [138].

Ми підтримуємо думку вчених, які вважають, що здатність до співчуття та співпереживання може підвищуватися шляхом тренувань і спеціальних вправ в процесі спеціального розвитку (С.Б.Борисенко [29], Т.В.Василишина [38], Т.П.Гаврилова [51], О.Г.Коваленко [129], В.І.Кротенко [146], О.Є.Ольшанникова [194], О.А.Орищенко [198]). Розвиваючи емпатійність молоді, дослідники наголошують, що можна впливати на: когнітивну сферу (розуміння та потреба в емпатійності); емоційно-чуттєву (співпереживання, рефлексія); комунікативну (готовність до комунікативної взаємодії); поведінкову (вольові дії, самоконтроль, активна допомога).

Формуючи в особистості емоційну стійкість, Л.І.Бучек [34] і Л.М.Котова [141] зазначають, що можна при цьому впливати на вольовий компонент (наполегливість, вміння приймати рішення); емоційний (міра збудливості, впевненість у прийнятому рішенні); практичний (уникнення конфліктів, саморегуляція, самоконтроль поведінки, поступливість, несприйняття негативного впливу).

М.В.Савчин [233], Л.П.Татомир [266], В.І.Тернопільська [269], розвиваючи відповідальність у підлітків та старшокласників, наголошують, що можна при цьому впливати на когнітивну сферу (розширення знань про феномен

відповідальності, правила відповідальної поведінки, розвиток рефлексії); емоційно-мотиваційну (розвиток потреби співпереживання іншим людям, формування позитивного ставлення до моральних норм) та поведінкову сферу (включення школярів у ситуації, які вимагають прояву відповідальності, рішучості та самостійності).

Дані положення дозволяють стверджувати, що корекція психологічних очікувань, установок та стереотипів шлюбних партнерів, а також розвиток особистісної зрілості членів подружжя є можливими і здатні відбуватися за рахунок виходу за межі власних учвлень, усвідомлення інших точок зору, що найкраще і за відносно короткий проміжок часу проявляється і реалізується у тренінговій групі через отримання учасниками зворотного зв'язку. Отже, розроблена нами тренінгова програма „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї” була спрямована на переосмислення членами молодого подружжя своїх очікувань як до партнера, так і до сім'ї в цілому, установок на сімейне життя та домагань, стереотипних уявлень, прийнятих в суспільстві, а також на розвиток особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя.

3.2. Змістовні та процесуальні аспекти формуального експерименту з попередження конфліктів у молодій сім'ї

Змістовною стороною формуального експерименту з попередження конфліктів у молодій сім'ї виступили процеси партнерського спілкування подружніх пар. На заняттях розглядалися особливості подружньої взаємодії та риси, що сприяють гармонізації стосунків в молодій сім'ї та адаптації до подружнього життя.

Основною метою формуального експерименту стало зниження конфліктності в молодій сім'ї.

Конкретними завданнями формуального експерименту було обрано:

- 1) розвиток вміння співвідносити свої потреби, очікування і домагання із бажаннями та можливостями шлюбного партнера;
- 2) вироблення критичного ставлення до невірних установок до шлюбного партнера та взаємодії з ним, до стереотипних уявлень, прийнятих в суспільстві;
- 3) розвиток особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя (ціннісних орієнтацій, емпатії, емоційної стійкості та відповідальності).

Для вирішення цих завдань ми розробили програму тренінгу „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї”, яка складається з двох взаємопов'язаних тематичних блоків, які, в свою чергу, включають 20 занять по 2 години (всього 40 годин). У першому блоці тренінгової програми, який має назву „Переосмислення шлюбними партнерами психологічних очікувань, гендерно-рольових стереотипів та установок на сімейне життя”, основний акцент робиться на відпрацюванні вправ, які спрямовані на формування помірному рівня прояву потреб в шлюбних партнерів і зниження рівня нереалізованих очікувань, формування гнучких установок на сімейне життя та зниження рівня стереотипізації у членів молодого подружжя. Другий блок програми тренінгу має назву „Розвиток особистісної зрілості шлюбних партнерів на основі самопізнання й самоаналізу” і спрямований на опанування учасниками навичок самоаналізу й саморозуміння, розуміння почуттів і мотивів поведінки оточуючих, розвиток емпатії, емоційної стійкості в складних життєвих ситуаціях, відповідальності за партнера та сім'ю в цілому, переосмислення ціннісних орієнтацій. Зміст програми представлений у додатку К.

Кожне заняття тренінгу „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї” включало наступні етапи:

- привітання;
- оголошення тренером теми заняття;
- вправи на активізацію групи;
- основна частина (тренінгові вправи, ситуативно-рольові ігри, групові дискусії, інформаційні повідомлення).
- підведення підсумків заняття.

- домашні завдання.
- прощання.

У формувальному експерименті взяли участь 100 осіб (50 молодих пар). На завершальному етапі діагностичної частини констатувального експерименту нами було довільно сформовано експериментальну і контрольну групи молодих пар, у які ввійшло по 50 осіб (25 подружніх пар) конфліктних сімей.

Склад контрольної і експериментальної групи конфліктних сімей нами було сформовано за результатами діагностичної частини констатувального експерименту таким чином, щоб кількість респондентів кожної з цих груп не мала значних відмінностей у відповідних показниках.

Тренінг проводився із 50 молодими особами (25 сімейних пар). Експериментальну групу було поділено на три підгрупи: 8 сімейних пар, 8 сімейних пар і 9 сімейних пар. Тренінг по підгрупах тривав впродовж шести місяців (січень-червень); заняття, тривалістю 2 години, проводилися один раз на тиждень.

В основу роботи групи було покладено базові принципи, класифіковані І.В.Вачковим [42]:

- принцип „тут і тепер”, що орієнтує на аналіз процесів, які відбуваються в групі на даний момент, сприяє глибокій рефлексії учасників, розвиває навички самоаналізу;

- принцип „щирості і відкритості”, що сприяє отриманню та надання іншим чесного зворотного зв'язку, тобто тієї інформації, яка важлива кожному учасникові і яка запускає не лише механізми самосвідомості, але й механізми міжособистісної взаємодії в групі;

- принцип „Я”, що забезпечує концентрацію уваги на процесах самопізнання, самоаналізу і рефлексії, вчить брати відповідальність на себе і приймати себе таким, як є;

- принцип „активності” передбачає обов'язкову активну участь всіх у тому, що відбувається на тренінгу;

- принцип „конфіденційності” забезпечує створення атмосфери психологічної безпеки і саморозкриття, і полягає у нерозголошенні того, що обговорюється в групі стосовно конкретних учасників.

- добровільної участі як у самому тренінгу, так і при виконанні кожної вправи. Ефективні зміни можливі, якщо людина зацікавлена в усвідомленні та зміні деяких сторін своєї особистості;

- організації саморозкриття учасників. Для реалізації цього принципу до тренінгової програми ми внесли вправи, які спрямовані на усвідомлення учасниками своїх особистісних якостей;

- принцип зворотного зв'язку, який виступає однією з умов збагачення змісту знань як про себе, так і про бажання і очікування шлюбного партнера.

Процес тренінгової роботи мав свою динаміку. На перших заняттях в учасників переважала скутість та закритість. Постійні зустрічі учасників та обмін досвідом сприяв отриманню зворотного зв'язку, який, в свою чергу, давав змогу переосмислити призначення сім'ї та свого ставлення до шлюбного партнера.

Значну увагу в процесі тренінгової роботи ми приділяли груповим дискусіям, над якими займались І.В.Вачков [42], Г.А.Ковальов [125], Л.А.Петровська [203], Т.С.Яценко [322]. Групову дискусію в ході тренінгової роботи доцільно використовувати для суперечливого обговорення певного проблемного питання, що дозволяє не лише з'ясувати, а навіть змінити думки учасників групи в процесі невимушеного спілкування. Через аналіз індивідуальних переживань, групова дискусія виступає в якості способу групової рефлексії, що підсилює згуртованість групи і паралельно полегшує саморозкриття учасників тренінгу. Мета застосування групових дискусій в нашому тренінгу полягала в тому, щоб молоді люди змогли обачити той чи інший аспект сімейного життя з різних сторін. Використання групових дискусій в процесі тренінгової роботи передбачало досягнення наступних цілей: вирішення учасниками внутрішньо-особистісних конфліктів шляхом усвідомлення необхідності зменшення високого прояву подружніх потреб, а відтак, рівня нереалізованих очікувань шлюбних партнерів і переосмислення

стереотипних уявлень щодо розподілу сімейних і професійних ролей в шлюбно-сімейній взаємодії; усунення упередженого емоційного ставлення до партнера та до його дій шляхом переосмислення своїх установок на сімейне життя; задоволення учасниками потреби у визнанні і повазі шляхом переосмислення ціннісних орієнтацій подружжя; задоволення партнерами потреби у підтримці на основі розвитку емпатії, емоційної стійкості та відповідальності членів молодого подружжя;

Особливо активні дискусії точилися на тему: „Про необхідність позбутися гендерних стереотипів” (заняття № 6 „Стереотипи у нашому житті” першої частини тренінгу), „Спільне чи окреме проведення вільного часу” (заняття № 5 „Стереотипні уявлення” першої частини тренінгу), „Хочеш бути щасливим, будь ним” (заняття № 8 „Шлюбно-сімейні очікування” першої частини тренінгу), „Чи впливають очікування подружжя на характер взаєностосунків у молодій сім’ї?” (заняття № 7 „Я і мої очікування” першої частини тренінгу), „Любов як праця” (заняття № 9 „Мої очікування від сімейного життя” першої частини тренінгу), „Вплив самооцінки на характер подружніх взаємин” (заняття № 1 „Самооцінка особистості” другої частини тренінгу), „Тільки кохання, чи кохання й обов’язок?” (заняття № 2 „Особливості подружньої взаємодії” другої частини тренінгу).

В ході дискусії на тему „Про необхідність позбутися гендерних стереотипів” молоді люди схильні відзначати їх негативний вплив на поведінку людини. Наявні в суспільстві стереотипи відрізняються різною життєстійкістю, перешкоджають самореалізації та самоактуалізації. Наприклад, Олександр Б. стверджує, що в багатьох країнах уявлення про роль жінки суперечить активному життєвому стилю, тому значна кількість жінок не прагне до самореалізації в сферах, які виходять за рамки традиційно прийнятих в суспільстві стереотипів. Жінка, яка проявляє свої можливості, намагається реалізувати свій природний потенціал, часто приходиться до конфлікту з традиційними поглядами, що перешкоджає реалізації себе як особистості.

В свою чергу, Олексій С. переконаний, що гендерні стереотипи також негативно впливають і на чоловіків. До компонентів традиційної чоловічої ролі відносять норми успішності / статусу, розумової, фізичної та емоційної стійкості, антижіночності. Для багатьох чоловіків повна відповідність цим нормам недосяжна, що викликає стрес і компенсуючі реакції: обмеження емоційності, гомофобія, нав'язливе прагнення до змагання і успіху.

Актуальною виявилася групова дискусія на тему „Спільне чи окреме проведення вільного часу”. У сфері вільного часу одна частина учасників заявляла, що один партнер не приділяє іншому достатньої уваги: „у нього немає часу”, „постійно затримується на роботі”, „зустрічається з приятелями”, „займається своїми захопленнями”. Від іншої частини учасників звучали протилежні скарги: „не дає у вільний час відпочити”, „завжди тягне кудись розважатись”.

Учасники в даному випадку дійшли згоди, що необхідне досягнення домовленості між подружжям стосовно часу, який вони будуть проводити разом і особисто вільного часу. Якщо партнерам не вдається прийти до єдиної думки стосовно проведення вільного часу, то слід частину цього часу присвятити розвагам на розсуд дружини, а іншу частину – у відповідності з бажаннями чоловіка. Що стосується сімейної дружби, то нових друзів слід вибирати з врахуванням сприйнятливості для подружжя. Шлюбні партнери повинні бути готовими до того, що питома вага позасімейного спілкування знижується, на зміну якому приходять подружнє спілкування.

Молоді люди активно включалися в дискусію на тему „Хочеш бути щасливим, будь ним”. Частина молоді вважає, що найчастіше розчарування виникають в тих випадках, коли люди самі себе налаштовують на „страждання” чи „радість”, очікуючи від близької людини відповідної поведінки. З часом відбувається так зване руйнування ілюзій. Вважаючи його (її) відповідальним за щастя в сім'ї, шлюбні партнери тим самим накладають непосильний тягар на подружні взаємостосунки. На користь цієї думки жінка Світлана П. навела такий аргумент, що часто домінує не те, що люди мають, а їх ставлення до того, що

вони мають. Один, дивлячись на півсклянки води, говорить: „Вона наполовину повна, і я вдячний за це”, а інший заявляє: „Вона наполовину порожня, і я почуваю себе обдуреним”. Багато людей виснажують себе гонитвою за щастям. В дійсності щастя – це не те, за чим потрібно постійно бігати. Скоріш за все, це стан внутрішньої свободи, свободи від тривоги, сумнівів, страхів, сліпого слідування звичкам, стереотипам. Тому не слід сподіватися, що хтось „зробить вас щасливим”.

Не менш цікавою виявилася дискусія „Чи впливають очікування подружжя на характер взаєностосунків у молодій сім’ї”. Дискутуючи, більшість молодих людей дійшла висновку, що неподібність взаємних очікувань подружжя є однією з причин напруження в молодій сім’ї. Наприклад, Катерина Б. стверджує, що очікування „райського блаженства” від однієї лише думки вступу у подружнє життя – явище настільки поширене, що у спеціалістів дістало назву „Психологія великих сподівань”. Більшість хороших пар розпалось тільки тому, що один з шлюбних партнерів надто багато очікував від шлюбу і, розчарувавшись у своїх очікуваннях, зруйнував сім’ю, не дивлячись на взаємну прив’язаність. Вона переконана, що найкращий спосіб подолати цей бар’єр – намагатися зрозуміти прагнення та очікування шлюбного партнера, з терпінням та наполегливістю шукати розумні компроміси.

Багатий матеріал для обговорення дала дискусія „Любов як праця”. Оксана К. зауважила, що „Любов не є обов’язком і змусити будь-кого любити неможливо. Проте, зріла любов є відповідальною і породжує обов’язок. Коли минає любов-пристрасть, на зміну їй приходять любов-повага і любов-дружба”. Тетяна П. стверджує, що „Любов, з одного боку, являє собою почуття самовіддане, безпосереднє, з іншого боку – у нормативному соціальному середовищі воно не може таким залишатися. Духовно багата особистість такий стан речей сприйме як випробовування для її любові. Адже період романтичної любові проходить і закохані стикаються з тим, що любов не може існувати поза здоровим глуздом, обов’язком та відповідальністю. В даному випадку любов є великою працею душі”.

Певною мірою діагностично-корекційною була дискусія на тему „Вплив самооцінки на характер подружніх взаємин”. Так, багато молодих людей зауважили, що самооцінка впливає на характер взаємин з іншими людьми. Незадоволена потреба у цінності та значущості свого „Я” впливає на взаємини молодого подружжя. Людина із заниженою самооцінкою зазвичай нерішуча і схильна оцінювати свої можливості та успіхи нижче їх реального стану. Людина із завищеною самооцінкою оцінює себе вище, ніж інші люди. Людині із завищеною самооцінкою у сім’ї важче бути щасливою, оскільки вона постійно чимось незадоволена.

Так Тетяна З. зауважила, що невідповідність самооцінки і оцінки партнера є однією з суттєвих причин подружніх конфліктів. Тому, на її думку, не варто забувати, що у кожного є свої „чутливі місця”, бити по яких критикою нетактовно і зверхність завжди дратує.

Гарячою була дискусія на тему „Тільки кохання, чи кохання й обов’язок?”. В ході дискусії молоді люди дійшли висновку, що кохання являє собою зобов’язуюче почуття. Аргументами на користь цього переконання були наступні: 1) почуття кохання не можна зберегти без турботи один про одного і відповідальності за кохану людину та створювану сім’ю; 2) моральним принципом, на якому базується сім’я, є обов’язок. В ході виконання подружніх обов’язків формуються такі риси особистості, як уміння підпорядковувати свої бажання спільним інтересам сімейного життя, вірність, щирість, чуйність, здатність до самопожертви; 3) у поєднанні з коханням подружній обов’язок виступає основою шлюбно-сімейних відносин і посилює почуття відповідальності за успіх кожного шлюбного партнера.

Не меншу увагу у роботі тренінгу „Гармонізація стосунків у молодій сім’ї” ми приділяли ігровим методам. Використання ігрових методів у тренінговій роботі є продуктивним з точки зору психології, оскільки гра сприяє покращенню адаптації до життя та здатна нейтралізувати стресові перевантаження. Над проблемами гри займались К.Бюлер [35], Л.С.Виготський [46], О.В.Запорожець [100], К.Коффка [142], Ж.Піаже [205], С.Л.Рубінштейн [227], Д.Б.Ельконін [95]

та інші. На думку багатьох дослідників (А.О.Вербицький [44], В.В.Петрусінський [108], Д.Кіппер [115], Г.І.Марасанов [171]) використання ігрових методів у тренінговій роботі є ефективним тому, що гра дає змогу створити нову модель світу, яка стає прийнятною для її учасників. Уявні ситуації, які задаються в рамках цієї моделі, змінюють ставлення до предметів та дій довкілля. На думку Д.Кіппера, суть використання рольових ігор – це „всебічне використання процедур імітації поведінки” [115]. Моделювання поведінки на імітаційному рівні – елемент будь-яких рольових ігор, які застосовувались в різних школах: в психоаналітичних школах А.Адлера [9] і К.Юнга [317], в психодинамічному підході, і в особистісно орієнтованій психотерапії К.Роджерса [280].

На початкових етапах тренінгової роботи ми використовували ігри, які слугували засобом зняття психологічного напруження учасників. Наприклад, вправа „Привітання”, де учасникам тренінгової групи пропонувалось обмінятись „людським теплом”, спробувати різні форми привітання і визначити з них найбільш ефективні (заняття № 1 „Знайомство” першої частини тренінгу).

Деякі ігри в своїй основі містили елементи самодіагностики, що давало можливість в легкій, ненав’язливій формі виявити наявні труднощі у спілкуванні та серйозні психологічні проблеми у процесі подружньої взаємодії. Прикладом стали вправи „Хто Я” (заняття № 1 „Самооцінка особистості” другої частини тренінгу), „Самокритика” (заняття № 2 „Моє „Я” очима інших” першої частини тренінгу).

Завдяки ігровим методам у подружніх пар покращувався процес навчання, вдосконалювалися способи оптимальної взаємодії з партнером, покращувалися вербальні та невербальні засоби передачі інформації. Наприклад, в обговоренні вправ „Слухання” (заняття № 4 „Особистість” другої частини тренінгу), „Передача емоцій”, „Посилайте гарні почуття”, „Лагідні слова” (заняття № 5 „Емоції та почуття” другої частини тренінгу) учасники групи ділилися емоціями та враженнями про навички взаємодії із протилежною статтю, про вміння

відчуті і зрозуміти стан людини, яка поряд. Виявилось, що це не так складно, а навіть цікаво і досить приємно.

Виконуючи в уявних ситуаціях різноманітні функції шлюбного життя та співвідносячи їх з власним досвідом та реальними можливостями, молоді люди вчилися розрізняти зовнішню та внутрішню сторони подружньої взаємодії. Це здійснювалося у вправах: „Задоволення потреб” (заняття № 7 „Я і мої очікування” першої частини тренінгу), „Виправдання чужих очікувань” (заняття № 8 „Шлюбно-сімейні очікування” першої частини тренінгу), де учасники тренінгової групи накопичували в собі нові переживання, в яких вони починали осмислено орієнтуватись. Завдяки цьому з’являлось нове ставлення як до себе, так і до шлюбного партнера.

Корисною для обговорення стала вправа „Задоволення потреб”, з якої слідував корисний висновок, який полягав у тому, що бажання, які кожен з членів подружжя пред’являє іншому, повинні бути посильними і приємними для виконання іншою стороною.

Багатий матеріал для обговорення дала вправа „Виправдання чужих очікувань”. Молоді люди наводили різноманітні ситуації з життя, коли вони робили для інших людей те, чого їм не дуже хотілося. Висновки, які молоді люди робили для себе, полягали в наступному: вміння та здатність жертвувати власними інтересами, вільним часом заради близької людини зміцнює стосунки в сім’ї.

Досягненню мети тренінгу сприяла і рольова гра „Взаєморозуміння” (заняття № 2 „Особливості подружньої взаємодії” другої частини тренінгу). Олександра Л. переконана, що „Справжнє щастя – це коли тебе розуміють...Адже що вносить взаєморозуміння у сімейні стосунки? Найголовніше – відчуття захищеності і комфорту у сьогоднішньому кризовому суспільстві. І коли чоловік чи дружина після напружено дня, у якому, можливо керівник був надто прискіпливим, колега не зовсім коректною, приходить додому, - хочеться звільнитися від професійної ролі, розслабитись і просто побути самим собою. Але чи можливо це? – Так, можливо, якщо вдома готові тебе прийняти таким,

яким ти є насправді, якщо в сім'ї панує атмосфера щирого і довірливого спілкування”.

В ході даної гри молоді люди приходять до висновку, що прийняття і розуміння подружжям одне одного є дуже важливим у забезпеченні доброзичливої атмосфери у сім'ї. Особливого значення набуває дотримання цього принципу з появою в сім'ї дітей. Інна В. вважає, що „Якщо тебе приймають з усіма твоїми слабкостями і недосконаlostями, визнаючи твоє право помилятися та зазнавати невдач, сім'я перетворюється на місце відпочинку душі, де легко переживаються кризи”.

Багатий матеріал для обговорення дала вправа „Відповідальність” (заняття № 2 „Особливості подружньої взаємодії” другої частини тренінгу). Андрій Б. переконаний, що „Сімейні ролі, особливо з появою дітей, накладають на подружжя чимало нових обов'язків. Адже спектр сімейних ролей великий і різноманітний. Так, лише дружині доводиться виконувати велику кількість соціальних ролей: прибиральниці, кухаря, виховательки, порадиці і т. д. Усі вони потребують чималих зусиль. Нерідко подружжя почувається обдуреним романтичними сподіваннями, замість яких настає буденність, виникає втома, зростає емоційне напруження... Настрій стає слабо прогнозованим, вчинки подружжя – імпульсивними і спонтанними... Згодом усе виливається в конфлікт”.

Молоді люди дійшли висновку, що в такому випадку найкраще може допомогти почуття відповідальності, яке виконує в сім'ї функцію впорядкування й узгодження поведінки подружжя. Ольга Т. вважає, що „Людина, яка відповідально ставиться до сім'ї, не може діяти імпульсивно і спонтанно. Відповідальність змушує людину бути у поведінці стабільною і надійною. Відповідальне ставлення стримує емоції. На перший план виступає раціональний аналіз подій, конфлікту, вчинків.”

Великий інтерес викликала в учасників вправа „Свобода дій” (заняття № 4 „Особистість” другої частини тренінгу). Павло К. вважає, що „Люди, які люблять одне одного, прагнуть злитись у єднанні, розчинитись одне в одному. Утім слід

пам'ятати, що потреба у зближенні, у подоланні відмінностей між „Я” і „Ти” має допустиму межу”. Лілія М. з приводу цього влучно зауважує, що „Існують протилежно спрямовані сили – потреба в автономії, у збереженні зони свободи кожного з подружжя. Вступивши у шлюбні стосунки, дружина і чоловік не перестають бути членами інших соціальних груп – родини, у якій вони виростили, дружньої компанії, групи колег по роботі... У цих групах вони продовжують грати різні, більш чи менш значущі для них ролі. Роль чоловіка чи дружини не може і не повинна витіснити всі інші ролі”.

Продовженням тренінгових занять були так звані домашні завдання або психологічні практикуми. В їх основі лежали завдання, які передбачають спостереження за рисами власного характеру, що провокують високий прояв подружніх потреб, а відтак, рівень нереалізованих очікувань, негативні установки на партнера та сімейне життя в цілому, а також експериментування з новими способами міжособистісної взаємодії на основі переосмислення стереотипних уявлень щодо розподілу сімейних та професійних ролей, прийнятих в суспільстві, ціннісних орієнтацій, розвитку емпатії, емоційної стійкості та відповідальності шлюбних партнерів. Завдання побудовані таким чином, які дають можливість шлюбним партнерам думати, шукати компромісні рішення та вирішувати проблеми разом.

Так, у вправі „Дерево сімейних цінностей” учасники одержали завдання намалювати на аркуші паперу велике дерево, коріння якого символізують їхні основні сімейні цінності, стовбур – менш важливі цінності, гілки – найменш значущі цінності. Список цінностей: загальні інтереси, взаємна повага, невтручання в справи іншого, любов, вірність, довіра, автономія, достаток, благополуччя в очах інших, виконання всіма членами подружжя своїх обов'язків, співпраця, взаємодопомога, спільний відпочинок, діти, батьківський авторитет, здоров'я. Після цього, як малюнки готові, партнерам було запропоновано обмінятися з чоловіком (дружиною) враженнями, обговорити, в якій мірі враховуються їхні бажання в сім'ї, а якщо все-таки існують розходження в сімейних цінностях, намагатися прийти до єдиної думки [261].

При виконанні вправи „Сімейні ролі” членам молодого подружжя було запропоновано скласти словесний портрет свого партнера за допомогою наступного, для прикладу, списку (кожне визначення можна використовувати лише один раз): „його перевага”, засновник правил, прихильник дисципліни, розпорядник, організатор свят, організатор домашнього господарства, скуповувальник продуктів, накриває стіл, прибирає після їжі, миє посуду, вкладає дітей спати, купає маленьких дітей, годує домашніх тварин, прибиральник, садівник, „хлопчик навшпиньках”, поганий виконувач всіх своїх обов’язків і т.д. Позитивні ролі взаємодії: говорить правду, допомагає, розуміє, творчий, щасливий; негативні ролі взаємодії: обвинувач, жертва, крикун. Після цього партнерам пропонувалось обмінятися з чоловіком (дружиною) портретами, а якщо списки вкрай розходяться, то намагались дійти єдиної думки [261].

У вправі „Стиль прийняття рішень в сім’ї” учасники отримали завдання проаналізувати наступні питання:

1. На якій основі влада була передана одному партнеру або як склалось, що подружжя стало використовувати демократичний підхід в прийнятті рішень?
2. Чи ефективний стиль прийняття рішень для всієї сім’ї в цілому? Чи добре це для подружньої пари? Чи спрацьовує це у випадку з дітьми?
3. Якому стилю прийняття рішень віддає перевагу чоловік (дружина)?
4. Який вплив виявив стиль прийняття рішень в батьківських сім’ях на формування стилю прийняття рішень у вашій власній сім’ї? [261].

У вправі „Сімейна тема” шлюбним партнерам було запропоновано прослідкувати у ряді поколінь своєї сім’ї тему, навколо якої періодично виникає конфліктна ситуація і дати відповіді на наступні питання: Якими способами ця тема впливає на ваші установки, поведінку, взаємостосунки з іншими? Як різні члени сім’ї реагували на ці теми? Як тема перешкоджала чи сприяла покращенню вашого життя або життя членів інших сімей? Хто із членів сім’ї боровся за зміну теми або її припинення? Чи буде ця тема існувати у ваших дітей? Якщо ви захочете змінити ситуацію, то з чого ви розпочнете? Чим буде відрізнитись ваша сім’я, якщо ви зміните тему? [261].

Після проведення формувального експерименту в контрольних та експериментальних групах було проведено контрольний зріз, результати якого представлені у підрозділі 3.3.

3.3. Результати формувального експерименту з попередження конфліктів у молодій сім'ї

Після проведення формувального експерименту з метою виявлення змін в особливостях прояву психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї, а також у рівнях особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя експериментальної та контрольної груп ми застосували ті самі методики, що і на констатувальному етапі дослідження.

Дослідження змін в особливостях впливу психологічних очікувань, які призводять до виникнення конфліктів у молодій сім'ї, здійснювалося за допомогою анкети аналізу подружніх потреб У.Харлі [291] і фіксувалось на основі порівняння результатів діагностування до і після формувального експерименту. У таблиці 3.1 представлено зміни у рівнях прояву подружніх потреб у респондентів конфліктних сімей до і після формувального експерименту.

Таблиця 3.1

Рівень прояву подружніх потреб у конфліктних сім'ях до і після формувального експерименту

Рівень прояву подружніх потреб	До експерименту				Після експерименту			
	Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий (5-6)	20	40,00	21	42,00	21	42,00	14	28,00
Середній (3-4)	9	18,00	10	20,00	8	16,00	20	40,00
Низький (0-2)	21	42,00	19	38,00	21	42,00	16	32,00

Як свідчать дані таблиці 3.1, після формувального експерименту у більшості членів подружжя відбулися зміни у рівнях прояву подружніх потреб. Якщо до початку експерименту кількість молодих осіб експериментальної групи з середнім проявом подружніх потреб становила 20,00%, то після його завершення – 40,00%. Значно зменшилася кількість тих учасників експерименту, у яких був високий та низький рівень прояву подружніх потреб. Якщо до початку експерименту кількість осіб експериментальної групи з високим рівнем прояву подружніх потреб становила 42,00%, то після експерименту - лише 28%. Кількість осіб з низьким рівнем прояву подружніх потреб до експерименту і після нього знизилася з 38,00% до 32,00% відповідно. У контрольній групі суттєвих змін не відбулося. Після експерименту рівень прояву подружніх потреб респондентів експериментальної групи став більш помірним, ніж до експерименту. Про це свідчить збільшення кількості осіб, які мають середній рівень прояву подружніх потреб. А це означає, що після проведеної роботи члени подружжя змінили ставлення до своїх партнерів. Це досягалось за рахунок усвідомлення членами подружжя того, що однією з причин у виникненні конфлікту є завищений, або занижений прояв потреб і відповідно очікування задоволення їх на відповідному рівні. Після проведеної роботи шлюбні партнери зрозуміли, що завищені або занижені потреби – це неадекватні і суперечливі сімейно-шлюбні уявлення і очікування, що породжують конфлікти у сім'ї. Не ставлячи надто високі вимоги один до одного, вони тим самим стали поважати свого партнера і дали йому можливість реально виконати поставлені перед ним сімейні завдання. Це відповідно позитивно вплинуло на взаємостосунки у сім'ях. На позитивні зміни, які відбулися у сім'ях після проведеної роботи, вказує і той факт, що рівень оцінювання членами подружжя своїх партнерів щодо задоволення ними своїх потреб став вищим, ніж він був до експерименту. Дані стосовно динаміки щодо кількості учасників експериментальної групи, у яких відбулися зміни у рівні оцінювання задоволення потреб своїм партнером, порівняно із контрольною групою, представлені у таблиці 3.2.

**Результати оцінювання задоволення потреб своїм партнером
до і після формувального експерименту**

Рівень оцінювання	До експерименту				Після експерименту			
	Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий (2-3)	7	14,00	5	10,00	7	14,00	15	30,00
Середній (-1-1)	19	38,00	20	40,00	21	42,00	22	44,00
Низький (-3-2)	24	48,00	25	50,00	22	44,00	13	26,00

Аналіз динаміки змін, які відбулися у рівнях оцінювання задоволення потреб своїм партнером, представлений в таблиці 3.2 показав, що 30% учасників експериментальної групи після експерименту дають високу оцінку своєму партнеру, тоді як до експерименту таку оцінку своєму партнеру давали лише 10% опитуваних. Показники низького рівня задоволення потреб своїм партнером такі: 50% учасників до експерименту і 26% після експерименту. У контрольній групі суттєвих змін не відбулося. Як бачимо, рівень оцінювання задоволення потреб своїм партнером після експерименту став вищим, ніж до експерименту. Особливо змінилось ставлення партнерів до відданості сім'ї (9 потреба), в допомозі по господарству (8 потреба). Змінилось воно також у щирості та відвертості (7), у спілкуванні (3), в сексуальних стосунках (2), в проявах ніжності (1), у проведенні дозвілля (4), у фінансовій підтримці (5).

Оскільки рівень нереалізованих очікувань обернено пропорційний рівню оцінювання задоволення потреб своїм партнером, то можна зробити припущення, що після формувального експерименту рівень нереалізованих очікувань шлюбних партнерів повинен знизитися.

Дані стосовно динаміки кількості учасників експериментальної групи, у яких відбулися значні зміни у кількісних результатах нереалізованих очікувань представлені у таблиці 3.3.

**Зміни в соціально-психологічних очікуваннях членів сім'ї до і після
формульованого експерименту**

Рівень нереалізованих очікувань	До експерименту				Після експерименту			
	Контрольна група		Експеримен- тальна група		Контрольна група		Експеримен- тальна група	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий (5-6)	25	50,00	24	48,00	23	46,00	17	34,00
Середній (3-4)	20	40,00	20	40,00	21	42,00	19	38,00
Низький (0-2)	5	10,00	6	12,00	6	12,00	14	28,00

Із даних таблиці 3.3 ми бачимо, що проведений тренінг „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї” позитивно вплинув на рівень нереалізованих очікувань членів подружжя. Якщо до початку експерименту високий рівень нереалізованих очікувань респондентів експериментальної групи спостерігався у 48% осіб, то після експерименту він знизився до 34% осіб. Низький рівень нереалізованих очікувань після експерименту зафіксовано у 28% осіб експериментальної групи, тоді як до експерименту він спостерігався лише у 12% осіб. У контрольній групі суттєвих змін не відбулося. Зміни у соціально-психологічних очікуваннях відбулись внаслідок усвідомлення членами подружжя того, що нереалізовані очікування виникають внаслідок неможливості виконання надто високих потреб, які вони самі ставлять один перед одним. Особливо зменшився рівень нереалізованих очікувань у відданості сім'ї (9 потреба), допомозі по господарству (8), потребі в ширості та відвертості (7), ніжності(1), сексуальних стосунках (2), спілкуванні (3). Отже, гіпотеза про можливість зниження рівня нереалізованих очікувань шлюбних партнерів активними соціально-психологічними методами навчання, експериментально підтвердилась.

Контрольне діагностування за методикою РОД А.М.Волкової [217] після формульованого експерименту показало наявність позитивних змін і у сімейних установках, а саме у рівні прояву статево-рольової диференціації. Дане діагностування проявилось у формуванні у подружніх пар готовності, схильності до діяльності, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша

потреба партнера. У таблиці додатку Ж1 представлено дані щодо змін у рівнях статево-рольової диференціації до і після формувального експерименту. Виходячи з цього, що у критичні періоди життя найбільш оптимальним варіантом розподілу ролей є традиційно-рольова диференціація, то із даних таблиці додатку Ж1 ми можемо зробити висновок, що у кризові періоди (дитина до року і дитина 7-9 років) майже не відбулося змін у статево-рольовій диференціації. Ефективність тренінгової роботи найбільш спостерігається у порівнянні установок на розподіл ролей у некризові (стабільні періоди), а саме: у бездітних сімей до експерименту традиційна форма статево-рольової диференціації відмічалась у 14,00% респондентів, а після експерименту у 4,00% респондентів. В сім'ях, де дитині 4-5 років, до експерименту традиційна форма статево-рольової диференціації була у 12,00% респондентів, а після експерименту стала проявлятися у 4,00% респондентів, що є свідченням того, що після експерименту у сімейних пар прослідковується гнучкість форм статево-рольової диференціації. Тобто, традиційна форма розподілу ролей переважає лише у кризові періоди функціонування сім'ї. В стабільні періоди в неконфліктних сім'ях партнери роблять установку на рівноправну форму розподілу ролей. Так, до експерименту на рівноправну форму розподілу ролей зробили установку 6,00% бездітних сімей і 6% сімейних пар, у яких дитині 4-5 років, тоді як після експерименту ці цифри зросли до 12,00% у бездітних сімей і 12,00% сімейних пар, у яких дитині 4-5 років. Так дружина Світлана К.(бездітна сім'я) в ході бесіди каже: „Раніше чоловік вважав, що я не повинна працювати. Він часто приводив додому своїх гостей, а я повинна була обслуговувати їх. Мені це не подобалось і тому у нас були конфлікти. Тепер все змінилось. Я працюю. Після роботи ми разом робимо домашню роботу і разом відпочиваємо. У нас налагодились стосунки. Я почуваю себе щасливою”. Як бачимо, у некризовий період більш ефективною для даної сім'ї виявилась рівноправна форма статево-рольова диференціація. Дружина Інна О.: „... Коли у нас не було дитини, ми обоє працювали, але чоловік не завжди допомагав мені по господарству і це мені не подобалось, я відчувала нещирість у наших відносинах,

а зараз я не працюю, тому що доглядаю дитину, а чоловік працює і навіть поміняв роботу на більш оплачувану. Я не вимагаю від нього допомоги по господарству, тому що розумію, що він втомлюється на роботі, але він намагається все одно мені допомогти. Він дуже змінився по відношенні до мене і мені від цього дуже приємно.” Даний приклад показує, що хоча у кризовий період подружжя і перейшло на традиційну форму статево-рольової диференціації, але вони все одно прагнуть до рівноправної форми. Це відбувається тому, що у них сформувалось почуття відповідальності, взаємоповаги, відданості сім’ї і т.д. Все це свідчить про ефективність нашої тренінгової програми.

Оскільки у методиці РОД [217] рольові очікування розглядаються як установка на те, що партнер візьме на себе ініціативу в реалізації даної функції (сімейної цінності), а оцінка по шкалі рольових домагань розглядається як вираження установки на особисте домінування по реалізації даної функції (сімейної цінності), то, порівнявши вибірки очікувань чоловіків і домагань дружин і навпаки, ми тим самим визначимо індекс близькості між даними вибірками, який дає змогу визначити узгодженість між членами подружжя при виборі тої чи іншої установки на реалізацію даної функції. Виходячи з цього, можна висунути припущення, що індекс близькості вибірок очікувань чоловіків і домагань жінок (і навпаки) після експерименту нижчий, ніж у подружніх пар до експерименту.

Для того, щоб підібрати порівняльний критерій, ми перевірили відповідність емпіричного розподілу вибірок очікувань жінок (чоловіків) і домагань чоловіків (жінок) нормальному закону (додаток Ж2). Оскільки розподіл вибірок не є близьким до нормального, то ми змогли використати непараметричний критерій, а саме критерій U-Манна-Уїтні. Результати дослідження даної гіпотези наведені у таблицях додатку Ж3. Як видно з таблиць, до експерименту між вибірками майже по всіх сімейних цінностях були зафіксовані розходження на вищому рівні статистичної значущості. Після експерименту розходження між вибірками на нижчому рівні статистичної

значущості виявлено у господарсько-побутовій цінності та батьківському вихованні. У всіх інших сімейних цінностях, таких як зовнішня соціальна активність, емоційно-терапевтичні функції шлюбу, значення зовнішньої привабливості, статистично значущих розходжень не виявлено. Це означає, що після експерименту зменшився індекс близькості між вибірками очікування жінок і домагання чоловіків. Це дає змогу констатувати, що після проведеної роботи стосунки між партнерами у сім'ях стали більш узгодженими, гармонійними. Зміни відбулись у позитивному ставленні членів подружжя до сімейних цінностей (функцій), а також у свідомому прагненні правильно і справедливо розподілити сімейні ролі між собою при реалізації цих функцій. Члени подружжя навчилися взаємодіяти на основі рівноправності.

Отже, можна зробити висновок про те, що проведення тренінгу дало змогу усунути причини, які заважали членам подружжя зрозуміти одне одного. Ми навчили їх бути більш уважними одне до одного, співчувати одне одному, співпереживати, бути відповідальними за сім'ю і тим самим гармонізувати шлюбно-сімейну взаємодію.

Контрольне діагностування після проведеного формувального експерименту показало, що проведений тренінг „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї” сприяв позитивним змінам сімейних установок.

Вагомим виявився вплив реалізованої нами програми на зменшення стереотипів, пов'язаних із закріпленням сімейних і професійних ролей. Контрольне діагностування здійснювалося за допомогою опитувальника „Розподіл ролей в сім'ї” Ю.Є.Альшиної, Л.Я.Гозмана та Є.М.Дубовської [15].

Дані, які відображають динаміку кількості учасників експериментальної групи, у яких відбулися зміни у розподілі ролей в сім'ї, висловлені шлюбними партнерами по факторах: організація сімейної субкультури; сексуальний партнер; роль господаря (господині); організація розваг; емоційний клімат; матеріальне забезпечення; виховання дітей, порівняно із контрольною групою представлені у таблиці 3.4.

**Характер ідеального розподілу ролей у сім'ї респондентами до і після
формульованого експерименту**

Характер ідеального розподілу	До експерименту				Після експерименту			
	Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Традиційний	36	72,00	35	70,00	37	74,00	29	58,00
Антитрадиційний	6	12,00	6	12,00	7	14,00	5	10,00
Рівномірний	8	16,00	9	18,00	6	12,00	16	32,00

Як свідчать дані таблиці 3.4, після формульованого експерименту у шлюбних партнерів відбулися зміни щодо ідеального розподілу ролей у сім'ї. Оскільки за опитувальником „Розподіл ролей в сім'ї” [15] чим вищий рівень оцінювання (одержаний бал), тим більшою мірою дана роль в сім'ї повинна реалізовуватися дружиною, а чим менший бал – то чоловіком, то виходячи з одержаних даних, до початку експерименту 12,00% респондентів вважали, що ідеальним розподілом сімейних ролей є антитрадиційний, 72,00% - традиційний, 16% респондентів вважали, що сімейні ролі повинні ділитися приблизно в однаковій мірі обома членами подружжя, тобто ідеальним розподілом ролей є рівноправний розподіл. Після експерименту кількість респондентів, які вважають, що відповідні сімейні ролі повинні виконуватися одним з членів подружжя (традиційний розподіл ролей), зменшилася (58,00%), а кількість респондентів, які вважають, що виконання сімейних ролей повинно реалізовуватися обома членами подружжя, зросла до 32,00%. У контрольній групі суттєвих змін не відбулося. Найбільше конфліктів виникало у членів подружжя через те, що вони виконували не однаковий обсяг роботи по дому. Якщо обидва члени подружжя зайняті на виробництві або є студентами, але один ухиляється від домашньої роботи, то інший відчуває надмірне фізичне виснаження, що негативно впливає на взаємостосунки у сім'ї. Конфлікти виникали не тільки тоді, коли один з партнерів протестує проти нейтральної позиції іншого партнера, але й тоді, коли він згідний з тим, що бере на себе

відповідальність за господарську діяльність і виховання дітей без участі іншого партнера. Так дружина Олександра К., яка раніше була переконана, що хоч вона працює, але домашня робота є тільки її роботою, а чоловік не повинен брати у цьому участі, тепер вважає, що це неправильно. Вона стверджує: „Я ніколи не встигала все зробити і почувала себе не дуже добре. З чоловіком ми майже не проводили вільний час разом, бо його у мене практично не було. Я прагнула бути гарною господинею, а все інше мені було байдуже. Тепер у нашій сім'ї все змінилось. І чоловік змінив відношення до мене. У нас більш романтичні стосунки. Ми дуже щасливі”. Хоч у даній сім'ї не було відкритих конфліктів, але пригнічений настрій одного з партнерів призводив до незадоволення ним іншого партнера (в даному випадку чоловіка), що створювало напругу у відносинах і провокувало конфлікти у інших сферах подружнього життя. Дружина Вікторія М. до експерименту була переконана, що сім'ю матеріально повинен забезпечувати тільки чоловік, а її робота – ведення домашнього господарства. І поки чоловіку вдавалось повністю забезпечувати сім'ю матеріально, то як таких конфліктів у сім'ї не було. Проблеми з'явилися тоді, коли чоловік втратив роботу і перейшов на менш оплачувану. Дружина не могла змиритись з такою ситуацією. Вона вважала, що справжній чоловік повинен знайти вихід із ситуації, що склалася. Напруга у сім'ї загострювалась, але чоловіку ніяк не вдавалось змінити становище. Після експерименту дружина говорить: „ Я влаштувалась на роботу. Матеріально ми забезпечені. Наше життя повністю змінилось. Чоловік допомагає мені у веденні домашнього господарства. Я тепер переконана, що раніше вела неправильний спосіб життя. Моє життя з одноманітного перетворилось у цікаве діяльне життя”.

Наявність стереотипності у партнера (в даному випадку у жінки) негативно впливало на стосунки у сім'ї. Незалежно від того, до кого вона ставила вимоги, до партнера чи до себе, результат один – руйнація сімейних відносин.

Як видно з таблиці 3.4, у характері розподілу сімейних ролей шлюбними партнерами відбулись зміни. Після експерименту основна частина респондентів вважає, що чоловіки повинні розділити з дружинами виконання усіх сімейних

ролей, тобто стереотипність уявлень про розподіл ролей у шлюбних партнерів після експерименту знизилась. І хоча в житті кожної сім'ї є періоди, де традиційна форма статево-рольової диференціації переважає, але якщо у членів подружжя відсутні стереотипні уявлення щодо розподілу ролей, то упродовж життя вони без всяких проблем будуть часто змінювати форми статево рольової диференціації. Такі зміни особливо часто проходять у період соціально-економічної нестабільності. І тому сьогодення вимагає зниження стереотипності у подружніх пар. Після формувального експерименту простежується спільна тенденція: і жінки, і чоловіки вважають, що вони повинні в однаковій мірі брати участь в реалізації сімейних функцій, не поділяючи їх на чоловічі і жіночі. Виключенням є кризові періоди життя сім'ї, які вимагають зміни форм статево-рольової диференціації.

За результатами формувального експерименту на 20,00% зменшилася кількість осіб з високим рівнем стереотипності, на 12,00% збільшилася кількість осіб з низьким рівнем стереотипності.

Отже, проведений тренінг „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї” дав можливість зменшити стереотипність членів подружжя, зміцнити узгодженість сімейних ролей, життєвих позицій, мотивів соціальної поведінки, а відтак і зменшити конфліктність у сім'ях.

Результати дослідження показали, що проведений тренінг позитивно вплинув на підвищення рівня особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя. Кількісні результати впровадження тренінгу з розширення сімейних цінностей (за методикою „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча [220]) представлені в додатку Ж4. Результати таблиці Ж4 свідчать про те, що Т-цінності у респондентів експериментальної групи до і після експерименту відрізняються між собою. Перші рангові місця у жінок до експерименту займають: матеріальне забезпечення, любов, щасливе сімейне життя, цікава робота, здоров'я. У чоловіків основними життєвими цінностями до експерименту були: розваги, вірні друзі, свобода, матеріальне забезпечення. Після експерименту як чоловіки, так і жінки в основному орієнтовані на фізичне і

духовне вдосконалення, активне діяльне життя, фізичне і психічне здоров'я. Так у жінок після експерименту основними Т-цінностями є можливість розширення свого кругозору, загальної культури, інтелектуального розвитку, роботі над собою та ін. У чоловіків після експерименту основними Т-цінностями є: активне діяльне життя, пізнання, цікава робота, розвиток (робота над собою) і т.д. Одержані дані свідчать (додаток Ж4), що після експерименту у чоловіків і жінок також змінилися інструментальні цінності. Непримиренність до недоліків в себе та інших, високі запити і т.д. у жінок після експерименту змінились на терпимість, освіченість, широту поглядів, чесність чуйність, відповідальність, самоконтроль. У чоловіків після експерименту інструментальними цінностями є такі цінності як почуття обов'язку, вміння дотримуватися слова, розуміти чужу точку зору, поважати чужі смаки, звичаї, вміння прощати іншим їх помилки, стриманість, самодисципліна, тоді як до експерименту такі цінності у чоловіків займали останні рангові місця.

Підвищення рівня емпатійності (за „Тестом-опитувальником особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха [237]), емоційної стійкості, відповідальності (за „Методикою багатофакторного дослідження особистості” Р.Кеттела [220]) членів подружжя після формувального експерименту представлені у таблиці додатку Ж5. Як свідчать дані додатку Ж5, до експерименту низький рівень емпатійності в респондентів експериментальної групи спостерігався у 36,00%, середній рівень – у 50,00%, високий у 14,00% шлюбних партнерів. Після експерименту низький рівень емпатійності виявлено у 16,00%, середній - у 58,00% і високий - у 26,00% шлюбних партнерів експериментальної групи. У контрольній групі суттєвих змін не відбулося. Дані додатку Ж5 вказують на те, що до експерименту емоційна стійкість партнерів експериментальної групи була відносно низькою: 38,00% (низький рівень); 42,00% (середній рівень); 20,00% (високий рівень). Після експерименту ці цифри стали такими: 20,00% (низький рівень); 52,00% (середній рівень); 28,00% (високий рівень). Дані додатку Ж5 свідчать про те, що після формувального експерименту підвищилась і відповідальність членів подружжя за свою сім'ю. Результати дослідження такі: до експерименту високий

рівень відповідальності виявлено у 10,00% членів подружжя експериментальної групи, після експерименту - у 16,00%; середній рівень – 32,00% до експерименту і 44,00% після експерименту, низький - у 58,00% до експерименту і 40,00% після експерименту. Все це говорить про те, що після проведеної роботи ставлення шлюбних партнерів один до одного стало більш доброзичливим. Вони навчилися співчувати один одному, слухати один одного і співпереживати. У респондентів сформувались постійні інтереси; вони навчилися реально оцінювати обстановку, управляти ситуацією; у них розвинулось почуття обов'язку; вони стали більш працездатні, реалістично налаштовані. У різних складних життєвих ситуаціях шлюбні партнери навчилися володіти собою, зберігаючи при цьому витримку, емоційну стійкість та самовладання. Результати дослідження свідчать про те, що після формувального експерименту шлюбні партнери стали більш відповідальними, врівноваженими, добросовісними, рішучішими і наполегливішими в досягненні мети. Їм стало притаманне почуття обов'язку; вони стали дотримуватися моральних стандартів і норм. Великий відсоток рівня емоційної стійкості, емпатійності і відповідальності після формувального експерименту свідчить про підвищення особистісної зрілості партнерів до сімейного життя, що є однією із передумов стабільного функціонування сім'ї.

При оцінюванні достовірності відмінностей між рівнями прояву психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї, а також між рівнями прояву емпатійності, відповідальності та емоційної стійкості респондентів експериментальної і контрольної груп до і після формувального експерименту ми використовували t-критерій Стьюдента (параметричний критерій) і U-критерій Манна Уїтні (непараметричний критерій). Порівнювались як залежні, так і незалежні вибірки (результати експериментальної і контрольної груп до формувального експерименту і після нього). Оцінювання відповідності емпіричного розподілу досліджуваних вибірок нормальному закону представлені у таблиці додатку Ж6. Результати статистичної обробки даних представлені в додатках Ж7 і Ж8. Результати, отримані з використанням даних

критеріїв для експериментальної групи на достатньому ($p \leq 0,01$) рівні статистичної значущості, засвідчують достовірність позитивних зрушень, що відбулися у зміні особливостей впливу психологічних чинників та особистісної зрілості шлюбних партнерів на виникнення конфліктів у молодій сім'ї під час формувального експерименту. Згідно з результатами перевірки статистичної значущості даних повторного діагностування у контрольній групі на рівні статистичної значущості виявлено відсутність зрушень в особливостях впливу психологічних чинників та особистісної зрілості подружжя на виникнення конфліктів у молодій сім'ї під час формувального експерименту. Це свідчить про те, що без впровадження спеціальної системи заходів щодо подолання конфліктів у молодій сім'ї, гармонізація стосунків молодого подружжя покращується незначною мірою.

Аналізуючи результати формувальної частини дослідження, ми простежили динаміку якісних змін в особливостях прояву психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї та рівнях особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя. Результати представлені у таблицях 3.5 і 3.7 відповідно.

Таблиця 3.5

Особливості прояву психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї до і після формувального експерименту

Рівні	Контрольна група						Експериментальна група					
	Нереалізовані очікування											
	До есперименту		Після експеименту		Різниця		До есперименту		Після експеименту		Різниця	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
Високий	25	50,00	23	46,00	-2	-4,00	24	48,00	17	34,00	-7	-14,00
Середній	20	40,00	21	42,00	+1	+2,00	20	40,00	19	38,00	-1	-2,00
Низький	5	10,00	6	12,00	+1	+2,00	6	12,00	14	28,00	+8	+16,00
Форми	Установки на розподіл сімейних ролей											
Традиційна	28	56,00	27	54,00	-1	-2,00	27	54,00	18	36,00	-9	-18,00
Антитрадиційна	13	26,00	14	28,00	+1	+2,00	13	26,00	16	32,00	+3	+6,00
Рівноправна	9	18,00	9	28,00	0	0,00	10	20,00	16	32,00	+6	+12,00
Рівні	Гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів											
Високий	19	38,00	18	36,00	-1	-2,00	19	38,00	9	18,00	-10	-20,00
Середній	20	40,00	21	42,00	+1	+200	21	42,00	25	50,00	+4	+8,00
Низький	11	22,00	11	22,00	0	0,00	10	20,00	16	32,00	+6	+12,00

Як видно з таблиці 3.5, у шлюбних партнерів знизився рівень стереотипності: на 20,00% зменшилась кількість респондентів з високим рівнем стереотипності, на 8% і на 12% збільшилась кількість респондентів з середнім і низьким рівнем стереотипності відповідно. На 12,00% збільшилась кількість респондентів, які роблять установку на рівноправну форму розподілу сімейних ролей, на 18% знизилась кількість респондентів з установкою на традиційну форму розподілу ролей. Відтак знизився рівень нереалізованих очікувань: на 14,00% і на 2,00% зменшилась кількість осіб з високим і середнім рівнем нереалізованих очікувань відповідно; на 16% збільшилась кількість осіб з низьким рівнем нереалізованих очікувань.

Таблиця 3.6

Рівень особистісної зрілості шлюбних партнерів у конфліктній молодій сім'ї до і після формувального експерименту

Рівні	Рівень особистісної зрілості											
	Контрольна група						Експериментальна група					
	До експерименту		Після експерименту		Різниця		До експерименту		Після експерименту		Різниця	
	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
	Рівень відповідальності											
Низький	30	60,00	31	62,00	+1	+2,00	29	58,00	20	40,00	-9	-18,00
Середній	16	32,00	14	28,00	-2	-4,00	16	32,00	22	44,00	+6	+12,00
Високий	4	8,00	5	10,00	+1	+2,00	5	10,00	8	16,00	+3	+6,00
	Рівень емоційної стійкості											
Низький	21	42,00	20	40,00	-1	-2,00	19	38,00	10	20,00	-9	-18,00
Середній	22	44,00	22	44,00	0	0,00	21	42,00	26	52,00	+5	+10,00
Високий	7	14,00	8	16,00	+1	+2,00	10	20,00	14	28,00	+4	+8,00
	Рівень емпатійності											
Низький	16	32,00	17	34,00	+1	+2,00	18	36,00	8	16,00	-10	-20,00
Середній	26	52,00	27	54,00	+1	+2,00	25	50,00	29	58,00	+4	+8,00
Високий	8	16,00	6	12,00	-2	-4,00	7	14,00	13	26,00	+6	+12,00

Як видно з таблиці 3.6, особливо значущим результатом впливу тренінгової програми на стабілізацію подружніх стосунків є зростання

особистісної зрілості членів подружжя. З таблиці 3.6 видно, що на 6,00% збільшилася кількість респондентів, у яких високий рівень відповідальності, на 8,00% збільшилася кількість респондентів, у яких високий рівень емоційної стійкості і на 12,00% збільшилася кількість респондентів у яких високий рівень емпатійності. Кількість респондентів з низьким рівнем відповідальності, емоційної стійкості і емпатійності зменшилася на 18,00%, 18,00% і 20,00% відповідно. Кількість респондентів з середнім рівнем відповідальності, емоційної стійкості і емпатійності збільшилася на 12,00%, 10,00% і 8,00% відповідно.

Результати дослідження показали, що у респондентів експериментальної групи після проведеної тренінгової роботи також відбулися зміни в ціннісних орієнтаціях. Якщо до експерименту для респондентів експериментальної групи важливими були цінності самоутвердження за рахунок інших, індивідуалістичні, конформістські, то після експерименту для них важливими стали цінності сприйняття інших, альтруїстичні, етичні цінності (додаток Ж4)

Запропонована експериментальна програма „Гармонізація стосунків у молодій сім’ї” виявилася ефективною, оскільки, після завершення експериментального навчання шлюбні партнери, що брали у ньому участь, (у порівнянні зі шлюбними партнерами контрольної групи) продемонстрували нижчий рівень конфліктності у шлюбно-сімейній взаємодії. Порівняння даних, що відображають рівень конфліктності шлюбних партнерів до та після формульованого експерименту, демонструє суттєві зміни у шлюбних партнерів, що брали участь в експериментальному навчанні (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Порівняльна характеристика конфліктності сімей до та після
формульованого експерименту**

Рівень конфліктності	Контрольна група						Експериментальна група					
	До експерименту		Після експерименту		Різниця		До експерименту		Після експерименту		Різниця	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий	16	64,00	17	68,00	+1	+4	17	68,00	14	56,00	-3	-12,00

Продовж. табл. 3,7

Середній	9	36,00	8	32,00	-1	-4	8	32,00	7	28,00	-1	-4,00
Низький	0	0,00	0	0,00	0	0	0	0,00	4	16,00	+4	+16,00

В експериментальній групі після формувального експерименту на 12% зменшилася кількість сімей з високим рівнем конфліктності, на 4% - з середнім рівнем і на 16% збільшилась кількість сімей з низьким рівнем конфліктності.

За результатами дослідження розроблені практичні рекомендації молодим сім'ям:

- не ставте собі за мету перевиховати партнера, сприймайте його таким, яким він є. Умійте бачити у ньому основне, не намагайтесь постійно вказувати йому на його недоліки;

- негативне емоційне збудження однієї людини ніколи не зможе зменшити таке ж збудження у іншої. Тому намагайтесь бачити джерело свого роздратованого стану перш за все в собі, а не в партнерові;

- вчіться аналізувати свої бажання і почуття;

- вчіться розуміти почуття партнера, не вживайте слів, що дратують іншого, вчіться поступатись думці іншого, робіть компліменти один одному;

- будьте оптимістами. Вірте в краще, знаходьте джерело щастя в усьому.

- велике значення в подружньому житті має самооцінка партнерів. І якщо ви помітили недоліки у своєму характері, то займіться самовихованням. Не соромтесь просити вибачення, так як мистецтво просити вибачення допомагає налагодити стосунки в сім'ї;

- будьте приємним співрозмовником, надійною і турботливою людиною.

Вмійте себе поставити на місце іншого.

- умійте йти на компроміси при розходженні поглядів з яких-небудь питань. Вчіться розуміти інтелектуальні інтереси один одного.

- важливу роль у формуванні стабільних стосунків у молодій сім'ї відіграє готовність до зміни ролей, здатність швидко адаптуватись до нової ролі партнера і налаштовуватись на ритм його змін;

- продуктивність у вирішенні конфліктів передбачає насамперед виражену установку на врахування позиції шлюбного партнера, його інтересів, мотивів, можливостей. Позиція партнерства і співробітництва – найважливіший момент у подружньому спілкуванні.

- молоде подружжя повинно пристосовуватись до потреб один одного та навчитися поважати один одного.

По закінченню тренінгової програми шлюбні партнери відповідали на запитання: „Як вплинула робота у групі на моє сімейне життя?, Що я дізнався (дізналась) про себе?, Які зміни у своєму сімейному житті пов’язуєш хоча б частково із участю у групі?“ Окрім того, учасникам було запропоновано відповісти на запитання закритої анкети та написати в довільній формі самозвіти. Результати анкетування представлені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Якісно-кількісна характеристика результатів формувального експерименту (абс. к-сть)

№	Мета	Вдалось досягти			Майже не вдалось	Абсолютно не вдалось
		Повністю	У цілому	Частково		
1	Формування почуття соціальної відповідальності за створення сім’ї	42	5	3	-	-
2	Розвиток загальної компетентності та взаємодії у подружньому житті	40	6	4	-	-
3	Оволодіння моделями взаємодії із шлюбним партнером в конкретних ситуаціях на основі вироблення індивідуального стилю подружніх взаємин	38	8	4	-	-
4	Розвиток стосунків у сім’ї на основі переосмислення ціннісних орієнтацій	48	2	-	-	-
5	Вміння поставити себе на місце шлюбного партнера, формування емпатії	47	3	-	-	-
6	Поява бажання сформуванати в собі емоційну стійкість в складних життєвих ситуаціях	50	-	-	-	-
7	Вміння співвідносити потреби, очікування і домагання з бажаннями і можливостями шлюбного партнера	41	5	4	-	-

8	Вироблення критичного ставлення до невірних установок до шлюбного партнера та взаємодії з ним	38	10	2	-	-
9	Вироблення критичного ставлення до стереотипних уявлень, прийнятих в суспільстві	35	12	3	-	-
10	Розвиток самопізнання та саморегуляції	36	13	1	-	-

Як демонструють дані таблиці 3.8, більшість респондентів відзначають, що вони повністю чи у цілому змогли досягти зазначених у анкеті цілей тренінгу, які сприяють переосмисленню очікувань, установок до партнера та взаємодії з ним, стереотипних уявлень, прийнятих в суспільстві, а також підвищенню рівня особистісної зрілості до сімейного життя.

У самозвітах шлюбні партнери також відзначають зміни у своїй власній поведінці та свідомості, що свідчить про зростання їх особистісної зрілості.

М. Лілія

„Моє сімейне життя після тренінгу докорінно змінилося. Я зрозуміла, що причини у сімейних негараздах потрібно в першу чергу шукати в собі. Вимоги, які я ставила своєму чоловіку були явно завищені. Раніше мені здавалось, що він повинен мені у всьому підпорядковуватись, робити так як я вважаю вірним. Я не рахувалась з ним, свої інтереси ставила на перше місце. В результаті відчула, що ми стаємо чужими людьми. Чоловік став все частіше затримуватись на роботі. Тепер усе змінилось. Ми поважаємо один одного. Я почала цікавитись його справами, роботою, його успіхами і проблемами. Чоловік змінився по відношенню до мене. Він став більш уважним, ми знов почали разом проводити вільний час. Я почуваю себе щасливою”.

П. Олександр.

„Я у шлюбі 4 роки. Сімейне життя не складалось і мало того, напруженість у стосунках з дружиною зростала. Я вважав єдиним основним своїм завданням забезпечити сім'ю матеріально. Я не розумів, чому моя дружина не задоволена мною. З приводу цього у нас були постійні конфлікти. Ситуація ускладнилась,

коли у нас народилась донька. Дружина вимагала від мене допомоги по господарству, але я вважав, що це не чоловіча справа і тому така позиція дружини мене дратувала. Переконати її в цьому, що я правий, я не зміг. Вона стала замкненою. Останнім часом ми майже не розмовляли. Мені було самотньо, але я не бачив виходу із даної ситуації. Мені здається, що цей тренінг був дуже своєчасним для нашої сім'ї. Ми дізнались дуже багато нового про сімейні стосунки, а вправи стали поштовхом для нашого примирення. У наших взаємостосунках усе змінилось. Я з великим задоволенням поспішаю після робочого дня додому, тому що знаю, що вдома мене чекають дружина і маленька донечка. Я допомагаю дружині по господарству, а потім ми ділимося враженнями прожитого дня. Я почуваю себе щасливим.”

Р. Тетяна.

„Починаючи зі школи я завжди була лідером. Коли вийшла заміж, то вважала, що і у сім'ї я повинна бути ним. Я не помічала, як вимагала від чоловіка у всьому підкорятись мені. Мені здавалось, що він не спроможний вирішувати важливі справи. Я керувала фінансами, хоча він заробляв більше мене, я вирішувала де і коли нам відпочивати, до кого ходити в гості, а до кого ні і т. д. Мені здавалось, що чоловіку зі мною дуже легко і спокійно, але на справді це було не так. Одного разу він мені заявив, що категорично не згідний, щоб взяти кредит для купівлі автомобіля. Мені хотілось все таки перемогти в цій ситуації. Це був перший скандал у нашій сім'ї. Після цього життя змінилось у гіршу сторону. Чоловік зовсім перестав радитись зі мною у різних питаннях. Життя наше розділилось на „моє” і „твое”. Відчуженість зростала з кожним днем. Сварки були періодичними. Я почала відчувати, що втрачаю чоловіка. Він став чужою людиною. Але мій егоїзм заважав мені піти на поступки. В цьому допоміг мені ваш тренінг. Я зрозуміла, що сім'я - це дуже важливо. І стосунки у сім'ї можна налагодити, якщо тільки цього хотіти. Потрібно навчитись поважати не тільки себе, але й інших, навчитись просити пробачення і прощати. Рахуватись з думкою чоловіка - це якраз і означає поважати його. Зараз усе змінилось. Ми

вирішуємо всі питання спокійно, враховуючи інтереси один одного. Я дуже задоволена, що у нас все налагодилось”.

Р. Юля

„ Коли я вийшла заміж, то вважала що крім сім’ї не потрібно нічого. Мені здавалось, що одружені люди повинні раз і назавжди попрощатись зі своїми колишніми друзями. У цьому плані наші думки з чоловіком розійшлись. Чим більше я переконувала його в цьому, тим більше він не погоджувався зі мною, а врешті почав зустрічатись з своїми друзями сам. Приходив пізно додому, вихідні проводив невідомо з ким. Ваш тренінг дав мені змогу зрозуміти, що одного лише сімейного спілкування людині замало. Ми разом ходимо в гості до наших друзів, а їх після тренінгу стало багато. Життя наше змінилось і я відчуваю себе щасливою людиною”.

Таким чином, проведений тренінг „Гармонізація стосунків у молодій сім’ї”, позитивно вплинув на стосунки між подружніми парами. Проведена робота дала змогу членам подружжя краще зрозуміти одне одного. Вона навчила їх налагоджувати стосунки у сім’ях і формувати нові звички, виконання яких допомагає членам подружжя щиро захоплюватися один одним. Таким чином, в подружніх парах сформувались достатньо стійкі ціннісні орієнтації стосовно один одного, виробились певні типи поведінки, які знизили високий рівень вимог щодо свого партнера і тим самим зменшили конфліктність у сім’ях.

Висновки до третього розділу

1. Виявлені психологічні чинники виникнення конфліктів у молодій сім’ї в адаптаційний період дозволяють зробити припущення щодо можливості ефективної профілактичної та психокорекційної роботи з молодими сім’ями, спрямованої на зниження впливу високого рівня психологічних очікувань, зміни установок на сімейне життя, послаблення впливу стереотипізації на сімейні стосунки у шлюбних партнерів та підвищення їх особистісної зрілості до сімейного життя.

2. Теоретичним підґрунтям побудови формувального експерименту є теоретико-методологічне положення психології про відносну стійкість потреб, очікувань та стереотипів особистості та можливість за певних психологічних умов їх переосмислення і змінення. Найбільш доцільним засобом ефективних змін у поведінці особистості за відносно короткий проміжок часу є активне психологічне навчання, спрямоване на засвоєння нових знань, умінь, навичок і досвіду у сфері міжособистісного спілкування.

3. Специфіка тренінгу, спрямованого на попередження конфліктів і гармонізацію стосунків у молодій сім'ї, полягає у створенні реальних ситуацій подружньої взаємодії, що виступають джерелом та поштовхом до самопізнання, розширення самоусвідомлення подружніх партнерів, переосмислення уявлень про себе, своїх очікувань, установок та домагань, стереотипних уявлень, прийнятих в суспільстві, вироблення нових, більш конструктивних форм поведінки, формування почуття соціальної відповідальності молодої людини за створення сім'ї, високого рівня морально-етичної та психологічної культури шлюбу.

4. Ефективність формувального експерименту, який включав як просвітницьку форму роботи у вигляді бесід, так і тренінг „Гармонізація стосунків у молодій сім'ї”, проявилась у послабленні психологічних чинників на виникнення конфліктів у молодій сім'ї.

У переважної більшості учасників експерименту після проведеного тренінгу рівень прояву потреб став середнім, а відтак потреби членів подружжя стали менше суперечливими. Рівень оцінювання задоволення потреб своїм партнером після експерименту став вищим, ніж до експерименту. Особливо змінилось ставлення партнерів до відданості сім'ї, в допомозі по господарству, у щирості та відвертості, у спілкуванні, в сексуальних відносинах, в прояві ніжності, у проведенні дозвілля, у фінансовій підтримці. Рівень нереалізованих очікувань після формувального експерименту став нижчим від рівня нереалізованих очікувань до експерименту по прояву всіх подружніх потреб. Особливо зменшився рівень нереалізованих очікувань у відданості сім'ї,

допомозі по господарству, потребі в щирості та відвертості, в ніжності, в сексуальних стосунках, в спілкуванні.

Контрольне діагностування після формувального експерименту показало позитивні зміни і у сімейних установках, що проявилось у формуванні у подружніх пар готовності, схильності до діяльності, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша потреба партнера. Після експерименту зросла кількість осіб, які роблять установку на особисте домінування в реалізації тієї чи іншої сімейної функції, особливо зріс рівень домагань чоловіків у виконанні функції батьківського виховання, а також при реалізації господарсько-побутової функції шлюбу. Після формувального експерименту зросла кількість осіб, які при виборі установки враховують інтереси шлюбного партнера та сім'ї в цілому, що дало можливість ефективно здійснювати статево-рольову диференціацію в різні періоди життєдіяльності сім'ї.

Проведена у експериментальній групі тренінгові робота показала позитивні зміни щодо негативних стереотипів шлюбних партнерів, прийнятих у суспільстві. Після формувального експерименту у характері розподілу сімейних ролей чоловіками і жінками відбулись зміни. Значна кількість як чоловіків, так і жінок стала вважати, що члени подружжя повинні спільно розділяти між собою виконання усіх сімейних ролей, тобто стереотипність уявлень у шлюбних партнерів після експерименту знизилась.

5.Формувальний експеримент сприяв підвищенню рівня особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя, тобто переосмислення ціннісних орієнтацій шлюбними партнерами в експериментальній групі, підвищення рівня емпатійності, емоційної стійкості та відповідальності в членів молодого подружжя, що дало змогу знизити вплив дії психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї.

6.Практичні рекомендації щодо профілактики конфліктів у молодих сім'ях спрямовані на стабілізацію стосунків між членами молодого подружжя і дають змогу шлюбним партнерам гармонізувати стосунки в адаптаційний період життєдіяльності сім'ї.

Зміст даного розділу відображено в наступних публікаціях автора:

1. Шевчишена О.В. Використання активних форм та методів навчання для попередження конфліктів у молодій сім'ї / О.В. Шевчишена // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: Зб. матеріалів XII Всеукр. наук. – практ. конф., Київ, 13-15 травня 2009 р.; У 2-х т./Редкол.: І.І.Тимошенко (відп. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – Т.1(І). – С.198-200.

2. Шевчишена О.В. Вплив соціально-психологічного тренінгу на рівень прояву подружніх потреб шлюбних партнерів / О.В.Шевчишена // Вісник Дніпропетровського університету. Серія педагогіка і психологія. – 2009. – ТХVII, №9 (випуск 15). – С. 137-143.

3. Шевчишена О.В. Корекція установок подружжя на сімейне життя активними формами та методами навчання / О.В. Шевчишена // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. - №27 (51). – С. 8-14.

4. Шевчишена О.В. Вплив соціально-психологічного тренінгу на характер розподілу сімейних ролей у молодій сім'ї / О.В. Шевчишена // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. Максименка С.Д.- К.: ГНОЗІС, 2009. – Т XI., частина 4. – С. 490-500.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження проблеми психологічних чинників виникнення та профілактики конфліктів у сім'ї, що проявилось у визначенні основних груп чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї в адаптаційний період (психологічні очікування шлюбних партнерів, установки подружжя на сімейне життя, гендерно-рольові стереотипи щодо сімейного життя шлюбних партнерів), вивченні особливостей їх прояву, дослідженні зв'язку конфліктності у молодій сім'ї з особистісною зрілістю шлюбних партнерів до сімейного життя, обґрунтованні, розробці та апробації програми цілеспрямованої роботи зі зниження впливу зазначених чинників на виникнення конфліктів у молодій сім'ї та підвищенні особистісної зрілості молодих сімей до подружнього життя, виробленні практичних рекомендацій для молодих сімей щодо попередження конфліктів в адаптаційний період сімейного життя.

1. Проблема конфлікту розроблялася у соціологічному, психологічному та філософському напрямках, серед яких вагоме місце займає психологічний. Дослідженнями зарубіжної психології ХХ століття започатковано систематичний підхід до вивчення конфлікту як самостійного соціально-психологічного феномена. У вітчизняній психології вивченню проблематики конфлікту не приділялося належної уваги в зв'язку з політичною ситуацією у країні та твердженням марксистсько-ленінської філософії про неможливість загострення суперечностей та виникнення конфліктної атмосфери у соціалістичному суспільстві.

2. Сім'я та сімейні конфлікти є предметом дослідження в галузі соціології й практичної психології. Більшість психологів та соціологів, які досліджують сімейні стосунки, підкреслюють важливість початкового періоду розвитку сім'ї. В цей період проходить подружня адаптація, формуються сімейні норми та санкції, відбувається освоєння рольової поведінки. Одночасно в цей період загострюються майже всі проблеми подружнього життя. Основними

психологічними чинниками виникнення конфліктів у молодій сім'ї є психологічні очікування шлюбних партнерів, установки подружжя на сімейне життя, гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів.

3. Психологічні очікування шлюбних партнерів є вагомим чинником виникнення конфліктів у молодій сім'ї. Вони являють собою *систему уявлень про сімейне життя, під впливом якої в партнерів виробляються сімейні цінності та формуються потреби, повне або часткове незадоволення яких зі сторони чоловіка (дружини) призводить до незадоволення собою, партнером та відносинами в цілому, а відтак до нереалізованих очікувань, рівень усвідомленості яких може зумовлюватися гендерними особливостями членів подружжя та впливом зовнішніх факторів.* На виникнення конфліктів у молодій сім'ї впливає протиріччя потреб (в ніжності, в сексуальних стосунках, у спілкуванні, супутнику по відпочинку, фінансовій підтримці, привабливості партнера, щирості та відвертості, допомозі по господарству, відданості сім'ї, захопленні зі сторони партнера), а також завищені очікування, які сформувались у подружжя до моменту вступу в шлюб. Конфлікт між членами подружжя виникає в результаті суперечностей уявлень членів подружжя відносно реалізації власних потреб, потреб партнера і розходження їх уявлень з очікуваннями по відношенню до партнера. Надто високий і надто низький рівень прояву подружніх потреб зумовлює низьку реалізацію як власних потреб, так і потреб партнера, а відтак високий рівень нереалізованих очікувань, що є причиною виникнення конфліктів у молодій сім'ї.

4. Установки подружжя на сімейне життя, зокрема їх гармонійне поєднання в обох членів подружжя, впливають на рівень благополуччя в сім'ї. Установками подружжя на сімейне життя є *внутрішнє, усвідомлене або неусвідомлене членами подружжя, налаштування, яке дає змогу сприймати дії партнера та відносини в сім'ї в цілому не такими, якими вони є в дійсності, а в їх можливостях, і залежить як від зовнішніх факторів, так і від індивідуально-психологічних особливостей подружжя.* Конфлікти у молодих сім'ях зумовлюються такими установками, при яких як у стабільні, так і в кризові

періоди життя переважає традиційна форма статево-рольової диференціації (дружина виконує виключно жіночі обов'язки, які пов'язані з см'єю і домом, а чоловік – чоловічі, які пов'язані насамперед з роботою). Одним із чинників конфліктності у сім'ї є невідповідність між установкою шлюбного партнера і його реальною поведінкою, викликана неврахуванням індивідуальних особливостей протилежної статі, її нахилів, можливостей. У конфліктних сім'ях чоловіки роблять установку на псевдотрадиційну (лідер чоловік, обмеження професійної кар'єри дружини, приписування їй більшість побутових робіт і догляд за дітьми, але внесок у сімейний бюджет членів подружжя однаковий), а жінки на псевдоєгалітарну (повна рівність чоловіка і дружини у вирішенні важливих для сім'ї питань, однакова завантаженість їх побутовими роботами і в той час приписування чоловіку традиційних обов'язків матеріально забезпечувати сім'ю) форми розподілу ролей.

5. Вагомим чинником виникнення конфліктів у молодій сім'ї є гендерно-рольові стереотипи шлюбних партнерів, прийняті в суспільстві. Вони являють собою уявлення про особистісні якості подружжя, прийняті в суспільстві, які передбачають стандартні моделі рольової поведінки чоловіків і жінок, згідно з якими для жінок головними ролями вважаються експресивні ролі, які передбачають турботу про дітей і регулювання взаємовідносин в сім'ї, а для чоловіків – інструментальні ролі, які полягають у підтримці зв'язку між сім'єю і зовнішнім світом. У конфліктних сім'ях проявляється здебільшого висока стереотипність (виконання жінками суто жіночих ролей, а чоловіками – суто чоловічих), яка не дає змоги у стабільні періоди життя сім'ї переходити на рівноправну форму статево-рольової диференціації. На виникнення конфліктів впливає наявність стереотипів щодо розподілу ролей в сім'ї як одного, так і в обох членів подружжя.

6. Конфліктність у сім'ї тісно пов'язана з рівнем особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя, яка проявляється перш за все у ціннісних орієнтаціях членів сім'ї, емпатійності, вміннях встановлювати близькі стосунки з іншими людьми, відповідальності за сім'ю, емоційній стійкості до

життєвих ситуацій. Співпадіння цінностей у обох членів подружжя, високого рівня емпатійності та відповідальності, емоційної стійкості та саморегуляції призводить до зниження конфліктності у молодій сім'ї.

7. Теоретичні положення психології про відносну стійкість потреб, очікувань та стереотипів особистості і можливість їх переосмислення і змінення є методологічним підґрунтям організації цілеспрямованої роботи зі зниження конфліктності у молодих сім'ях. Корекція психологічних очікувань, стереотипів та установок шлюбних партнерів можлива активними психологічними методами навчання, що призводить до помірного прояву потреб, підвищення рівня оцінювання задоволення потреб своїм партнером, зниження рівня нереалізованих очікувань. Використання активних психологічних методів навчання призводить до зростання числа осіб, які роблять установку на особисте домінування в реалізації тієї чи іншої сімейної функції, особливо рівня домагань чоловіків у виконанні функції батьківського виховання, а також при реалізації господарсько-побутової функції шлюбу, врахування інтересів шлюбного партнера та сім'ї в цілому, що дало можливість ефективно здійснювати статево-рольову диференціацію в різні періоди життєдіяльності сім'ї, сприяло переосмисленню стереотипних уявлень щодо розподілу між собою виконання усіх сімейних ролей.

8. Поєднання цілеспрямованої тренінгової роботи у напрямках зниження дії психологічних чинників та підвищення особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя є ефективним щодо зниження конфліктності у молодих сім'ях. Це призводить також до переосмислення шлюбними партнерами ціннісних орієнтацій, формування у них вмінь встановлювати близькі стосунки з партнером на основі емпатії, підвищення у членів молодого подружжя рівня емоційної стійкості до життєвих ситуацій та відповідальності за сім'ю.

Практичні рекомендації членам молодого подружжя включають поради щодо переосмислення сімейних цінностей з врахуванням позицій шлюбного партнера, його інтересів, мотивів, можливостей, та розкривають способи

попередження і вирішення конфліктів в адаптаційний період. Уточнені вимоги, яким повинне відповідати подружжя у шлюбно-сімейній взаємодії.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Зокрема, більш ретельного вивчення вимагає дослідження психологічних чинників виникнення конфліктів на різних вікових етапах шлюбної взаємодії та пошуку шляхів і засобів стабілізації стосунків в кризові періоди функціонування сім'ї.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати дослідження за тестом „Методика діагностики подружніх стосунків” В.П.Левкович та О.Є.Зузькової

Додаток А1

Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань респондентів неконфліктних сімей

Подружні пари	Показники						
	О _д	С _д	О _{1д}	О _ч	С _ч	О _{1ч}	Р _к
1	4,7	4,2	4,3	4,5	4,1	4,2	26,2
2	4,9	3,8	4,6	3,4	3,9	3,1	27,0
3	3,1	2,6	3,0	3,3	3,1	3,1	25,9
4	3,3	3,4	3,5	3,4	3,3	3,3	28,4
5	4,6	3,6	4,0	3,8	3,3	3,4	25,0
6	4,8	4,6	4,8	4,5	4,6	4,3	29,0
7	3,9	3,0	3,4	3,6	3,7	3,5	24,9
8	3,8	2,9	3,2	4,0	3,5	3,8	23,3
9	4,2	3,3	3,9	3,6	3,2	3,3	23,7
10	5,0	4,1	4,6	4,7	4,5	4,6	23,3
11	3,5	3,1	3,6	3,2	2,9	3,0	27,8
12	3,9	3,2	3,5	4,1	3,6	3,9	22,9
13	4,5	3,9	4,2	4,6	4,3	4,4	31,7
14	4,3	4,0	4,4	4,0	3,4	3,5	26,8
15	4,0	3,2	3,8	4,8	4,5	4,6	29,9
16	3,3	3,0	3,4	3,2	2,8	2,9	28,1
17	5,1	3,9	4,8	4,9	4,6	4,3	22,9
18	4,9	4,1	4,6	3,8	3,4	3,5	25,3
19	4,1	3,5	4,0	4,0	3,7	3,8	31,2
20	4,5	4,3	4,6	4,9	4,4	4,0	27,7
21	5,2	4,3	5,0	4,4	4,2	4,0	23,8
22	4,1	3,5	4,0	3,5	3,3	3,3	21,0
23	4,7	4,6	4,7	4,0	3,9	4,0	22,5
24	4,3	4,1	4,3	4,6	4,5	4,4	32,3
25	3,9	3,1	3,6	4,4	3,9	4,1	25,7
26	5,0	4,5	4,8	4,6	3,9	4,0	26,9
27	4,6	4,0	4,3	3,9	3,7	3,9	28,0
28	4,9	4,6	4,8	3,9	3,9	3,9	26,4
29	4,7	3,9	4,3	4,6	4,4	4,5	26,7
30	4,8	4,2	4,5	4,9	4,9	4,8	27,9
31	3,1	3,0	3,2	3,2	3,0	3,2	23,5
32	4,2	3,7	4,1	3,9	3,0	3,1	23,5

Продовження додатку А1

33	5,1	5,0	5,3	4,2	4,0	4,1	25,4
34	4,1	3,5	3,9	4,7	3,8	3,9	29,9
35	3,6	3,3	3,5	4,2	3,8	4,0	26,6
36	4,2	3,8	4,0	4,3	4,3	4,2	25,1
37	4,8	4,1	4,6	4,7	4,4	4,5	23,5
38	3,7	3,5	3,7	3,2	2,9	3,0	23,4
39	4,5	4,0	4,2	4,7	4,0	4,1	24,3
40	3,6	3,3	3,5	3,4	3,0	3,1	25,0
41	4,6	4,1	4,3	3,9	3,8	3,8	26,1
42	4,2	3,8	4,0	4,6	4,0	4,2	23,3
43	4,8	4,0	4,3	5,1	4,6	4,7	26,9
44	4,9	4,1	4,6	4,7	3,9	4,0	22,1
45	4,2	3,7	3,9	4,9	4,5	4,7	29,6
46	4,8	4,4	4,7	4,7	4,1	4,2	28,1
47	3,9	3,2	3,6	4,1	3,5	3,7	29,2
48	4,5	4,1	4,3	4,9	4,6	4,7	21,5
49	4,6	4,5	4,6	4,6	4,4	4,5	30,6
Середнє значення	4,32	3,78	4,13	4,18	3,86	3,90	25,65

Примітка: O_d – оцінка дружини чоловіком; $C_ч$ – самооцінка чоловіка; $O_{1д}$ – очікування чоловіка з приводу дружини; $O_ч$ – оцінка чоловіка дружиною; C_d – самооцінка дружини; $O_{1ч}$ – очікування дружини з приводу чоловіка;

Додаток А2

**Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань респондентів
конфліктних сімей**

Подружні пари	Показники						
	О _д	С _д	О _{1д}	О _ч	С _ч	О _{1ч}	Р _к
1	2,0	3,2	4,6	1,3	2,6	4,9	57,9
2	2,3	3,9	4,9	0,9	1,7	4,8	57,7
3	2,4	3,5	5,0	1,3	1,3	5,1	56,3
4	2,6	3,2	4,8	1,7	1,0	4,7	62,7
5	2,0	3,3	4,7	0,9	2,2	4,5	59,7
6	2,1	3,7	5,6	2,0	2,5	5,5	59,9
7	2,8	3,2	4,9	2,6	2,4	4,8	56,8
8	1,9	3,1	4,3	1,8	2,3	4,4	58,5
9	2,5	2,7	3,5	2,2	2,8	3,8	49,6
10	2,5	3,2	4,2	0,1	2,0	4,4	55,8
11	1,9	2,2	4,0	2,0	2,4	3,9	50,2
12	1,8	3,2	4,2	0,8	2,0	4,5	55,9
13	2,0	3,2	4,9	1,4	2,5	4,7	53,9
14	2,4	3,1	3,5	1,2	2,1	3,9	48,4
15	2,2	2,6	3,2	2,0	1,4	3,1	59,1
16	1,9	3,6	5,1	1,3	2,0	5,0	63,6
17	1,6	3,2	4,9	1,1	2,6	4,7	58,1
18	2,0	2,7	3,6	2,2	2,6	3,5	59,9
19	2,1	3,6	4,8	2,1	1,1	4,9	48,2
20	1,8	3,3	4,7	0,7	2,4	4,8	56,5
21	1,9	3,2	4,6	1,2	2,9	4,8	63,0
22	2,3	2,6	3,6	2,0	2,6	3,8	48,9
23	2,1	2,5	3,5	0,4	2,6	3,7	49,4
24	1,9	3,8	4,9	0,7	2,9	5,1	61,1
25	2,1	3,4	4,6	1,3	2,7	4,8	54,6
26	2,0	3,8	5,0	2,1	2,4	4,9	62,4
27	1,0	3,2	4,6	1,4	2,5	4,7	61,0
28	1,1	2,9	4,8	1,5	2,1	4,9	61,8
29	2,1	2,6	3,6	2,0	2,5	3,8	47,8
30	2,2	3,2	5,0	1,4	2,5	4,9	56,5
31	0,9	2,2	4,3	1,3	2,5	4,5	60,8
32	1,1	2,6	4,5	1,4	2,8	4,8	59,8
33	1,6	2,5	4,7	1,3	2,4	4,9	59,6
34	1,8	2,8	4,4	0,8	2,9	4,9	58,4
35	2,2	2,7	3,6	1,4	2,9	3,5	54,5
36	1,3	2,2	4,5	1,4	2,6	4,1	57,1

Продовження додатку А2

37	1,8	2,2	4,6	1,3	2,2	4,3	65,8
38	1,7	2,6	4,8	1,1	1,1	4,9	53,6
39	2,3	2,8	3,6	0,1	2,5	3,4	48,4
40	2,4	2,7	3,7	0,2	2,3	3,4	63,6
41	1,8	3,2	4,8	2,1	2,4	4,9	40,1
42	1,9	3,3	4,5	2,0	2,1	4,4	65,2
43	2,4	2,8	3,5	2,1	2,4	3,1	47,9
44	1,2	2,7	4,4	1,5	2,2	4,7	56,9
45	1,8	3,3	4,9	0,9	2,2	4,8	57,4
46	1,4	3,0	4,8	1,0	2,1	4,7	59,5
47	1,3	3,4	5,0	1,8	2,1	4,9	60,4
48	2,1	2,6	3,3	2,0	2,3	3,5	64,7
49	2,2	2,9	3,9	2,3	2,3	3,7	67,4
50	1,7	3,2	4,5	1,8	2,0	4,8	47,2
51	1,8	3,5	4,3	0,9	2,1	4,2	64,3
52	2,1	3,2	4,6	0,6	1,4	4,9	57,4
53	2,0	3,4	4,7	2,1	2,4	5,0	58,5
54	1,7	3,6	5,0	1,5	2,8	4,8	61,7
55	1,6	3,3	4,8	1,0	1,2	4,7	56,1
56	2,2	3,7	4,7	0,8	2,9	4,9	52,3
57	2,7	3,9	4,9	1,0	2,5	4,6	57,0
58	0,9	2,5	4,9	1,0	2,1	4,7	60,0
Середнє значення	1,92	3,06	4,44	1,38	2,26	4,47	56,30

Примітка: O_d – оцінка дружини чоловіком; C_q – самооцінка чоловіка; O_{1d} – очікування чоловіка з приводу дружини; O_q – оцінка чоловіка дружиною; C_d – самооцінка дружини; O_{1q} – очікування дружини з приводу чоловіка.

Додаток АЗ**Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок
і очікувань респондентів стабільних, проблемних і нестабільних сімей**

Тип сім'ї	Показники		
	Взаємні оцінки	Самооцінки	Очікування
Стабільна	4,25	3,85	4,02
Проблемна	1,98	2,29	3,78
Нестабільна	1,32	3,03	4,83

Додаток А4

Загальний рівень конфліктності респондентів стабільних, проблемних і нестабільних сімей

Номера групи питань	Номера підгрупи питань	Зміст оцінки	Рівень конфліктності		
			Стабільні сім'ї	Проблемні сім'ї	Нестабільні сім'ї
1		Ролі:			
	1	Батько-мати	1,52	3,04	3,80
	2	Чоловік-дружина	1,65	3,91	4,02
	3	Господар / господарка	1,72	3,76	4,24
	4	Чоловік-жінка	1,71	3,83	3,83
2	5	Лідер сім'ї	1,81	3,82	3,90
3	6	Спілкування	1,44	3,77	3,91
4	7	Пізнання	1,67	2,54	2,76
5	8	Матеріальні потреби	1,41	3,51	3,95
6	9	Культура спілкування	2,40	4,93	5,38
7	10	Дозвілля	1,96	3,67	3,72
8	11	Інформованість	1,50	3,00	3,90
9		Захист Я-концепції			
	12	Підтримка	2,36	4,91	5,24
	13	Емоціональний комфорт	2,30	4,72	5,15
	14	Злагода	2,20	4,37	5,02
		Середнє значення конфліктності подружніх пар	25,65	53,78	58,82

Додаток А5

Загальний рівень взаємних оцінок, самооцінок і очікувань подружніх пар стабільних, проблемних і нестабільних сімей за сімейними цінностями

№	Зміст оцінки	Тип сім'ї	Взаємні оцінки, самооцінки та очікування					
			О _д	С _д	О _{1д}	О _ч	С _ч	О _{1ч}
1	Ролі							
1	Мати-батько	С	4,36	3,77	4,18	4,19	3,87	3,92
		П	2,16	2,79	3,88	1,81	2,50	3,80
		Н	1,68	3,35	5,00	0,97	2,03	5,17
2	Чоловік-дружина	С	4,26	3,71	4,08	4,17	3,85	3,76
		П	2,14	2,77	3,72	1,75	2,46	3,77
		Н	1,70	3,33	5,16	0,99	2,05	5,15
3	Хазяїн-хазяйка	С	4,33	3,86	4,15	4,18	3,84	3,93
		П	2,15	2,76	3,81	1,76	2,45	3,80
		Н	1,67	3,37	5,06	0,95	2,06	5,11
4	Чоловік-жінка	С	4,32	3,78	4,11	4,16	3,88	3,87
		П	2,17	2,80	3,79	1,80	2,51	3,76
		Н	1,71	3,31	5,10	1,03	2,02	5,21
5	Спілкування	С	4,29	3,76	4,14	4,20	3,86	3,94
		П	2,13	2,75	3,83	1,74	2,44	3,78
		Н	1,66	3,30	5,05	0,98	2,01	5,20
6	Пізнання	С	4,27	3,80	4,12	4,16	3,85	3,86
		П	2,17	2,81	3,77	1,82	2,52	3,77
		Н	1,72	3,38	5,11	0,97	2,07	5,12
7	Матеріальні потреби	С	4,30	3,77	4,13	4,19	3,87	3,90
		П	2,15	2,74	3,84	1,77	2,47	3,79
		Н	1,69	3,32	5,04	0,99	2,05	5,09
8	Культура спілкування	С	4,26	3,79	4,17	4,17	3,84	3,91
		П	2,11	2,82	3,86	1,79	2,49	3,75
		Н	1,66	3,36	5,12	0,94	2,03	5,23
9	Інформованість	С	4,41	3,78	4,09	4,18	3,88	3,89
		П	2,19	2,78	3,80	1,78	2,48	3,81
		Н	1,82	3,34	5,08	1,03	2,04	5,16
10	Лідер сім'ї	С	4,43	3,75	4,16	4,21	3,85	3,88
		П	2,13	2,72	3,81	1,73	2,53	3,71
		Н	1,65	3,31	5,15	0,96	2,00	5,19
11	Дозвілля	С	4,40	3,81	4,10	4,15	3,89	3,92
		П	2,17	2,84	3,79	1,83	2,43	3,84
		Н	1,73	3,37	5,01	1,00	2,08	5,13
2	Захист Я-концепції							
1	Підтримка	С	4,36	3,75	4,10	4,16	3,82	3,91
		П	2,11	2,71	3,84	1,78	2,46	3,80
		Н	1,64	3,33	5,11	0,98	2,07	5,12
2	Емоційний комфорт	С	4,50	3,79	4,14	4,18	3,88	3,89
		П	2,19	2,84	3,79	1,74	2,50	3,76
		Н	1,73	3,34	5,02	0,97	2,04	5,17
3	Злагода	С	4,38	3,80	4,15	4,20	3,90	3,90
		П	2,15	2,79	3,77	1,82	2,48	3,78
		Н	1,70	3,34	5,07	0,99	2,01	5,19

Додаток А6

Оцінювання відповідності емпіричного розподілу вибірок взаємних оцінок шлюбних партнерів за сімейними цінностями нормальному законові

Сімейні цінності	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу						
	n (обсяг вибірки)	A_x (коефіцієнт асиметрії)	E_x (коефіцієнт ексцесу)	m_A (відповідна похибка)	m_E (відповідна похибка)	t_A (критерій асиметрії)	t_E (критерій ексцесу)
Мати- батько	214	-1,0071	0,59982	0,16550	4,71914	6,08519	0,12710
Чоловік - дружина	214	-0,9503	0,42913	0,16550	4,71914	5,74223	0,09093
Господар-господарка	214	-0,9885	0,60764	0,16550	4,71914	5,97280	0,12876
Чоловік- жінка	214	-0,9637	0,45289	0,16550	4,71914	5,82299	0,09596
Спілкування	214	-0,8586	0,23009	0,16550	4,71914	5,1879	0,04875
Пізнання	214	-1,1522	0,63686	0,16550	4,71914	6,96202	0,13495
Культура спілкування	214	-1,0920	0,55139	0,16550	4,71914	6,5979	0,11684
Дозвілля	214	-1,135	0,81845	0,16550	4,71914	6,85894	0,17343
Інформованість	214	-1,1252	0,77539	0,16550	4,71914	6,79877	0,16430
Емоціональний комфорт	214	-1,0956	0,61006	0,16550	4,71914	6,62005	0,12925
Рівень моральної мотивації	214	-1,1283	0,66979	0,16550	4,71914	6,81762	0,14193

Додаток А7
Загальний рівень взаємних оцінок шлюбних партнерів, одержаний в
порядковій ранговій шкалі

Сімейні цінності	К-сть (%)	Ранги оцінювання												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII
Мати - батько	К-сть	28	34	34	34	18	24	6	14	10	2	2	4	4
	%	13,08	15,59	15,59	15,59	8,41	11,21	2,80	6,54	4,67	0,93	0,93	1,87	1,87
Чоловік-дружина	К-сть	24	37	33	35	18	24	6	16	9	3	1	6	2
	%	11,21	17,29	15,42	16,36	8,41	11,21	2,80	7,48	4,67	1,40	0,36	2,80	0,93
Господар-господиня	К-сть	37	24	35	33	18	25	4	17	9	1	3	2	6
	%	17,29	11,21	16,36	15,42	8,41	11,69	1,87	7,94	4,67	0,36	1,40	0,93	2,80
Чоловік-жінка	К-сть	27	33	35	35	19	25	2	15	11	3	3	3	3
	%	12,62	15,42	16,36	16,36	8,88	11,69	0,93	7,01	5,14	1,40	1,40	1,40	1,40
Спілкування	К-сть	23	36	33	35	19	25	6	17	10	3	1	5	1
	%	10,75	2,34	0,36	1,40	4,67	7,94	2,80	7,94	4,67	1,40	0,36	2,34	0,36
Пізнання	К-сть	29	35	36	38	16	18	4	10	7	6	4	4	7
	%	13,55	16,36	16,82	17,76	7,48	8,41	1,87	4,67	3,27	2,80	1,87	1,87	3,27
Культура спілкування	К-сть	25	39	36	35	13	25	2	17	4	3	4	8	3
	%	11,69	18,22	16,82	16,36	6,07	11,69	0,93	7,94	1,87	1,40	1,87	3,74	1,40
Дозвілля	К-сть	31	33	36	34	12	24	8	16	3	2	4	2	9
	%	14,49	15,42	16,82	15,89	5,61	11,21	3,74	7,48	1,40	0,93	1,87	0,93	4,67
Інформованість	К-сть	30	34	35	35	13	25	4	17	4	3	3	3	8
	%	14,02	15,89	16,36	16,36	6,07	11,68	1,87	7,94	1,87	1,40	1,40	1,40	1,40
Емоціональний комфорт	К-сть	27	35	38	35	13	25	2	17	4	3	6	4	5
	%	12,62	16,36	17,76	16,36	6,07	11,69	0,93	7,94	1,87	1,40	2,80	1,87	2,34
Рівень моральної мотивації	К-сть	28	36	37	35	12	23	6	15	3	3	5	5	6
	%	13,08	16,82	17,29	16,36	5,61	10,75	2,80	7,01	1,40	1,40	2,34	2,34	2,80

Додаток А8

Рівень моральної мотивації респондентів конфліктних і неконфліктних сімей

№	Зміст оцінки Рівень моральної мотивації	Тип сім'ї	Взаємні оцінки та самооцінки			
			О _д	С _д	О _ч	С _ч
1	Безпосередня ситуація	С	5,30	4,61	5,81	5,10
		П	2,91	3,10	2,72	3,50
		Н	1,53	2,10	1,71	2,50
2	Зовнішній контроль	С	4,32	4,21	3,84	3,42
		П	2,10	2,70	1,90	2,31
		Н	1,83	2,11	1,55	1,92
3	Внутрішній контроль	С	5,72	5,41	5,93	5,20
		П	1,91	2,02	1,07	1,06
		Н	0,64	0,93	0,11	0,52
Середнє значення		С	4,90			
		П	2,40			
		Н	1,40			

Додаток Б

Результати дослідження за анкетною аналізо подружніх потреб У.Харлі

Додаток Б1

Рівень прояву подружніх потреб чоловіків і жінок неконфліктних сімей

Подружні потреби	Стать	Рівень прояву подружніх потреб													
		0		1		2		3		4		5		6	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1. Потреба в ніжності	ч	1	2,04	1	2,04	5	10,20	10	20,41	17	34,69	11	22,45	4	8,16
	ж	1	2,04	3	6,12	5	10,20	10	20,41	10	20,41	12	24,49	8	16,33
2. Потреба в сексуальних відносинах	ч	-	-	1	2,04	4	8,16	10	20,41	14	28,57	16	32,65	4	8,16
	ж	1	2,04	-	-	6	12,24	11	22,45	13	26,53	13	26,53	5	10,20
3. Потреба в спілкуванні	ч	5	10,20	3	6,12	4	8,16	13	26,53	14	28,57	8	16,33	2	4,08
	ж	3	6,12	1	2,04	2	4,08	10	20,41	15	30,61	12	24,49	6	12,24
4. Потреба у супутнику по відпочинку	ч	5	10,20	8	16,33	10	20,41	11	22,45	10	20,41	3	6,12	2	4,08
	ж	5	10,20	9	18,37	6	12,24	12	24,49	12	24,49	4	8,16	1	2,04
5. Потреба у фінансовій підтримці	ч	3	6,12	4	8,16	16	32,65	12	24,49	6	12,24	8	16,33	-	-
	ж	5	10,20	6	12,24	6	12,24	12	24,49	9	18,37	7	14,29	4	8,16
6. Потреба в привабливості чоловіка (дружини)	ч	-	-	4	8,16	4	8,16	15	30,61	14	28,57	11	22,45	1	2,04
	ж	1	2,04	5	10,20	10	20,41	16	32,65	10	20,41	6	12,24	1	2,04
7. Потреба в щирості та відвертості	ч	-	-	7	14,29	10	20,41	10	20,41	7	14,29	7	14,29	8	16,33
	ж	1	2,04	1	2,04	4	8,16	15	30,61	12	24,49	10	20,41	6	12,24
8. Потреба в допомозі по господарству	ч	1	2,04	-	-	8	16,33	20	40,82	7	14,29	8	16,33	5	10,20
	ж	1	2,04	1	2,04	4	8,16	21	42,86	15	30,61	5	10,20	2	4,08
9. Потреба у відданості сім'ї	ч	-	-	5	10,20	7	14,29	17	34,69	5	10,20	10	20,41	5	10,20
	ж	-	-	4	8,16	6	12,24	12	24,49	16	32,65	8	16,33	3	6,12
10. Потреба у захопленні зі сторони чоловіка (дружини)	ч	-	-	-	-	5	10,20	12	24,49	13	26,53	11	22,45	8	16,33
	ж	-	-	2	4,08	8	16,33	14	28,57	18	36,73	6	12,24	1	2,04
Середнє		1,65	3,27	3,25	6,63	6,5	13,27	13,2	26,94	11,9	24,29	8,8	18,0	3,8	7,76

Додаток Б2

Рівень прояву подружніх потреб чоловіків і жінок конфліктних сімей

Подружні потреби	Стать	Рівень прояву подружніх потреб													
		0		1		2		3		4		5		6	
		к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1. Потреба в ніжності	ч	21	36,21	17	29,31	12	20,69	6	10,34	-	-	1	1,72	1	1,72
	ж	-	-	2	3,45	5	8,62	8	13,79	6	10,34	16	27,59	21	36,21
2. Потреба в сексуальних відносинах	ч	1	1,72	2	3,45	2	3,45	1	1,72	7	12,07	21	36,21	24	41,38
	ж	9	15,52	7	12,34	8	13,79	10	17,24	5	8,62	13	22,42	6	10,34
3. Потреба в спілкуванні	ч	14	24,14	14	24,14	7	12,07	7	12,07	4	6,90	5	8,62	7	12,07
	ж	-	-	3	5,17	7	12,07	5	8,62	8	13,79	13	22,42	22	37,93
4. Потреба у супутнику по відпочинку	ч	24	41,38	14	24,14	6	10,34	1	1,72	4	6,90	8	13,79	1	1,72
	ж	15	25,86	14	24,14	2	3,45	2	3,45	3	5,17	10	17,24	12	20,69
5. Потреба у фінансовій підтримці	ч	18	31,03	15	25,86	5	8,62	4	6,90	6	10,34	3	5,17	7	12,07
	ж	10	17,24	8	13,79	8	13,79	4	6,90	5	8,62	11	18,97	12	20,69
6. Потреба в привабливості чоловіка (дружини)	ч	-	-	2	3,45	4	6,90	5	8,62	6	10,34	20	34,48	21	36,21
	ж	9	15,52	13	22,42	8	13,79	6	10,34	5	8,62	10	17,24	7	12,07
7. Потреба в щирості та відвертості	ч	15	25,86	11	18,97	4	6,90	7	12,07	5	8,62	7	12,07	9	15,52
	ж	-	-	2	3,45	10	17,24	15	25,86	12	20,69	10	17,24	9	15,52
8. Потреба в допомозі по господарству	ч	-	-	3	5,17	3	5,17	4	6,90	11	18,97	15	25,86	22	37,93
	ж	11	18,97	5	8,62	7	12,07	9	15,52	5	8,62	5	8,62	16	27,59
9. Потреба у відданості сім'ї	ч	15	25,86	5	8,62	6	10,34	7	12,07	4	6,90	11	18,97	10	17,24
	ж	11	18,97	2	3,45	4	6,90	7	12,07	5	8,62	12	20,69	17	29,31
10. Потреба у захопленні зі сторони чоловіка (дружини)	ч	-	-	-	-	-	-	1	1,72	10	17,24	20	34,48	27	46,55
	ж	9	15,52	11	18,97	6	10,34	3	5,17	5	8,62	10	17,24	14	24,14
Середнє		9,1	15,69	7,50	12,93	5,7	9,83	5,9	10,17	6,00	10,34	11,0	18,97	12,8	22,07

Додаток БЗ

Оцінювання відповідності емпіричного розподілу вибірок прояву потреб респондентами конфліктних і неконфліктних сімей нормальному закону

Прояв потреби	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу							
	Конфліктні сім'ї				Неконфліктні сім'ї			
	Стать	Обсяг вибірки	t_A (критерій асиметрії)	t_E (критерій ексцесу)	Стать	Обсяг вибірки	t_A (критерій асиметрії)	t_E (критерій ексцесу)
В ніжності	Ч	58	3,437	0,105	Ч	49	2,059	0,071
	Ж	58	3,744	0,137	Ж	49	2,219	0,067
В сексуальних відносинах	Ч	58	3,570	0,634	Ч	49	2,763	0,121
	Ж	58	3,712	0,097	Ж	49	2,728	0,133
В спілкуванні	Ч	58	3,403	0,046	Ч	49	1,944	0,043
	Ж	58	4,322	0,06	Ж	49	2,469	0,288
У супутнику по відпочинку	Ч	58	3,075	0,820	Ч	49	2,952	0,337
	Ж	58	4,265	0,299	Ж	49	1,237	0,028
У фінансовій підтримці	Ч	58	4,823	0,228	Ч	49	2,717	0,356
	Ж	58	3,825	0,048	Ж	49	1,551	0,339
В привабливості партнера	Ч	58	4,921	0,231	Ч	49	1,583	0,118
	Ж	58	3,574	0,145	Ж	49	2,325	0,336
В щирості та відвертості	Ч	58	4,401	0,208	Ч	49	2,610	0,091
	Ж	58	3,348	0,141	Ж	49	1,364	0,212
В допомозі по господарству	Ч	58	3,265	0,106	Ч	49	1,057	0,063
	Ж	58	2,690	0,406	Ж	49	2,847	0,172
У відданості сім'ї	Ч	58	4,411	0,197	Ч	49	2,463	0,047
	Ж	58	3,123	0,13	Ж	49	2,364	0,212
У захопленні зі сторони партнера	Ч	58	3,480	0,193	Ч	49	1,295	0,080
	Ж	58	5,305	0,360	Ж	49	2,295	0,380

Додаток Б4

**Результати порівняння зв'язаних вибірок (чоловіків і жінок) за рівнем
прояву подружніх потреб**

Прояв потреб	Конфліктні сім'ї		Неконфліктні сім'ї	
	За критерієм U-Манна Уїтні		За критерієм Стьюдента	
	U_{emp}	p (рівень значущості)	U_{emp}	p (рівень значущості)
В ніжності	599,6	$\leq 0,01$	2,39	$\leq 0,05$
У спілкуванні	654,1	$\leq 0,01$	2,27	$\leq 0,05$
В сексуальних стосунках	650,2	$\leq 0,01$	1,68	$> 0,05$
В щирості та відвертості	1056,9	$\leq 0,01$	2,21	$\leq 0,05$
У відданості сім'ї	506,3	$\leq 0,01$	2,19	$\leq 0,05$
В захопленні зі сторони партнера	957,8	$\leq 0,01$	1,35	$> 0,05$
В привабливості партнера	688,4	$\leq 0,01$	2,48	$\leq 0,05$
В допомозі по господарству	1051,2	$\leq 0,01$	1,84	$> 0,05$
У фінансовій підтримці	1256,6	$\leq 0,01$	1,69	$> 0,05$
У супутнику по відпочинку	1317,7	$\leq 0,05$	1,73	$> 0,05$

Додаток Б5

Рівень задоволення потреб своїм партнером респондентів
конфліктних (К) і неконфліктних (Н) сімей

Подружні потреби	Тип сім'ї	Стать	Рівень оцінювання														Середнє значення
			-3		-2		-1		0		1		2		3		
			к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	
Потреба в ніжності	Н	ч	-	-	-	-	1	2,04	1	2,04	13	26,53	18	36,73	16	32,65	1,95
		ж	-	-	1	2,04	2	4,08	2	4,08	10	20,41	16	32,65	18	36,73	1,87
	К	ч	3	5,17	7	12,07	8	13,79	6	10,34	7	12,07	17	29,31	10	17,24	0,68
		ж	2	3,45	10	17,24	4	6,89	2	3,45	8	13,79	17	29,31	15	25,86	0,98
Всексуальних стосунках	Н	ч	-	-	3	6,12	2	4,08	1	2,04	4	8,16	21	42,86	18	36,73	1,87
		ж	2	4,08	1	2,04	2	4,08	-	-	5	10,20	20	40,82	19	38,78	1,87
	К	ч	4	6,89	7	12,07	8	13,79	4	6,89	8	13,79	10	17,24	17	29,31	0,77
		ж	5	8,62	2	3,45	8	13,79	6	10,34	8	13,79	13	22,41	16	27,58	0,94
Вспілкуванні	Н	ч	-	-	-	-	1	2,04	4	8,16	13	26,53	15	30,61	16	32,65	2,10
		ж	-	-	1	2,04	1	2,04	4	8,16	15	30,61	16	32,65	12	24,49	1,67
	К	ч	8	13,79	5	8,62	4	6,89	-	-	16	27,58	11	18,97	14	24,14	1,00
		ж	5	8,62	6	10,34	5	8,62	6	10,34	10	17,24	12	20,69	14	24,14	0,75
У супутнику по відпочинку	Н	ч	2	4,08	1	2,04	-	-	1	2,04	12	24,49	15	30,61	18	36,73	2,10
		ж	-	-	1	2,04	2	4,08	-	-	16	32,65	12	24,49	18	36,73	1,84
	К	ч	3	5,17	4	6,89	2	3,45	6	10,34	14	24,14	13	22,41	16	27,58	1,18
		ж	1	1,72	6	10,34	6	10,34	11	18,97	4	6,89	17	29,31	13	22,41	0,96
У фінансовій підтримці	Н	ч	-	-	3	6,12	1	2,04	2	4,08	14	28,57	17	34,69	12	24,49	1,57
		ж	2	4,08	1	2,04	1	2,04	4	8,16	17	34,69	14	28,57	10	20,41	1,34
	К	ч	-	-	-	-	10	17,24	9	15,52	6	10,34	17	29,31	16	27,58	1,34
		ж	6	10,34	3	5,17	7	12,07	8	13,79	13	22,41	11	18,97	10	17,24	0,58
У привабливості партнера	Н	ч	2	4,08	-	-	3	6,12	8	16,33	16	32,65	10	20,41	10	20,41	1,16
		ж	1	2,04	1	2,04	3	6,12	5	10,20	10	20,41	16	32,65	13	26,53	1,48
	К	ч	4	6,90	4	6,90	8	13,79	8	13,79	6	10,34	15	25,86	13	22,41	0,81
		ж	5	8,62	3	5,17	6	10,34	7	12,07	8	13,79	15	25,86	14	24,14	0,91

Продовження додатку Б5

В ширості та відвертості	Н	ч	-	-	1	2,04	1	2,04	-	-	12	24,49	16	32,65	19	38,78	2,00
		ж	-	-	1	2,04	1	2,04	1	2,04	13	26,53	13	26,53	20	40,82	1,95
	К	ч	5	8,62	2	3,45	5	8,62	4	6,90	12	20,69	19	32,76	11	18,97	1,01
		ж	2	3,45	5	8,62	5	8,62	2	3,45	14	24,14	18	31,03	12	20,69	0,91
В допомозі по господарству	Н	ч	-	-	1	2,04	6	12,24	4	8,16	9	18,37	15	30,62	14	28,57	1,48
		ж	2	4,08	1	2,04	4	8,16	8	16,33	10	20,41	14	28,57	10	20,41	1,14
	К	ч	4	6,90	5	8,62	8	13,79	6	10,34	15	25,86	12	20,69	8	13,79	0,56
		ж	7	12,07	¹²	20,69	7	12,07	6	10,34	11	18,97	9	15,52	6	10,34	-0,08
У відданості сім'ї	Н	ч	1	2,04	-	-	3	6,12	3	6,12	8	16,33	14	28,57	20	40,82	1,83
		ж	-	-	4	8,16	3	6,12	5	10,20	7	14,29	16	32,65	14	28,57	1,42
	К	ч	8	13,79	¹⁰	17,24	¹⁰	17,24	¹⁰	17,24	4	6,90	9	15,52	7	12,07	-0,05
		ж	5	8,62	¹³	22,41	¹⁰	17,24	¹⁰	17,24	10	17,24	6	10,34	4	6,90	-0,29
У захопленні зі сторони партнера	Н	ч	-	-	2	4,08	4	8,16	3	6,12	8	16,33	13	26,53	19	38,78	1,69
		ж	-	-	3	6,12	2	4,08	-	-	5	10,20	21	42,86	18	36,73	1,89
	К	ч	3	5,17	4	6,90	4	6,90	¹⁵	25,86	7	12,07	13	22,41	12	20,69	0,82
		ж	5	8,62	4	6,90	4	6,90	¹⁵	25,86	7	12,07	13	22,41	10	17,24	0,62

Додаток Б6

**Оцінювання відповідності емпіричного розподілу
вбірок прояву потреб шлюбними партнерами нормальному закону**

Прояв потреби	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу						
	<i>n</i> (обсяг вибірки)	A_x (коефіцієнт асиметрії)	E_x (коефіцієнт ексцесу)	m_A (відповідна похибка)	m_E (відповідна похибка)	t_A (критерій асиметрії)	t_E (критерій ексцесу)
В ніжності	214	-0,3788	-0,8976	0,16550	4,71914	2,28921	0,19021
В сексуальних відносинах	214	-0,4701	-0,5863	0,16550	4,71914	2,84053	0,12425
В спілкуванні	214	-0,3744	-0,9653	0,16550	4,71914	2,26256	0,20455
У супутнику по відпочинку	214	0,35066	-0,8765	0,16550	4,71914	2,11874	0,18573
У фінансовій підтримці	214	0,1614	-0,9812	0,16550	4,71914	0,97518	0,20792
В привабливості партнера	214	-0,3044	-0,9088	0,16550	4,71914	1,83968	0,19259
В ширості та відвертості	214	-0,2157	-0,8986	0,16550	4,71914	1,30326	0,19042
В допомозі по господарству	214	-0,4015	-0,5402	0,16550	4,71914	2,42606	0,1144
У відданості сім'ї	214	-0,3283	-0,9901	0,16550	4,71914	1,98384	0,2098
У захопленні зі сторони партнера	214	-0,5700	-0,3873	0,16550	4,71914	2,44446	0,082085

Додаток В

Результати дослідження за методикою РОД А.М.Волкової

Додаток В1

Рівень рольових очікувань і рольових домагань респондентів
неконфліктних сімей

Установки	Бали	Стать	Шкала сімейних цінностей										Середнє	
			Господарськ о- Побутові цінності		Батьківське виховання		Зовнішня соціальна активність		Емоційно- терапевтична функція шлюбу		Значення зовнішньої привабливо сті			
			К- сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К- сть	%		
Рольові очікування	0	ч	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0%
		ж	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0%
	1	ч	-	-	-	-	1	2,04	-	-	-	-	0,2	0,41%
		ж	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0%
	2	ч			1	2,04	5	10,20	-	-	-	-	1,2	2,45%
		ж	3	6,12	2	4,08			1	2,04	1	2,04	1,4	0,02%
	3	ч	2	4,08	2	4,08	6	12,24	1	2,04	3	6,12	2,8	5,71%
		ж	4	8,16	5	10,20	2	4,08	5	10,20	2	4,08	3,6	7,35%
	4	ч	6	12,24	5	10,20	10	20,41	3	6,12	4	8,16	5,6	11,43%
		ж	12	24,49	13	26,53	5	10,20	6	12,24	8	16,33	8,8	17,96%
	5	ч	7	14,29	8	16,33	13	26,53	9	18,37	8	16,33	9,0	18,37%
		ж	15	30,61	14	28,57	8	16,33	8	16,33	9	18,37	10,8	22,04%
	6	ч	7	14,29	9	18,37	6	12,24	10	20,41	8	16,33	8,0	16,33%
		ж	10	20,41	11	22,45	12	24,49	9	18,37	10	20,41	10,4	21,23%
	7	ч	8	16,33	10	20,41	7	14,29	10	20,41	9	18,37	8,8	17,96%
		ж	3	6,12	2	4,08	11	22,45	8	16,33	9	18,37	6,6	13,47%
	8	ч	8	16,33	7	14,29	1	2,04	9	18,37	9	18,37	6,8	13,88%
		ж	2	4,08	2	4,08	7	14,29	7	14,29	7	14,29	5,0	10,21%
	9	ч	11	22,45	7	14,29	-	-	7	14,29	8	16,33	6,6	13,47%
		ж	-	-	-	-	4	8,16	5	10,20	3	6,12	2,4	4,90%
Рольові домагання	0	ч	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0%
		ж												0%
	1	ч	2	4,08	5	10,20	-	-	2	4,08	-	-	1,8	3,67%
		ж	1	2,04	-	-	2	4,08	-	-	-	-	0,6	1,22%
	2	ч	6	12,24	9	18,37	-	-	3	6,12	5	10,20	4,6	9,39%
		ж	2	4,08	1	2,04	6	12,24	-	-	1	2,04	2	4,08%
	3	ч	10	20,41	7	14,29	2	4,08	4	8,16	6	12,24	5,8	11,84%
		ж	4	8,16	2	4,08	5	10,20	2	4,08	4	8,16	3,4	6,94%
	4	ч	10	20,41	6	12,24	3	6,12	8	16,33	9	18,37	7,2	14,69%
		ж	5	10,20	6	12,24	6	12,24	6	12,24	6	12,24	5,8	11,83%
	5	ч	12	24,50	7	14,29	7	14,29	9	18,37	8	16,33	8,6	17,56%
		ж	7	14,29	8	16,33	7	14,29	10	20,41	9	18,37	8,2	16,74%
	6	ч	5	10,20	7	14,29	6	12,24	10	20,41	9	18,37	7,4	15,10%
		ж	8	16,33	8	16,33	8	16,33	12	24,49	8	16,33	8,8	17,96%
	7	ч	3	6,12	5	10,20	8	16,33	9	18,37	6	12,24	6,2	12,65%
		ж	11	22,45	8	16,33	7	14,29	9	18,37	8	16,33	8,6	17,55%
	8	ч	1	2,04	2	4,08	12	24,50	3	6,12	4	8,16	4,4	8,98%
		ж	6	12,24	7	14,29	5	10,20	6	12,24	6	12,24	6,0	12,24%
	9	ч	-	-	1	2,04	11	22,45	1	2,04	2	4,08	3,0	6,12%
		ж	5	10,20	9	18,37	3	6,12	4	8,16	7	14,29	5,6	11,43%

Додаток В2

Рівень рольових очікувань і рольових домагань респондентів
конфліктних сімей

Установки	Бали	Стать	Шкала сімейних цінностей										Середнє	
			Господарсько-Побутові цінності		Батьківське виховання		Зовнішня соціальна активність		Емоційно-терапевтична функція шлюбу		Значення зовнішньої привабливості			
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%		
Рольові очікування	0	ч	-	-	-	-	10	17,24	-	-	2	3,45	2,4	4,14%
		ж	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0%
	1	ч	-	-	-	-	11	18,97	-	-	3	5,17	2,8	4,83%
		ж	2	3,45	-	-	1	1,71	2	3,45	-	-	1	1,72%
	2	ч	2	3,45	-	-	10	17,24	-	-	4	6,90	3,2	5,52%
		ж	5	8,62	1	1,72	5	8,62	4	6,90	3	5,17	3,6	6,21%
	3	ч	2	3,45	1	1,72	5	8,62	3	5,17	4	6,90	3,0	5,17%
		ж	5	8,62	5	8,62	8	13,79	6	10,34	5	8,62	5,8	10,00
	4	ч	4	6,90	3	5,17	6	10,34	5	8,62	4	6,90	4,4	7,59%
		ж	5	8,62	6	10,34	9	15,52	6	10,34	2	3,45	5,6	9,65%
	5	ч	5	8,62	6	10,34	8	13,79	9	15,52	3	5,17	6,2	10,7%
		ж	7	12,07	9	15,52	12	20,69	7	12,07	3	5,17	7,6	13,10%
	6	ч	4	6,90	7	12,24	4	6,90	7	12,07	8	13,79	6,0	10,3%
		ж	8	13,79	10	17,24	13	22,41	7	12,07	4	6,90	8,4	14,48%
	7	ч	10	17,24	12	20,69	3	5,17	9	15,52	9	15,52	8,6	14,8%
		ж	9	15,52	9	15,52	7	12,07	9	15,52	10	17,24	8,8	15,17%
	8	ч	13	22,41	13	22,41	1	1,72	12	20,69	10	17,24	9,8	16,9%
		ж	8	13,79	9	15,52	2	3,45	8	13,79	15	25,86	8,4	14,48%
9	ч	18	31,04	16	27,59	-	-	13	22,41	11	18,97	11,6	20,0%	
	ж	9	15,52	9	15,52	1	1,72	9	15,52	16	27,59	8,8	15,17	
Рольові домаганя	0	ч	13	22,41	10	17,24	-	-	10	17,24	7	12,07	8,0	13,8%
		ж	3	5,17	-	-	2	3,45	-	-	9	15,52	2,8	4,83%
	1	ч	13	22,41	12	20,69	1	1,72	8	13,79	5	8,62	7,8	13,4%
		ж	3	5,17	1	1,72	3	5,17	3	5,17	9	15,52	3,8	6,55%
	2	ч	10	17,24	13	22,41	2	3,45	4	6,90	4	6,90	8,6	14,8%
		ж	5	8,62	5	8,62	5	8,62	6	10,34	8	13,79	5,8	10,00%
	3	ч	6	10,34	7	12,07	3	5,17	3	5,17	4	6,90	4,6	7,93%
		ж	6	10,34	6	10,34	5	8,62	7	12,07	1	1,72	5,0	8,62%
	4	ч	4	6,90	7	12,07	4	6,90	4	6,90	4	6,90	4,6	7,93%
		ж	6	10,34	7	12,07	7	12,07	8	13,79	2	3,45	6,0	10,34
	5	ч	6	10,34	5	8,62	5	8,62	5	8,62	3	5,17	4,8	8,28%
		ж	8	13,79	7	12,07	10	17,24	9	15,52	2	3,45	7,2	12,41%
	6	ч	5	8,62	1	1,72	7	12,07	5	8,62	3	5,17	4,2	7,24%
		ж	9	15,52	9	15,52	11	18,97	8	13,79	2	3,45	7,8	13,45%
	7	ч	1	1,72	1	1,72	11	18,97	8	13,79	8	13,79	5,8	10%
		ж	8	13,79	9	15,52	6	10,34	7	12,07	3	5,17	6,6	11,38%
	8	ч	-	-	1	1,72	12	20,69	6	10,34	9	15,52	5,6	9,66%
		ж	5	8,62	8	13,79	5	8,62	6	10,34	9	15,52	6,6	11,38
9	ч	-	-	1	1,72	13	22,41	5	8,62	11	18,97	6,0	10,3%	
	ж	5	8,62	6	10,34	4	6,90	4	6,90	13	22,41	6,4	11,03%	

Додаток В3

**Оцінювання відповідності емпіричного розподілу
вбірок очікувань жінок (чоловіків) і домагань чоловіків (жінок)
нормальному законуві конфліктних (К) і неконфліктних (Н) сімей**

Сімейні цінності	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу								
	Тип сім'ї	Очікування жінок і домагання чоловіків				Очікування чоловіків і домагання жінок			
		Стать	<i>n</i> (обсяг вбірки)	<i>t</i> _A (критерій асиметрії)	<i>t</i> _E (критерій ексцесу)	Стать	<i>n</i> (обсяг вбірки)	<i>t</i> _A (критерій асиметрії)	<i>t</i> _E (критерій ексцесу)
Господарсько-побутові цінності	К	Ч	58	3,05	0,00	Ч	58	3,19	0,11
		Ж	58	2,98	0,66	Ж	58	2,88	0,62
	Н	Ч	49	3,00	0,16	Ч	49	3,89	0,15
		Ж	49	3,21	0,07	Ж	49	3,68	0,69
Батьківське виховання	К	Ч	58	3,65	0,50	Ч	58	3,05	0,31
		Ж	58	2,93	0,74	Ж	58	2,59	0,91
	Н	Ч	49	3,70	0,77	Ч	49	3,02	0,83
		Ж	49	3,78	0,80	Ж	49	3,12	0,73
Зовнішня соціальна активність	К	Ч	58	4,16	1,00	Ч	58	3,28	0,35
		Ж	58	3,2	0,35	Ж	58	3,50	0,64
	Н	Ч	49	4,17	0,26	Ч	49	4,04	0,36
		Ж	49	4,02	0,17	Ж	49	3,39	0,69
Емоційно-терапевтична функція шлюбу	К	Ч	58	3,07	0,25	Ч	58	3,37	0,70
		Ж	58	3,47	0,12	Ж	58	3,86	0,60
	Н	Ч	49	3,29	0,28	Ч	49	4,06	0,57
		Ж	49	3,11	0,11	Ж	49	3,79	0,63
Значення зовнішньої привабливості	К	Ч	58	3,06	0,16	Ч	58	3,19	0,53
		Ж	58	3,44	0,77	Ж	58	3,78	0,76
	Н	Ч	49	3,38	0,50	Ч	49	3,5	0,79
		Ж	49	3,06	0,31	Ж	49	3,87	0,91

Додаток Г

Результати дослідження зо опитувальником „Розподіл ролей в сім’ї”

Ю.Е.Альшиної, Л.Я.Гозмана, Є.М.Дубовської

Додаток Г1

Кількісні результати ідеального розподілу ролей у сім’ї, висловлені чоловіками та жінками неконфліктних сімей

Сімейні ролі	Стать	К-сть, %	Рівень ідеального розподілу ролей у сім’ї									
			1	1,3	1,7	2	2,3	2,7	3	3,3	3,7	4
Виховання дітей	ч	к-сть	-	1	2	4	7	8	9	8	6	4
		%	-	2,04	4,08	8,16	14,29	16,33	18,37	16,33	12,24	8,16
	ж	к-сть	-	1	3	4	10	11	13	5	2	-
		%	-	2,04	6,12	8,16	20,41	22,45	26,53	10,20	4,08	-
Матеріальне забезпечення	ч	к-сть	2	3	6	11	10	9	5	2	1	-
		%	4,08	6,12	12,24	22,45	20,41	18,37	10,20	4,08	2,04	-
	ж	к-сть	-	1	4	14	15	8	6	1	-	-
		%	-	2,04	8,16	28,57	30,61	16,33	12,24	2,04	-	-
Емоціональний клімат	ч	к-сть	-	2	4	1	10	10	11	5	5	1
		%	-	4,08	8,16	2,04	20,41	20,41	22,45	10,20	10,20	2,04
	ж	к-сть	-	-	2	7	15	14	8	2	1	-
		%	-	-	4,08	14,29	30,61	28,57	16,33	4,08	2,04	-
Організація розваг	ч	к-сть	2	4	9	10	9	6	3	3	2	1
		%	4,08	8,16	18,37	20,41	18,37	12,24	6,12	6,12	4,08	2,04
	ж	к-сть	-	3	4	13	13	11	2	2	1	-
		%	-	6,12	8,16	26,53	26,53	22,45	4,08	4,08	2,04	-
Роль господаря (господині)	ч	к-сть	-	-	4	5	7	8	10	10	5	-
		%	-	-	8,16	10,20	14,29	16,33	20,41	20,41	10,20	-
	ж	к-сть	-	-	5	9	18	11	4	2	-	-
		%	-	-	10,20	18,37	36,73	22,45	8,16	4,08	-	-
Сексуальний партнер	ч	к-сть	-	1	3	5	7	12	10	8	2	1
		%	-	2,04	6,12	10,20	14,29	24,50	20,41	16,33	4,08	2,04
	ж	к-сть	-	-	6	7	10	12	8	6	-	-
		%	-	-	12,24	14,29	20,41	24,50	16,33	12,24	-	-
Сімейна субкультура	ч	к-сть	-	2	4	6	7	7	7	6	6	4
		%	-	4,08	8,16	12,24	14,29	14,29	14,29	12,24	12,24	8,16
	ж	к-сть	-	1	3	4	14	15	5	4	1	2
		%	-	2,04	6,12	8,16	28,57	30,61	10,20	8,16	2,04	4,08
Середнє значення	ч	к-сть	0,57	1,86	4,57	6	8,14	8,57	7,86	6	3,86	1,57
		%	1,16	3,80	9,33	12,24	16,61	17,49	16,04	12,24	7,88	3,20
	ж	к-сть	-	0,86	3,86	8,29	13,57	11,71	6,57	3,14	0,71	0,29
		%	-	1,76	7,88	16,92	27,69	23,90	13,41	6,41	1,45	0,59

Додаток Г2

**Кількісні результати ідеального розподілу ролей у сім'ї, висловлені
чоловіками та жінками конфліктних сімей**

Сімейні ролі	Стать	К-сть, %	Рівень ідеального розподілу ролей у сім'ї									
			1	1,3	1,7	2	2,3	2,7	3	3,3	3,7	4
Виховання дітей	ч	к-сть	-	-	2	2	3	2	4	9	14	22
		%	-	-	3,45	3,45	5,17	3,45	6,90	15,52	24,13	37,93
	ж	к-сть	2	5	2	3	12	12	9	6	4	3
		%	3,45	8,62	3,45	5,17	20,69	20,69	15,52	10,34	6,90	5,17
Матеріальне забезпечення	ч	к-сть	5	3	9	9	16	9	5	2	-	-
		%	8,62	5,17	15,52	15,52	27,59	15,52	8,62	3,45	-	-
	ж	к-сть	2	5	12	14	11	7	5	1	1	-
		%	3,45	8,62	20,69	24,13	18,97	12,07	8,62	1,72	1,72	-
Емоціональний клімат	ч	к-сть	8	7	4	1	2	1	5	11	9	10
		%	13,79	12,07	6,90	1,72	3,45	1,72	8,62	18,97	15,52	17,24
	ж	к-сть	9	6	3	2	1	2	8	8	8	11
		%	15,52	10,34	5,17	3,45	1,72	3,45	13,79	13,79	13,79	18,97
Організація розваг	ч	к-сть	14	12	9	4	3	1	3	3	5	4
		%	24,13	20,69	15,52	6,90	5,17	1,72	5,17	5,17	8,62	6,90
	ж	к-сть	6	4	5	3	3	3	4	8	11	11
		%	10,34	6,90	8,62	5,17	5,17	5,17	6,90	13,79	18,97	18,97
Роль господаря (господині)	ч	к-сть	-	2	4	3	3	5	4	5	9	23
		%	-	3,45	6,90	5,17	5,17	8,62	6,90	8,62	15,52	39,66
	ж	к-сть	-	1	5	8	12	11	10	8	2	1
		%	-	1,72	8,62	13,79	20,69	18,97	17,24	13,79	3,45	1,72
Сексуальний партнер	ч	к-сть	-	11	3	5	2	3	5	8	11	10
		%	-	18,97	5,17	8,62	3,45	5,17	8,62	13,79	18,97	17,24
	ж	к-сть	11	10	6	7	5	4	6	6	2	1
		%	18,97	17,24	10,34	12,07	8,62	6,90	10,34	10,34	3,45	1,72
Сімейна субкультура	ч	к-сть	8	5	4	2	4	4	7	6	9	9
		%	13,79	8,62	6,90	3,45	6,90	6,90	12,07	10,34	15,52	15,52
	ж	к-сть	15	10	3	1	2	1	1	4	9	12
		%	25,86	17,24	5,17	1,72	3,45	1,72	1,72	6,90	15,52	20,69
Середнє значення	ч	к-сть	5	5,71	5	3,71	4,71	3,57	4,71	6,28	8,14	11,14
		%	8,62	9,84	8,62	6,40	8,12	6,16	8,12	10,83	14,03	19,21
	ж	к-сть	6,42	5,85	5,14	5,42	6,57	5,71	6,14	5,85	5,28	5,57
		%	11,07	10,09	8,86	9,34	11,33	9,84	10,59	10,09	9,10	9,60

Додаток ГЗ

Оцінювання відповідності емпіричного розподілу вибірок шлюбних партнерів конфліктних і неконфліктних сімей нормальному законові

Сімейні ролі	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу							
	Конфліктні сім'ї				Неконфліктні сім'ї			
	Стать	<i>n</i> (обсяг вибірки)	<i>t_A</i> (критерій асиметрії)	<i>t_E</i> (критерій ексцесу)	Стать	<i>n</i> (обсяг вибірки)	<i>t_A</i> (критерій асиметрії)	<i>t_E</i> (критерій ексцесу)
Виховання дітей	ч	58	3,47	0,13	ч	49	2,89	0,00
	ж	58	4,05	0,13	ж	49	3,45	0,04
Матеріальне забезпечення	ч	58	3,36	0,14	ч	49	3,35	0,02
	ж	58	3,19	0,19	ж	49	3,76	0,07
Емоціональний клімат	ч	58	3,09	0,17	ч	49	4,32	0,21
	ж	58	3,25	0,08	ж	49	4,44	0,19
Організація розваг	ч	58	3,50	0,09	ч	49	4,91	0,37
	ж	58	3,37	0,14	ж	49	3,73	0,02
Роль господаря (господині)	ч	58	4,01	0,17	ч	49	3,35	0,09
	ж	58	3,05	0,14	ж	49	3,00	0,15
Сексуальний партнер	ч	58	2,91	0,04	ч	49	3,17	0,12
	ж	58	3,27	0,15	ж	49	3,22	0,09
Сімейна субкультура	ч	58	3,18	0,16	ч	49	3,20	0,07
	ж	58	3,16	0,13	ж	49	3,15	0,06

Додаток Д

Результати дослідження за методикою „Ціннісні орієнтації” М.Рокіча

Зміст цілей (цінностей життя)	Неконфліктні сім'ї		Конфліктні сім'ї	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
	Термінальні цінності			
Активне діяльне життя	2	2	13	16
Життєва мудрість	13	15	12	14
Здоров'я	7	6	5	9
Цікава робота	6	1	6	7
Красота природи і мистецтва	16	16	7	10
Любов	4	5	1	6
Матеріальне забезпечення	8	10	2	4
Вірні друзі	12	11	11	2
Суспільне визнання	11	12	8	5
Пізнання	1	3	18	15
Продуктивне життя	14	14	16	17
Розвиток	3	4	17	18
Розваги	18	18	9	1
Свобода	10	9	10	3
Щасливе сімейне життя	5	8	3	13
Щастя інших	17	17	14	11
Творчість	15	13	15	12
Впевненість у собі	9	7	4	8
	Інструментальні цінності			
Акуратність	13	14	2	8
Вихованість	8	10	13	9
Високі запити	15	16	4	2
Життєрадісність	9	12	17	10
Пунктуальність	10	13	1	11
Незалежність	16	3	18	3
Непримиренність до недоліків до себе і інших	18	18	3	1
Освіченість	2	11	6	4
Відповідальність	6	1	8	5
Раціоналізм	17	15	9	6
Самоконтроль	7	2	7	7
Сміливість	14	9	11	12
Міцна воля	12	17	10	13
Терпимість	1	5	16	18
Широта поглядів	3	4	12	17
Чесність	4	6	5	14
Ефективність у ділах	11	8	15	5
Чуйність	5	7	14	16

Додаток Е

Результати дослідження за „Тестом особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха та
„Методикою багатфакторного дослідження особистості” Р.Кеттела

Додаток Е1

Рівнева характеристика емпатійності за „Тестом особистісної зрілості”

Ю.З.Гільбуха шлюбних партнерів

Рівні	Неконфліктні сім'ї				Конфліктні сім'ї			
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий і надто високий	19	38,78	13	26,53	11	18,96	5	8,62
Середній (задовільний)	26	53,06	24	48,98	15	25,86	11	18,97
Низький (незадовільний)	4	8,16	12	24,49	32	55,17	42	72,41

Додаток Е2

Рівнева характеристика розвитку відповідальності за „Методикою багатфакторного дослідження особистості” Р. Кеттела у шлюбних партнерів

Рівні	Неконфліктні сім'ї				Конфліктні сім'ї			
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий	17	34,69	15	30,61	6	10,34	4	6,90
Середній	23	46,94	20	40,82	16	27,59	18	31,03
Низький	9	18,37	14	28,57	36	62,07	36	62,07

Додаток ЕЗ

Рівнева характеристика розвитку емоційної стійкості за „Методикою багатofакторного дослідження особистості” Р. Кеттела у шлюбних партнерів

Рівні	Неконфліктні сім'ї				Конфліктні сім'ї			
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий	22	44,90	18	36,73	5	8,62	7	12,07
Середній	18	36,73	26	53,06	23	39,66	20	34,48
Низький	9	18,37	5	10,20	30	51,72	31	53,45

Додаток Ж

Результати визначення статистичної достовірності змін у рівнях прояву психологічних чинників виникнення конфліктів у молодій сім'ї та рівнях особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя респондентів експериментальної і контрольної груп за результатами формувального експерименту

Додаток Ж1

Зміни у рівнях статево-рольової диференціації у молодих сім'ях до і після формувального експерименту

№	Групи сімей	СРД	Періоди життя	Традиційна		Антитрадиційна		Рівноправна	
				К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
До експерименту	Контрольна група		Бездітні	7	14,00	4	8,00	3	6,00
			Дитина до 1 року	5	10,00	4	8,00	2	4,00
			Дитина 4-5 років	7	14,00	3	6,00	3	6,00
			Дитина 7-9 років	9	18,00	2	4,00	1	2,00
	Експериментальна група		Бездітні	7	14,00	3	6,00	3	6,00
			Дитина до 1 року	6	12,00	4	8,00	2	4,00
			Дитина 4-5 років	6	12,00	3	6,00	3	6,00
			Дитина 7-9 років	8	16,00	3	6,00	2	4,00
Після експерименту	Контрольна група		Бездітні	7	14,00	4	8,00	2	4,00
			Дитина до 1 року	5	10,00	4	8,00	3	6,00
			Дитина 4-5 років	7	14,00	3	6,00	3	6,00
			Дитина 7-9 років	8	16,00	3	6,00	1	2,00
	Експериментальна група		Бездітні	2	4,00	5	10,00	6	12,00
			Дитина до 1 року	6	12,00	4	8,00	2	4,00
			Дитина 4-5 років	2	4,00	4	8,00	6	12,00
			Дитина 7-9 років	8	16,00	3	6,00	2	4,00

Додаток Ж2
Оцінювання відповідності емпіричного розподілу
вбірок очікувань жінок (чоловіків) і домагань чоловіків (жінок)
нормальному закону до і після формувального експерименту

Сімейні цінності	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу								
	До експерименту								
	Вид групи	Очікування жінок і домагання чоловіків				Очікування чоловіків і домагання жінок			
		Стать	<i>n</i> (обсяг вибірки)	<i>t_A</i> (критерій асиметрії)	<i>t_E</i> (критерій ексцесу)	Стать	<i>n</i> (обсяг вибірки)	<i>t_A</i> (критерій асиметрії)	<i>t_E</i> (критерій ексцесу)
Господарсько-побутові цінності	конт	Ч	25	3,35	0,27	Ч	25	3,19	0,21
		Ж	25	3,92	0,65	Ж	25	3,88	0,60
	експ	Ч	25	3,27	0,26	Ч	25	3,11	0,14
		Ж	25	3,11	0,27	Ж	25	3,70	0,60
Батьківське виховання	конт	Ч	25	3,52	0,60	Ч	25	3,02	0,11
		Ж	25	3,93	0,84	Ж	25	3,69	0,61
	експ	Ч	25	3,80	0,81	Ч	25	3,02	0,33
		Ж	25	3,68	0,80	Ж	25	3,6	0,63
Зовнішня соціальна активність	конт	Ч	25	4,26	1,10	Ч	25	3,28	0,45
		Ж	25	3,19	0,25	Ж	25	3,70	0,65
	експ	Ч	25	3,72	0,26	Ч	25	4,04	0,37
		Ж	25	3,02	0,07	Ж	25	3,72	0,67
Емоційно-терапевтична функція шлюбу	конт	Ч	25	3,39	0,23	Ч	25	3,35	0,70
		Ж	25	3,47	0,33	Ж	25	3,76	0,70
	експ	Ч	25	3,28	0,28	Ч	25	3,06	0,58
		Ж	25	3,11	0,25	Ж	25	2,99	0,73
Значення зовнішньої привабливості	конт	Ч	25	3,06	0,30	Ч	25	3,10	0,6
		Ж	25	3,47	0,55	Ж	25	3,88	0,77
	експ	Ч	25	3,28	0,50	Ч	25	3,64	0,79
		Ж	25	3,06	0,30	Ж	25	3,97	0,81
Після експерименту									
Господарсько-побутові цінності	конт	Ч	25	3,28	0,50	Ч	25	3,05	0,31
		Ж	25	3,10	0,47	Ж	25	3,15	0,50
	експ	Ч	25	3,54	0,77	Ч	25	3,46	0,21
		Ж	25	3,38	0,74	Ж	25	3,11	0,10
Батьківське виховання	конт	Ч	25	3,24	0,74	Ч	25	3,40	0,29
		Ж	25	4,03	1,07	Ж	25	3,38	0,31
	експ	Ч	25	3,38	0,55	Ч	25	3,41	0,33
		Ж	25	3,01	0,28	Ж	25	2,99	0,61
Зовнішня соціальна активність	конт	Ч	25	3,16	0,38	Ч	25	3,39	0,32
		Ж	25	3,20	0,37	Ж	25	3,25	0,28
	експ	Ч	25	3,24	0,37	Ч	25	3,45	0,50
		Ж	25	3,20	0,37	Ж	25	3,32	0,62
Емоційно-терапевтична функція шлюбу	конт	Ч	25	3,16	0,38	Ч	25	3,49	0,82
		Ж	25	3,14	0,39	Ж	25	3,80	1,03
	експ	Ч	25	3,19	0,15	Ч	25	3,11	0,56
		Ж	25	3,10	0,13	Ж	25	3,16	0,60
Значення зовнішньої привабливості	конт	Ч	25	3,02	0,12	Ч	25	3,00	0,44
		Ж	25	3,03	0,43	Ж	25	3,26	0,46
	експ	Ч	25	3,35	0,51	Ч	25	3,39	0,45
		Ж	25	3,86	0,99	Ж	25	3,27	0,266

Додаток ЖЗ

Кількісні показники статистично значущих розходжень між очікуваннями жінок (чоловіків) і домаганнями чоловіків (жінок) за критерієм U-Манна

Уітні

№	Сімейні цінності	Вид групи	До експерименту					
			Чисельність вибірки жінок n_1	Чисельність вибірки чоловіків n_2	Очікування жінок і домагання чоловіків		Очікування чоловіків і домагання жінок	
					$U_{експер}$	p (рівень значущості)	$U_{експер}$	p (рівень значущості)
1	Господарсько-побутові	Конт.	25	25	169,2	$\leq 0,01$	185,5	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	167,1	$\leq 0,01$	180,2	$\leq 0,01$
2	Батьківське виховання	Конт.	25	25	183,4	$\leq 0,01$	162,8	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	180,7	$\leq 0,01$	159,4	$\leq 0,01$
3	Зовнішня соціальна активність	Конт.	25	25	172,3	$\leq 0,01$	159,7	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	170,5	$\leq 0,01$	160,0	$\leq 0,01$
4	Емоційно-терапевтичні функції шлюбу	Конт.	25	25	191,2	$\leq 0,01$	201,2	$\leq 0,05$
		Експ.	25	25	190,8	$\leq 0,01$	203,1	$\leq 0,05$
5	Значення зовнішньої привабливості	Конт.	25	25	204,3	$\leq 0,05$	171,5	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	206,6	$\leq 0,05$	172,2	$\leq 0,01$
			Після експерименту					
1	Господарсько-побутові	Конт.	25	25	171,2	$\leq 0,01$	182,5	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	238,6	$\leq 0,05$	210,1	$\leq 0,05$
2	Батьківське виховання	Конт.	25	25	181,8	$\leq 0,01$	157,5	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	241,3	$\leq 0,05$	220,6	$\leq 0,05$
3	Зовнішня соціальна активність	Конт.	25	25	173,6	$\leq 0,01$	156,3	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	257,3	$> 0,05$	235,8	$> 0,05$
4	Емоційно-терапевтичні функції шлюбу	Конт.	25	25	189,9	$\leq 0,01$	202,1	$\leq 0,05$
		Експ.	25	25	249,3	$> 0,05$	241,8	$> 0,05$
5	Значення зовнішньої привабливості	Конт.	25	25	203,7	$\leq 0,05$	176,3	$\leq 0,01$
		Експ.	25	25	254,2	$> 0,05$	256,6	$> 0,05$

Додаток Ж4

Рангові місця термінальних та інструментальних цінностей шлюбних партнерів до і після формувального експерименту

Зміст цілей (цінностей життя)	Контрольна група				Експериментальна група			
	До екс.	Після експ.	До екс.	Після експ.	До екс.	Після експ.	До екс.	Після експ.
Термінальні цінності	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
Активне діяльне життя	12	13	16	15	13	1	16	3
Життєва мудрість	13	12	14	14	12	13	14	15
Здоров'я	6	5	9	9	5	7	9	6
Цікава робота	5	6	7	8	6	6	7	1
Красота природи і мистецтва	7	7	10	10	7	16	10	16
Любов	1	1	6	6	1	4	6	5
Матеріальне забезпечення	2	2	4	4	2	8	4	9
Вірні друзі	11	11	2	2	11	12	2	11
Суспільне визнання	8	8	5	5	8	11	5	12
Пізнання	18	18	15	16	18	2	15	2
Продуктивне життя	16	16	17	17	16	14	17	14
Розвиток	17	17	18	18	17	3	18	4
Розваги	9	9	1	1	9	18	1	18
Свобода	10	10	3	3	10	10	3	10
Щасливе сімейне життя	3	3	13	13	3	5	13	8
Щастя інших	14	14	11	11	14	17	11	17
Творчість	15	15	12	12	15	15	12	13
Впевненість у собі	4	4	8	7	4	9	8	7
Інструментальні цінності	Контрольна група				Експериментальна група			
	До екс.	Після експ.	До екс.	Після експ.	До екс.	Після експ.	До екс.	Після експ.
	Жінки		Чоловіки		Жінки		Чоловіки	
Акуратність	1	2	8	9	1	14	8	14
Вихованість	13	13	9	8	13	8	9	9
Високі запити	4	4	2	1	4	15	2	16
Життєрадісність	17	17	10	10	18	9	11	12
Пунктуальність	2	1	11	11	2	10	10	13
Незалежність	18	18	3	3	17	16	3	3
Непримиренність до недоліків до себе і інших	3	3	1	2	3	18	1	18
Освіченість	6	6	5	4	6	2	5	11
Відповідальність	8	8	4	5	8	6	4	1
Раціоналізм	9	9	6	7	9	17	6	15
Самоконтроль	7	7	7	6	7	7	7	2
Сміливість	11	11	13	12	11	13	12	10
Міцна воля	10	10	12	13	10	12	13	17
Терпимість	16	16	18	18	16	1	18	5
Широта поглядів	12	12	17	17	12	3	17	4
Чесність	5	5	14	14	5	4	14	6
Ефективність у ділах	14	15	5	5	15	11	5	8
Чуйність	15	14	16	16	14	5	16	7

Додаток Ж5

Кількісні результати рівнів емпатійності, відповідальності і емоційної стійкості членів подружжя до і після формувального експерименту

Рівні	До експерименту				Після експерименту			
	Контрольна група		Експериментальна група		Контрольна група		Експериментальна група	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
	Емпатійність							
Низький (незадовільний)	16	32,00	18	36,00	17	34,00	8	16,00
Середній (задовільний)	26	52,00	25	50,00	27	54,00	29	58,00
Високий і надто високий	8	16,00	7	14,00	6	12,00	13	26,00
	Відповідальність							
Низький	30	60,00	29	58,00	31	20,00	20	40,00
Середній	16	32,00	16	32,00	14	22,00	22	44,00
Високий	4	8,00	5	10,00	5	8,00	8	16,00
	Емоційна стійкість							
Низький	21	42,00	19	38,00	20	40,00	10	20,00
Середній	22	44,00	21	42,00	22	44,00	26	52,00
Високий	7	14,00	10	20,00	8	16,00	14	28,00

Додаток Ж6

Оцінювання відповідності емпіричного розподілу

вбірок за чинниками виникнення конфліктів досліджуваних контрольної та експериментальної груп до і після експерименту нормальному закону

Вибірки	Розрахунки критеріїв асиметрії і ексцесу				
	Вид групи	До експерименту		Після експерименту	
		t_A (критерій асиметрії)	t_E (критерій ексцесу)	t_A (критерій асиметрії)	t_E (критерій ексцесу)
Прояв потреб	Контрольна	3,45	0,36	3,06	0,13
	Експеримент.	3,57	0,37	2,99	0,22
Оцінювання задоволення потреб	Контрольна	3,85	0,18	3,29	0,31
	Експеримент.	3,24	0,08	3,33	0,41
Рівень нереалізованих очікувань	Контрольна	3,99	0,18	3,87	0,35
	Експеримент.	3,86	0,14	3,84	0,63
Ідеальний розподіл подружніх потреб жінками	Контрольна	3,97	0,21	2,63	0,00
	Експеримент.	3,47	0,18	3,02	0,16
Ідеальний розподіл подружніх потреб чоловіками	Контрольна	3,62	0,13	2,48	0,02
	Експеримент.	3,60	0,04	2,41	0,12
Рівень емпатійності	Контрольна	2,97	0,46	0,38	0,20
	Експеримент.	0,66	0,35	1,01	0,17
Рівень емоційної стійкості	Контрольна	2,00	0,66	2,66	0,47
	Експеримент.	2,91	0,15	0,52	0,18
Рівень відповідальності	Контрольна	2,49	0,08	1,64	0,06
	Експеримент.	2,13	0,28	2,15	0,03

Додаток Ж7

Результати порівняння незалежних вибірок експериментальної та контрольної груп за показниками психологічних чинників та особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя

№	Вибірки	За критерієм <i>t</i> -Ст'юдента									
		Група	Чисельність вибірки до експерименту (n_1)	Чисельність вибірки після експерименту n_2	Число степенів свободи K	\bar{X} (середнє арифметичне вибірки контрол. групи)	\bar{Y} (середнє арифметичне вибірки експерт. групи)	Різниця по абсолютній величині між середніми \bar{X} і \bar{Y}	Стандартне відхилення S_d	$t_{експер} = \frac{ \bar{X} - \bar{Y} }{S_d}$	P (рівень значущості)
1	Рівень емпатійності	До	50	50	98	8,100	8,200	0,100	0,0896	1,115	> 0,05
		Після	50	50	98	8,150	14,500	6,355	2,3492	2,703	≤ 0,01
2	Рівень емоційної стійкості	До	50	50	98	3,400	3,500	0,100	0,0892	1,121	> 0,05
		Після	50	50	98	3,450	8,500	5,050	1,7933	2,816	≤ 0,01
3	Рівень відповідальності	До	50	50	98	2,900	3,000	0,100	0,0521	1,918	> 0,05
		Після	50	50	98	3,000	7,900	4,900	1,798	2,726	≤ 0,01
	Вибірки	За критерієм U-Манна-Уїтні									
		Група	Чисельність вибірки до експерименту (n_1)	Чисельність вибірки після експерименту (n_2)	$U_{0,05}$	$U_{0,01}$	$U_{експер}$	P (рівень значущості)			
4	Ідеальний розподіл подружніх потреб жінками	До	50	50	1010	912	1331,1	> 0,05			
		Після	50	50	1010	912	894,3	≤ 0,01			
5	Ідеальний розподіл подружніх потреб чоловіками	До	50	50	1010	912	1021,3	> 0,05			
		Після	50	50	1010	912	819,9	≤ 0,01			
6	Прояв потреб	До	50	50	1010	912	1211,7	> 0,05			
		Після	50	50	1010	912	816,5	≤ 0,01			
7	Оцінювання задоволення потреб	До	50	50	1010	912	1020,9	> 0,05			
		Після	50	50	1010	912	906,1	≤ 0,01			
8	Рівень нереалізованих очікувань	До	50	50	1010	912	1121,8	> 0,05			
		Після	50	50	1010	912	901,2	≤ 0,01			

Додаток Ж8

**Результати порівняння залежних вибірок
експериментальної і контрольної груп за показниками психологічних
чинників та особистісної зрілості шлюбних партнерів до сімейного життя**

№	Вибірки	За критерієм <i>t</i> -Стьюдента										
		Група	Чисельність вибірки до експерименту n_1	Чисельність вибірки після експерименту n_2	Число степенів свободи K	$t_{0,05}$	$t_{0,01}$	$t_{0,001}$	\bar{d} (середнє різниця між X і Y)	Стандартне відхилення S_d	$t_{експер} \left(\frac{\bar{d}}{S_d} \right)$	p (рівень значущості)
1	Рівень емпатійності	Кон.	50	50	49	2,158	2,687	3,495	0,101	0,050	2,020	$> 0,05$
		Екс.	50	50	49	2,158	2,687	3,495	1,161	0,404	2,874	$\leq 0,01$
2	Рівень емоційної стійкості	Кон.	50	50	49	2,158	2,687	3,495	0,123	0,061	2,016	$> 0,05$
		Екс.	50	50	49	2,158	2,687	3,495	1,214	0,482	2,519	$\leq 0,01$
3	Рівень відповідальності	Кон.	50	50	49	2,158	2,687	3,495	0,091	0,047	1,936	$> 0,05$
		Екс.	50	50	49	2,158	2,687	3,495	1,328	0,456	2,912	$\leq 0,01$
	Вибірки	За критерієм <i>U</i> -Манна-Уїтні										
		Група	Чисельність вибірки до експерименту n_1	Чисельність вибірки після експерименту n_2	$U_{0,05}$	$U_{0,01}$	$U_{експер}$	p (рівень значущості)				
4	Ідеальний розподіл подружніх потреб жінками	Кон.	50	50	1010	912	1234,8	$> 0,05$				
		Екс.	50	50	1010	912	824,4	$\leq 0,01$				
5	Ідеальний розподіл подружніх потреб чоловіками	Кон.	50	50	1010	912	1123,7	$> 0,05$				
		Екс.	50	50	1010	912	867,9	$\leq 0,01$				
6	Прояв потреб	Кон.	50	50	1010	912	1210,4	$> 0,05$				
		Екс.	50	50	1010	912	876,6	$\leq 0,01$				
7	Оцінювання задоволення потреб	Кон.	50	50	1010	912	1000,2	$> 0,05$				
		Екс.	50	50	1010	912	906,8	$\leq 0,01$				
8	Рівень нереалізованих очікувань	Кон.	50	50	1010	912	1110,9	$> 0,05$				
		Екс.	50	50	1010	912	908,4	$\leq 0,01$				

Додаток К

Програма тренінгу „Гармонізація стосунків у молодій сім’ї”

Частина I. Переосмислення шлюбними партнерами соціально-психологічних очікувань, гендерно-рольових стереотипів та установок на сімейне життя

Заняття 1. Знайомство

Мета: знайомство з учасниками, зняття психологічного напруження, забезпечення довірливо-емоційної атмосфери в групі.

Вправа 1. Привітання (авторська)

Привітання – це зустріч людини поглядом і вираження в тій чи іншій формі задоволення, що ця людина поруч. Щире привітання – це привітання, яке відбувається за умов, що ми щирі у вираженні почуттів. Є різні форми привітання. Кожна пара здійснює ритуал привітання. Це можуть бути слова, рухи головою, жести руками, відповідні погляди, вигуки і т.д. Інші учасники оцінюють дане привітання за шкалою „щире-нещире”. Після цього, як всі учасники привітались, ми змінюємо партнерів. Вправа проробляється стільки разів, щоб кожний партнер здійснив не менше десяти привітань. Щирість і нещирість привітання обговорюється учасниками гри. Хто з партнерів проявив найбільше щирих привітань – той переможець.

Вправа 2. Знайомство (авторська)

Всі учасники стають у два кола (внутрішнє і зовнішнє) один навпроти одного. Мімікою, жестами учасники розповідають партнерові про себе. Спершу подає інформацію внутрішнє коло, пізніше – зовнішнє. Кому вдалося найбільше подати інформації про себе – той переможець.

Вправа 3. Мої очікування від занять (авторська)

Учасники по черзі висловлюють свої очікування від занять. Вправа проробляється стільки разів, щоб кожний учасник висловив не менше восьми тверджень. Всі твердження записуються на дошці. Те твердження, яке найбільше повторюється на дошці, є основним.

Продовження додатку К

Вправа 4. Воскова паличка [87]

Встаньте всі в коло, щільно один до одного. Зараз один учасник вийде у центр кола. Граючий у центрі, розслабтеся, інші поставте руки перед собою і, погойдуючи учасника в центрі, підтримуйте його, не даючи упасти. Нехай через цю процедуру пройдуть всі інші по черзі. Один стоїть в центрі, а усі витягнутими руками підтримують його, не даючи упасти. Тепер сядьте в коло. Питання усім: хто дійсно міг розслабитися, зняти затиски, не боявся упасти, хто довірився учасникам гри? Оцініть свою довіру за п'ятибальною системою і підніміть руку з відповідним числом пальців.

Заняття 2. Моє „Я” очима інших

Мета: отримання учасниками досвіду бачити себе очима інших та навчитися сприймати себе таким, яким є насправді.

Вправа 1. Самокритика (авторська)

Кожному учаснику роздається список якостей, що характеризують людину (напр., замкнутий, веселий, доброзичливий і т. д.). Кожен учасник помічає ті якості, які притаманні саме йому. Після цього учасники 3-4 рази обмінюються картками. Вони викреслюють ті якості, які на їхню думку не підходять даному партнеру. Найбільш адекватна самооцінка у того, у кого найменше закреслень.

Вправа 2. Відгадування за асоціаціями [87]

Один з вас повинний буде на якийсь час вийти з приміщення. У цей час інші домовляються між собою, кого з усіх учасників гри, у тому числі і того, хто вийшов, вони будуть загадувати. Той, хто виходив, повернувшись, повинен відгадати, кого з присутніх загадала група. Він це робить, задаючи всім учасникам по черзі питання типу: „Якою була б ця людина, якби вона перетворилась в дерево, стала б вітром, була б твариною?” і т. д. Той учасник, якому задане питання, повинний описати предмет чи вище, використовуючи асоціації з характеристиками загаданої людини. Його ріст, колір волосся, особливості зовнішності і характеру, темперамент і т. п., але тільки не прямо, а ніби описуючи характеристики об'єкта, про яке запитує той, хто відгадує. Якщо

Продовження додатку К

загадана людина відгадана правильно, то тепер відгадує вона. Якщо неправильно – то робиться ще одна спроба, до правильного відгадування. Гра продовжується доти, доки не буде загадана принаймні половина учасників гри.

Вправа 3. Моя реакція (авторська)

Учасники стають в коло. Ведучий оголошує ситуації:

1) „Ви сконцентрували свою увагу і близькі до завершення важливого завдання. В цей момент ваш чоловік (дружина) наполягає на тому, щоб ви перевірили виконання домашнього завдання вашого сина (дочки). Ви говорите ...”

2) Ви робите зауваження сину (дочці), так як переконані, що він (вона) вчинив (ла) неправильно. Дружина (чоловік) твердить, що ви неправий (ва). Ваша реакція ...

3) Ви повертаєтесь з роботи стомлені. Ледь переступивши поріг, ваш чоловік (дружина) просить вас піти в магазин за покупкою, яку вона (він) забула купити. Ваша реакція ...

4) Ви ненавмисне зіпсували дорогу річ. Ваш чоловік (дружина) не приховує свого обурення. Ваша реакція ...

Ситуації обговорюються. Група намагається охарактеризувати кожного учасника. Після цього кожному учаснику дають можливість змінити свою форму поведінки, якщо він цього бажає.

Вправа 4. Свічка [87]

Тренер пропонує вправу на одержання зворотного зв'язку і говорить: „Я б хотів, щоб ви подумали над тим, чим би ви хотіли стати, якби вам представився такий шанс. Ви можете стати іншою людиною, предметом, чи твариною, може бути рослиною”. Через якийсь час кожний із членів групи описує свою нову сутність. Тренер потім говорить, що він став свічкою (відповідно до назви техніки), що дає світло: „Якщо ви підсунете мене до чогось, це щось стане краще видно вам. Я не можу говорити. Єдиний звук, що я видаю – це „ш-ш, ш-ш”. Я

Продовження додатку К

хочу, щоб один з вас пересував мене і ставив по черзі за кожним з вас. Поки я стою за людиною, ви можете висловитися про цю людину чи предмет, що ви бачите в ньому в його новій якості. Але як тільки я скажу „ш-ш, ш-ш”, пересуньте мене до іншої людини”.

Заняття 3. Установки

Мета: навчити учасників гнучко підходити до вибору установок, використовуючи статево рольову диференціацію.

Вправа 1. Два портрети [278]

Партнерам пропонується розглянути портрети двох незнайомих людей. А тому тренер повідомляє: „один з них – рецидивіст, який недавно вийшов з тюрми, другий – священик”.

Обговорення (хто на фото є рецидивістом, а хто – священиком? Чому ви так вирішили? Що ви про них можете сказати? Чому більшість учасників характеризують портрет рецидивіста негативно?).

Висновок: ми створюємо у своїй уяві різні типи людей (це означає чіпляти на них ярлики). Але насправді люди дуже різні і наші негативні установки можуть перешкоджати встановленню добрих стосунків. Якщо людина погано вчинила, це не означає, що вона ніколи не зміниться. Тому потрібно навчитися дати їй шанс стати кращою.

Вправа 2. Ефективність установок (авторська)

Всі учасники гри поділяються на групи: 1) бездітні сім'ї; 2) сім'ї з дітьми до року; 3) сім'ї з дітьми 4-5 років; 4) сім'ї з дітьми, які ідуть в школу. Дві групи сімей, які перебувають у кризовому періоді (другий і четвертий варіанти) займають місця ліворуч залу. Сім'ї, які знаходяться в стабільних періодах (перший і третій варіанти) займають місця в правій частині залу. Учасники першої групи, тобто партнери бездітних сімей, по-черзі розповідають, яка у них форма установки (традиційна, антитрадиційна, рівноправна). Вони виражають своє задоволення або незадоволення цією формою. Незадоволеними можуть бути обидва члени подружжя, або один із них. Після їхнього звітування до

Продовження додатку К

обговорення включаються інші учасники гри, які розповідають, яка форма установок була у них, коли в їхній сім'ї не було дітей і який висновок вони можуть зробити з цього. Всім бажаючим надається слово. Учасники гри рекомендують даній групі дещо змінити в їх установках, дещо залишити таким, як є. Якщо члени подружжя змінили свою думку щодо форми установки, то вони пересідають на середній ряд залу.

Така процедура проводиться із кожною групою подружніх пар. Ефективність заняття вираховується кількістю учасників гри, які перейшли на середній ряд. Після цього учасники середнього ряду розповідають, чому вони вирішили змінити форму установки.

Найбільш раціональними формами рольових установок є традиційна форма в кризові періоди, і рівноправна – в стабільні періоди.

Рольова гра „А може варто змінити форму установки?” (авторська)

Обирається подружня пара для розігрування сценки з життя сім'ї. Усі інші шлюбні партнери – глядачі. Партнери (у яких немає дітей) по черзі розповідають про радісні і сумні події свого сімейного життя. Інші учасники гри, аналізуючи вислови партнерів, визначають форму установки даної подружньої пари. Іде обговорення: чому глядачі вирішили, що саме ця форма установок притаманна цій сім'ї. За кількістю сумних моментів з життя сім'ї робиться висновок про неефективність даної форми установок в цей період. Аналогічним чином гра проробляється з сімейними парами, в яких дитина до року, дитині – 4-5 років і з сімейними парами, у яких дитина іде в школу.

Групова дискусія „Причини зміни установок у подружньому житті”.

Заняття 4. Установки у спілкуванні

Мета: визначити установки під час спілкування.

Вправа 1. Похвалили-посварили [83]

Учасники діляться на пари, домовляються, хто буде першим, хто другим.

Перший крок: перший учасник хвалить другого, другий відповідає.

Продовження додатку К

Міняються місцями. Другий крок: перший хвалить себе, другий відповідає. Міняються місцями. Третій і четвертий кроки: перший сварить другого, а потім сварить себе. Міняються місцями. Обговорення: (Що відчували, що було легше: хвалити чи сварити, звертатися до себе, чи до іншої людини, чому?)

Вправа 2. Спілкування – це просто [83]

Учасники діляться на пари. Тренер перед вправою роздає кожному картку з простим малюнком, за умови, що малюнки один одному не показують. Пари сідають спинами один до одного. Завдання: перший учасник описує другому свій малюнок словами. Другий учасник намагається відтворити малюнок, виконуючи вказівки першого без додаткових запитань. Учасники міняються ролями, але цього разу учасник, який відтворює малюнок за описом партнера, уже може ставити додаткові запитання. Потім члени пари обмінюються результатами.

Обговорення: (Кому було легше відтворити малюнок? Чому?).

Необхідно зафіксувати увагу на тому, що процес ефективного спілкування складається з певних структурних компонентів (відправник, повідомлення, канал зв'язку, одержувач, ефект, зворотний зв'язок з відправником). Зокрема, підкреслити, чому малюнки другого учасника пари, який мав можливість ставити додаткові запитання (мав зворотний зв'язок з відправником повідомлення), зазвичай були точнішими, ніж малюнки другого учасника.

Вправа 3. Сила мови [219]

Вправа виконується в парах. Тренер пропонує сісти обличчям один до одного і сказати три фрази, починаючи кожна словами „Я повинен”. Не надаючи вам зворотного зв'язку, партнер теж вимовить три фрази, починаючи кожна словами „Я повинен”. Тепер поверніться до своїх фраз і замініть у них слова „Я повинен” словами „Я віддаю перевагу”, зберігши незмінними інші частини. Потім вислухайте змінені фрази у твердженнях партнера. Поділіться своїми враженнями.

Продовження додатку К

Заняття 5. Стереотипні уявлення

Мета: продемонструвати учасникам негативну роль стереотипів у подружньому житті.

Вправа 1. Стереотипи (модифікована) [278]

Тренер бере два аркуші паперу. На одному написано „чоловіки”, на іншому – „жінки”. Перший аркуш тренер пропонує заповнити жінкам, а другий – чоловікам як представникам своєї статі. Писати можна все. Через 15-20 хв. групи завершують роботу, обмінюються аркушами. Чоловіки обговорюють перелік думок про чоловіків, а жінки – про жінок. Після обговорення кожна група виділяє п’ять тверджень про свою стать, з якими вони погоджуються (вони зазначають їх в переліку тверджень).

Обговорення (усі партнери повинні висловити свою думку з приводу вправи): Чому ми людям „чіпляємо ярлики?” Чи ускладнюють вони стосунки між людьми? Хто бере відповідальність за „чіплення ярликів” чи створення стереотипів? Чи легко змінити „ярлик”, який на вас „почепили?” Висновок. У всіх в нас є упередження щодо людей, які відрізняються від нас. Ці упередження впливають на нашу поведінку при побудові міжособистісних стосунків. Ви повинні пам’ятати, що кожна людина – це особистість, а не набір стереотипів, „ярликів” щодо раси, статі, професії тощо. Не всі жінки поведуться як „типові жінки”, і взагалі – „типових” людей не існує.

Вправа 2. Нові ми [215]

Партнери уточнюють ідеальний образ себе, виходячи із своїх власних уявлень і переконань, пізніше в парах розповідають про те, якою жінкою / чоловіком їм хотілось би себе бачити. Група обговорює сумніви (якщо вони виникли), які стосуються реального втілення цього образу.

Групова дискусія „Спільне чи окреме проведення вільного часу?”

Заняття 6. Стереотипи у нашому житті

Мета: продемонструвати учасникам негативну роль стереотипів у подружньому житті.

Продовження додатку К

Вправа 1. Розхитування стереотипів [215]

Робота будується за принципом обговорення, коли кожний партнер висловлює аргументи „за” або „проти” (це залежить не від особистих переконань, а від того, яка позиція дісталась по черзі) слідування гендерним стереотипам.

Ведучий або його помічники фіксують доведення на дошці.

Ведучий може познайомити партнерів з концепцією андрогінії і сфокусувати увагу на тому, що гендерні стереотипи суттєво обмежують можливість самореалізації, викликають внутрішній конфлікт, а тому являють собою лише умовність.

Вправа 2. Парад стереотипів [261]

На дошці записуються наявні уявлення про жіночу і чоловічу роль в сім'ї. Пізніше учасники з'ясовують, як вони в своїй сім'ї виконують ці функції, в чому „плюси” і „мінуси” традиційних моделей? Наводяться приклади, коли хтось став жертвою стереотипів.

Групова дискусія „Про необхідність позбутися гендерних стереотипів”.

Заняття 7. Я і мої очікування

Мета: продемонструвати учасникам негативну роль нереалізованих очікувань від партнера і сімейного життя в цілому.

Вправа 1. Задоволення потреб (авторська)

Учасники гри стають в дві шеренги на відстані 10 метрів один навпроти одного (жінки становлять одну шеренгу, чоловіки –іншу). Ведучий по черзі оголошує сімейні потреби (наприклад, потреба в підтримці, ніжності зі сторони партнера і т. д.). Якщо потреба задоволена на високому рівні, то партнер робить три кроки вперед, якщо на середньому – два, на низькому – один крок. Ця пара, яка пройде найбільшу відстань, має найнижчий рівень нереалізованих очікувань. Порівнюються пройдені відстані між чоловіком і жінкою. В партнера, в якого менша відстань – більший рівень нереалізованих очікувань. Після цього учасники обговорюють, як покращити задоволення потреб один одного.

Продовження додатку К

Вправа 2. Емоційна підтримка (авторська)

Шлюбним партнерам пропонується перелік 10-ти типових подій, які можуть з ними статися впродовж дня. Шлюбні партнери повинні написати, як би реагував його партнер на дані події, на ваші дії, вчинки. Відповіді фіксуються у вигляді „+” (партнер схвалює ваші вчинки), „-” (партнер не схвалює ваші вчинки), „+ / -” (ви очікували схвалення, але позиція вашого партнера була нейтральною).

Велика кількість „плюсів” свідчить про високий рівень емоційної підтримки з боку партнера. Велика кількість „нейтральних позицій” свідчить про низьку емоційну підтримку з боку партнера. „Мінуси” свідчать про об’єктивність оцінювання вчинків партнером. Результати обговорюються, аналізуються. Учасники висловлюють свої думки щодо схвалення і несхвалення їхніх дій партнером, помічають, де на їхню думку, партнер був неправий.

Групова дискусія „Чи впливають очікування подружжя на характер взаєностосунків у молодій сім’ї?”

Заняття 8. Шлюбно-сімейні очікування

Мета: продемонструвати учасникам негативну роль нереалізованих очікувань від партнера і сімейного життя в цілому.

Вправа 1. Виправдання чужих очікувань [87]

Іноді ми робимо те, чого від нас чекають інші, навіть, якщо ми самі і не особливо хочемо це робити. Наприклад, моя подруга запросила мене піти разом з нею на концерт. А в мене у цей день немає настрою слухати музику. Чи потрібно мені в цьому випадку йти чи ні? Я відчуваю, що повинна це зробити, адже це моя подруга. Але в той же час я знаю, що мені самій цього не хочеться, мені в цей день хочеться сходити на цікаву виставку. Я думаю, що вам це знайоме. Згадайте й опишіть два-три випадки, коли хто-небудь чекав від вас того, чого вам робити не хотілося, і, незважаючи на своє небажання, ви це все таки зробили, можливо це було в школі, чи вдома, під час гри чи в якійсь іншій ситуації. Як ви при цьому себе почували?

Продовження додатку К

А іноді ми не робимо того, чого чекають від нас інші. Ми можемо сказати другу, що не дамо йому грошей в займи, чи відмовляємося допомогти батькам. Опишіть два-три випадки, коли ви не зробили того, чого хотіли від вас інші. Як ви себе почували себе в такій ситуації?

Обговорення вправи:

- Яким людям тобі найважче говорити „ні”?
- Яким людям тобі найлегше говорити „ні”?
- Чи говориш ти прямо „ні”, чи починаєш шукати виправдання?

Групова дискусія „Хочеш бути щасливим, будь ним”.

Заняття 9. Мої очікування від сімейного життя

Мета: продемонструвати учасникам негативну роль нереалізованих очікувань від партнера і сімейного життя в цілому.

Рольова гра „Зміна ролей” [197]

Задум ситуації: обдумати та записати вимоги і претензії шлюбного партнера, які він традиційно висуває до свого „опонента” (жінки записують претензії „чоловіка”, чоловіки – „дружини”), адресувати їх своєму шлюбному партнеру, висловити почуття, які виникають після почутих вимог. Зробити висновок про адекватність власних претензій.

Дана рольова гра буде своєрідним прологом до виконання наступного практичного завдання – оцінювання сильних рис вдачі шлюбного партнера та власних недоліків, оскільки переогляд своїх претензій зумовить гідне ставлення до коханої людини. Як свідчить досвід, дана вправа викликає досить суттєві труднощі, бо передбачає „словесне втілення” позитивних почуттів, тому учасникам можна запропонувати список пропозицій щодо чесно оцінки партнера (він може бути надрукований).

Подаємо орієнтовний перелік:

- має прекрасне почуття гумору;
- вміє добре висловлювати свої думки;

Продовження додатку К

- зібраний / а;
- організований / а;
- гарно готує;
- гостинний / а;
- любить спілкуватися з людьми;
- працелюбний / а;
- золоті руки;
- добрий / а;
- чесний / а;
- сміливий / а;
- ощадливий / а;
- відданий / а;
- уважний / а;
- милосердний / а;
- має феноменальну пам'ять;
- красномовний / а;
- оптиміст / ка;
- обережний / а;
- уміло розпоряджається прибутками;
- фізично сміливий / а;
- мужній;
- витривалий / а;
- розумний / а;
- веселий / а;
- терплячий / а;
- ввічливий / а;
- романтичний / а;
- обізнаний / а з інформаційними програмами;
- любить дітей;

Продовження додатку К

- гарний вихователь.

Групова дискусія „Любов як праця”

Заняття 10. Невербальне спілкування

Мета: вироблення умінь невербального спілкування; навчити членів молодого подружжя правильно розуміти невербальні сигнали.

Вправа 1. Мафія [87]

Учасники сідають на стільці обличчям до центра кола. Тренер теж сідає в коло. Перший раз роль ведучого грає він. У центрі кола стоїть столик, на якому закритими лежать 17 карт, звичайних гральних карт, і серед них є король і туз „Пік”. Тренер просить учасників гри взяти о одній карті, подивитися на неї, нікому більше не показуючи. Потім, коли кожний побачив свою карту, усі кладуть карти назад, і тренер їх відразу перемішує, щоб учасники не знали, кому дісталася роль мафіозі (тим учасникам, хто вибрав короля і туза „Пік”). Мафіозі ніяк не повинні показувати, що вони зв’язані з карним світом, а чесні люди повинні по особливостях поведінки знайти їх і застрелити.

„Місто заснуло”, - говорить тренер, - і усі по команді закривають очі і чесно не підлягають. „Мафія прокинулася і знайомиться!”. Мафіозі відкривають, поглядом знаходять один одного. Після того, як вони знайшли один одного, Ви пропонуєте їм знову закрити очі, а потім говорите: „Усі прокинулися!” По цій команді всі, включаючи мафіозі, відкривають очі і починають обговорювати, хто ж з них є членом злочинного угруповання.

Отже, група веде обговорення, аналізує поведінку і слова кожного учасника, причому мафіозі поводяться найвищою мірою лицемірно, ніяк не повідомляючи про свої карні корені. Нарешті група приходиться до висновку, що один з учасників – мафіозій. Якщо учасник, на якого вказує група, дійсно мафіозій, то тренер говорить: „Вітаю вас! Ви убили мафіозі!” І обговорення продовжується. Група шукає другого злочинця. Якщо і він угаданий вірно, то гра закінчена. Але, припустимо, група вказала замість мафіозі на чесну людину. Тоді

Продовження додатку К

Ви говорите: „Ви убили чесну людину! Увага! Місто заснуло. Тільки мафія не спить. Вона вибирає собі жертву...” Очі всіх членів групи закриті, а мафіозі поглядами і мімікою домовляються, кого ж вони вибрали, і, домовившись, показують жертву тренеру, після чого з почуттям виконаного обов'язку закривають очі „Увага, - говорите Ви, - наступив ранок! Усі прокинулися, і тільки Ви (вказуєте на обраного мафією людини) не прокинулися. Ви стали жертвою мафії!” Продовжуємо обговорення, ті гравці, що виявляються убитими, надалі в обговоренні участі не приймають. Гра прожується доти, поки не будуть виявлені й убиті всі мафіозі. Можна провести таку гру кілька разів. Коли активність учасників досягне максимуму, зупиніть гру і запропонуйте перейти до виконання другого завдання.

Вправа 2. Вечір цікавих історій [87]

Група ділиться на три рівноцінні команди. Через 20 хвилин дві команди повинні підготувати захоплюючу і смішну історію на будь-яку тему, тривалістю не більше 4-5 хвилин. Розповідь повинна бути не прочитаною, а показаною, без будь-яких пояснень чи авторських слів. На показ виділяється не більше 5 хвилин. Текст же самої розповіді відається третій команді (журі) для оцінки. Після того, як команди обмінюються виступами, їм дається 10 хвилин на те, щоб самим по побаченому, спробувати відновити розповідь, написану командою суперників. Після того, як команди підготують свої виступи, члени журі беруть у команд текст видуманих історій і оцінюють виступи. Друга команда уважно спостерігає. За 10 хвилин їм потрібно буде детально відновити текст розповіді супротивника. Після цього кожна команда повинна зачитати розповідь, що вона зробила. Журі і члени команди суперників порівнюють точність відповідності копії оригіналу.

Вправа 3. Подарунки [87]

Сядемо в коло. Гравці придумують, який подарунок вони подарували б сусідові і показують це йому за допомогою міміки і жестів. Як тільки сусід

Продовження додатку К

угадав, він може загадати свій подарунок наступному за ним гравцю. Пояснювати можна тільки за допомогою міміки і жестів. Допускається підказка, але така, у якій не міститься назви даного предмета, а тільки його опис. За допомогою міміки і жестів передаєте по ланцюжку свої подарунки.

Частина II. Розвиток особистісної зрілості шлюбних партнерів на основі самопізнання й самоаналізу

Заняття 1. Самооцінка особистості

Мета: розвиток самоусвідомлення і формування адекватної самооцінки.

Вправа 1. Хто Я [215]

Ви отримали заповнювальні бланки, де в стовпчик 20 разів написано слово „Я” і далі залишена пуста графа. Будь ласка, впродовж 15 хвилин дайте відповідь на питання: „Хто Я”, використовуючи для цієї мети будь-які слова або речення. Записуйте всі відповіді так, як вони спадають вам на думку.

Вправа 2. Самооцінка і робота над нею (авторська)

Кожен з учасників висловлює фразу типу „Мене поважають за те, що ...”, „Розмовляючи зі мною ніколи не вгадаєш, що я ...” і т. д. Після цього іде обговорення. Учасники тренінгу відзначають, які на їхню думку висловлювання є істинними, а які – хибними. Вправа дає змогу визначити, в кого з учасників завищена самооцінка.

Групова дискусія „Що таке самооцінка і як вона формується?”

Групова дискусія „Вплив самооцінки на характер подружніх взаємин”.

Заняття 2. Особливості подружньої взаємодії

Мета: змодельовати сімейне життя з ймовірними проблемами; усвідомити відповідальні, емоційні взаємостосунки в сім'ї.

Рольова гра „Життя ідеальної сім'ї” (модифікована) [79]

Обирається подружня пара для розігрування сценки з життя ідеальної сім'ї, використовуючи радісні або сумні події. Усі інші – глядачі. Після цього

Продовження додатку К

відбувається обговорення, яке дозволяє виявити найсуттєвіші проблеми та шляхи їх вирішення.

За бажанням учасників гру можна повторити.

Рольова гра „Зв’язані одним ланцюгом” (модифікована) [79]

Члени будь-якої сім’ї пов’язані один з одним відповідальністю, обов’язками та мають вплив один на одного тощо.

Дана гра допоможе вам зрозуміти всю складність подружніх взаємин.

За бажанням учасників тренер обирає дві подружні пари. Кожна набирає свою „сімейну команду”, до якої крім чоловіка та дружини входять діти, дідусі, бабусі. Отже – дві великі сім’ї. Шлюбних партнерів зв’язують коротенькою мотузкою за пояси. Потім прив’язують до цієї мотузки інші, довші мотузки, щоб бути зв’язаним з кожним членом сім’ї. Не повинно бути жодної вільної мотузки. Це не означає, що ви кожен день бігаєте з мотузками, але ви відчуваєте їх.

Завдання: уявіть собі будь-яку сімейну ситуацію і розіграйте її.

Обговорення (в обговоренні беруть участь і учасники, гри, і спостерігачі): Наскільки ви відчули себе „зв’язаними” з іншими членами сім’ї? Коли ви відчули напругу? Що скажуть спостерігачі? Що ви зробили, щоб послабити напругу?

Запропоновані мотузки можна розглядати як кохання, відповідальність, занепокоєння, хвилювання тощо. Ми послаблюємо мотузки, коли визнаємо право кожної людини на особисту свободу.

Рольова гра „Взаєморозуміння” (авторська)

Обирається пара для розігрування сценки спілкування подружжя після напруженого дня. Усі інші – глядачі. Після цього відбувається обговорення, яке дозволяє виявити найсуттєвіші проблеми та шляхи їх вирішення.

За бажанням партнерів гру можна повторити.

Вправа 1. Відповідальність (авторська)

Учасникам гри дається перелік сімейних обов’язків. Члени подружжя навпроти кожного обов’язку ставлять призначення „+” (бере участь в реалізації

Продовження додатку К

даної функції), „—” (не бере участі в реалізації даної функції), „+ / —” (інколи бере участь в реалізації даної функції). Відповіді членів подружжя зіставляються. Відповідальним є той член подружжя, в якого більше плюсів. Але членам подружжя дозволяється обґрунтувати бездіяльність в реалізації даної функції, тому що бувають вагомі причини даної бездіяльності.

Групова дискусія „Тільки кохання, чи кохання й обов’язок?”

Групова дискусія „Сімейне щастя. В чому воно?”

Групова дискусія „Як розпоряджатися своїм життям?”

Заняття 3. Життя молодій сім’ї

Мета: набуття знань про специфіку подружньої взаємодії в адаптаційний період.

Інформаційне повідомлення „Шлюбна адаптація та її особливості”.

Рольова гра „Буденність життя” (авторська)

В цій грі нам надається можливість прослідкувати буденність життя молодій сім’ї. Головні дійові особи: чоловік – дружина, батьки подружжя, сусіди, друзі, знайомі.

Сцена перша (перший день після весілля). Ранок ... Зізнання в коханні, обмін компліментами, перегляд ранкових телевізійних передач і т. д.

Сцена друга (місяць після весілля). Ранок ... Швидкий сніданок, прощання, робота і т. д. Вечір ... Зустріч. Незадоволеність тим, що не приготовлена вечеря і немитий посуд.

Сцена третя (вихідні). Розмови по телефону дружини зі своєю матір’ю. Розмови по телефону чоловіка зі своїми друзями. Першою іде з дому дружина, не попрощавшись, згодом і чоловік. Куди ідуть – не повідомляють.

Сцена чотири (подружжя зустрічає гостей: батьків, друзів, сусідів, знайомих). Всі жартують, веселяться. Чоловік і дружина обслуговують гостей. Присутні роблять компліменти чоловіку і дружині. Гості розходяться. Чоловік і

Продовження додатку К

дружина разом прибирають зі столу, миють посуд, обмінюються гарними враженнями.

Ця гра дає змогу зрозуміти членам молодого подружжя, що для нормальних людських стосунків лише сімейного спілкування замало. Для налагодження морально – психологічного клімату в сім'ї потрібне спілкування з родичами, з друзями і т. п.

Вправа 1. Прийми мене таким, яким я є (авторська)

Обирається подружня пара (які в дійсності не є чоловіком і дружиною), яка сідає в центрі кола спиною один до одного. Кожен з партнерів записує риси, які йому притаманні, і які він хотів би бачити у своєму партнерові. Після цього відповіді партнерів зіставляються. Це дає змогу визначити схожість і відмінність у характері партнерів. Тоді партнери по черзі зачитують свої вимоги до свого партнера і в усній формі відповідають чи можуть задовольнити таку вимогу. А якщо не можуть, то чому? Інші учасники гри характеризують дані вимоги як занижкі, або зависокі. Іде обговорення. Учасники гри приходять до висновку, що потрібно змінити свої вимоги до партнера і тим самими поважати його як особистість.

Групова дискусія „Чи можливо перевиховати партнера?”

Заняття 4. Особистість

Мета: усвідомлення учасниками групи себе як особистості, формування вміння спілкуватися з шлюбним партнером як з особистістю.

Групова дискусія „Яких людей можна назвати особистістю з великої літери в наші дні?”

Рольова гра „А чи потрібно мені це...?” (авторська)

Обирається подружня пар для розігрування сценок із подружнього життя:

1) У колі друзів чи в гостях чоловік (дружина) вимагає від свого партнера привселюдного зізнання в коханні, знаючи, що йому (їй) із-за сором'язливості важко це зробити (обговорення).

Продовження додатку К

2) Щоб показати своїм друзям зверхність над своїм партнером, чоловік (дружина) наполягає піти додому, коли свято щойно почалось (обговорення).

Вправа 1. Моя думка (авторська)

Учасникам гри задається відповідна тема, наприклад, „Традиційність поглядів – добре чи погано?” Кожен з учасників повинен придумати питання, яке примушує його партнера дати відповідь „так” або „ні”. При цьому забороняється говорити людині, що вона не права. Перемагає цей учасник, який отримав найбільше відповідей „так”.

Вправа 2. Слухання [87]

Група розбивається на дві підгрупи. Часники підгрупи оточують того з них, хто впродовж десяти хвилин буде знаходитися в центрі їхньої уваги. Той, хто знаходиться в центрі, розповідає що-небудь про себе. Інші учасники слухають його дуже уважно, не розмовляючи між собою і ніяк його не перериваючи. Говорити треба якомога довше. При відсутності бажання говорити, впродовж відведених десяти хвилин, він повинен як і раніше знаходитися в центрі уваги. Після закінчення десяти хвилин варто повернутися в коло інших учасників. Таким чином, у центрі уваги групи по черзі виявляються всі її учасники.

Вправа 3. Прохання [87]

Як багато залежить від того, як попросить людина про якусь послугу, яким тоном, у якій обстановці, з яким настроєм ви викладете своє прохання. Від цього, власне кажучи, залежить – „бути чи не бути”. А тим часом існує зовсім невелика кількість прийомів, що можуть значно підвищити ймовірність виконання вашого прохання. Виберіть собі партнера протилежної статі і попросіть його про певну послугу. Попросіть в нього на деякий час, наприклад, окуляри, авторучку. Можна щось більш істотне, можна попросити про якусь послугу з його боку, але усе залежить від тієї форми, у якій ви викладаєте своє прохання. Співрозмовники завжди цінують тактовність, дипломатичність, а також оригінальність і

Продовження додатку К

спритність. Важко відмовити в проханні, якщо воно виходить від друга, але ж можна викликати симпатію до себе і зовсім незнайомої людини. Якщо ваше прохання буде починатися з компліменту, згадування заслуг того, до кого ви звертаєтесь, його авторитету і значущості, ваші шанси підвищуються, а сам факт звертання до нього підвищує значущість, авторитет і є великою честю для усіх, хто до нього звертається. Якщо за проханням звучить відразу, ще до одержання відповіді, непряма вдячність, подяка за майбутню послугу, уже важко відмовити. Підійдіть до партнера, присядьте поруч і спробуйте, можливо, починаючи здалеку, просити в нього що-небудь. Будь-ласка, почали. Тепер прохання до кожного підійти до тренера зі своїми трофеями. Зрозуміло, їх доведеться повернути, але першість все рівно збережеться за тим, хто набрав більше всього трофеїв.

Вправа 4. Життєві плани (авторська)

Кожен з членів подружжя розповідає про свої життєві плани. Всі учасники гри беруть участь в їх обговоренні. Вони аналізують життєві плани подружжя, вносять корективи, пропонують зміни, щоб якомога більше наблизити життєві плани подружжя один до одного. Кожен з членів подружжя має право погоджуватися, або не погоджуватися з іншими учасниками, відстоювати свою думку. Ефективність вправи вимірюється кількістю подружніх пар, яких вдалося переконати учасниками гри щодо ефективності планів на майбутнє.

Вправа 5. Свобода дій (авторська)

Тренер обирає три подружні пари, які пов'язані мотузками, що символізують міцність шлюбу. Одна мотузка легко рветься, друга – середньої міцності, третя – міцна. До членів подружжя прикріплені інші мотузки, які символізують різного роду потреби у самореалізації (навчання, кар'єра, професійне вдосконалення, активне діяльне життя тощо). Всі учасники гри смикають за мотузки. Члени подружжя намагаються втриматись на ногах або разом перебігти в інше місце, щоб не розірвати мотузку. Найбільша імовірність того, що мотузка розірветься є перший варіант, найменша – третій. Учасники гри

Продовження додатку К

аналізують причини розривання мотузки, переносячи елементи гри в реальну дійсність.

Заняття 5. Емоції та почуття

Мета: розкрити учасникам роль емоцій та почуттів у нашому житті, навчити з теплотою та ніжністю ставитись до людей, формувати культуру почуттів, що є корисним для створення дружньої атмосфери в сім'ї.

Інформаційне повідомлення „Емоції та почуття у нашому житті”

Вправа 1. Передача емоцій [87]

Учасники гри сідають в коло і розраховуються за годинниковою стрілкою. Першому пропонується накопичити максимум позитивних емоцій і в одній-двох фразах „виплеснути” весь накопичений запас на свого сусіда, намагаючись проявити максимум темпераменту і розворушити всі добрі і світлі сили душі, поділитися своїм гарним настроєм. Другий, одержавши заряд позитивних емоцій, передає його третьому і т. д. Отже, включається ланцюг позитивних емоцій. Перший починає, і його посмішка передається по обличчях учасників гри.

Вправа 2. Посилайте гарні почуття [87]

Ми відчуваємо, коли в людини гарний настрій, коли вона оптимістично сприймає навколишній світ. Ми відчуваємо також, якщо хтось тривожний чи засмучений. Зрозуміло, ми відчуваємо і те, чи налаштована людина стосовно нас дружелюбно чи вороже.

Чи доводилося вам коли-небудь заходити в приміщення, де відчувається „напружена атмосфера”, де знаходяться роздратовані, незадоволені чи розчаровані люди? По яких ознаках можна визначити, що в тій чи іншій групі людей панує „напружена атмосфера”? Ми можемо помітити це, навіть якщо зовсім не знаємо про те, що там відбулося до нашої появи. І дуже важко самому зберегти гарний настрій у такій ситуації. а по яких ознаках ми зауважуємо, що в групі панує гарний настрій? Чи передається і нам самим цей гарний настрій?

Сядьте зручно і закрийте очі. Зробіть три глибоких вдихи і видихи.

Продовження додатку К

Тепер уяви собі, що над твоєю головою висить чудова золота зірка. Це – твоя зірка, вона належить тобі і піклується про те, щоб ти був щасливий. Уяви собі, що ти від голови до ніг осяяний світлом цієї зірки, світлом любові і радості. Уяви собі ще, що це світло пронизує усе твоє тіло. Тепер послідовно приклади свою руку спочатку до серця, потім – до горла і чола. Відчуй, як золоте світло особливо ясно сяє в цих місцях. Уяви собі, що ти, як і твоя зірка, теж випускаєш в усі сторони промені ясного теплого світла, і що це світло йде до усіх людей у цій кімнаті. Подумай про усіх, хто знаходиться в цій кімнаті і подаруй всім небагато свого світла.

Тепер пошли трохи свого світла людям, яких немає в цій кімнаті, твоїм домашнім, друзям, а також близьким і знайомим, що живуть в інших містах.

Тепер прислухайся до самого себе. Чи відчуваєш ти які-небудь сильні почуття, що ми усі зараз посилаємо один одному (10 секунд).

Збережи в пам'яті ці почуття і звертайся у них в тих випадках, коли ти стомився, чи в тебе сумний настрій, чи тобі просто потрібні свіжі сили. А зараз прощайся зі своєю зіркою і думкою повертайся назад. Коли я дорахую до трьох, ти зможеш відкрити очі і знову виявитися в цій кімнаті. Раз. Два. Три.

Обговорення вправи:

- Які почуття ти переживав, коли посилав світло іншим людям?
- Кому ти посилав особливо багато світла?
- Чи було в тебе відчуття, що ти і сам одержуєш світло від кого-небудь із присутніх?
- Що в цій грі було самим важким для тебе?

Тут можливі найрізноманітніші реакції, у тому числі і відсутність узагалі яких-небудь відчуттів у деяких учасників. Поясніть їм, що всякий досвід гарний і нормальний.

Вправа 3. Лагідні слова [87] У цій грі бере участь тільки чоловіча половина гравців, а представниці прекрасної статі є журі. Чоловіки! Зараз по команді „Почали!” ви будете по черзі говорити лагідні слова присутнім тут

Продовження додатку К

прекрасним дамам. Бажано кожному звертатися до однієї, а не до усіх відразу. Перше ніжне слово говорить чоловік, що сидить праворуч ближче усіх до ведучого, наступне – сидячий праворуч від нього і так далі проти часової стрілки. Повторюватися не можна! Після кожного вимовленого слова дами оцінюють, чи є воно дійсно ніжним. Той, хто не може більше придумати ніжне слово (на міркування дається 2 секунди), чи той, чиє слово не прийняте прекрасним журі, вибуває, і гра продовжується далі по колу доти, поки не залишиться один переможець конкурсу.

Прекрасні дами вітають самого галантного чоловіка групи!

Інформаційне повідомлення „Культура почуттів”.

Заняття 6. Емпатія у подружньому житті

Мета: розвиток вміння співчувати.

Вправа 1. Вмій співчувати (авторська)

Ведучий зачитує учасникам гри питання, на які вони дають відповіді у письмовій формі. Перелік питань: 1) „Як би ви вчинили, якщо б зрозуміли, що тільки ви можете допомогти цій людині, хоч вона зовсім байдужа вам?”, 2) „Чи можете ви вислухати людину на тролейбусній зупинці, яка намагається розповісти вам про свою проблему, а ваш тролейбус уже під'їхав?”, 3) „Помітивши пригнічений настрій у свого співробітника, ви будете (не будете) намагатися з'ясувати причини цього?”, 4) „Чи траплялось з вами таке, що ви без користі допомагали сторонній людині у вирішенні її проблем, маючи при цьому зайві клопоти?”, 5) „Чи картали ви себе коли-небудь за те, що не можете ніколи нікому ні в чому відмовити”. Такі питання ситуації продовжують самі учасники гри. Ведучий збирає відповіді. Після цього учасники обговорюють відповіді, дискутують. Після обговорення ведучий повторно зачитує кожне питання, на які учасники гри знову дають відповіді. Кожен учасник порівнює свою відповідь до дискусії і після неї. Він розповідає перед аудиторією, чому змінив свою думку. За бажанням учасники гри розповідають про свої історії з

Продовження додатку К

життя, а також про те, як члени їхньої родини вміють або не вміють співчувати одне одному, а також про те, де вони проявили велике співчуття до сторонньої людини і допомогли їй вийти із скрути. Звичайно оплесками вітають ті розповіді, які найбільш сподобалися учасникам.

Рольова гра „Я співчуваю тобі ...” (авторська)

Обирається дві сімейні пари. Одна пара розігрує сценку, у якій партнери на словах співчують один одному (наприклад, „Мені тебе дуже шкода”, „Ти така втомлена, а у тебе ще стільки роботи ...” і т. д.). Друга пара розігрує іншу сценку, у якій партнери на ділі проявляють співчуття („Ти дуже втомлена, іди відпочинь, а я виконаю всю роботу сам”). Зміст сценок обговорюються, аналізуються і наводяться приклади зі свого сімейного життя.

Групова дискусія „Наскільки важливе співчуття в сім'ї?”

Заняття 7. Ціннісні орієнтації

Мета: допомогти учасникам переосмислити цінності в подружньому житті.

Вправа 1. Цінності (авторська)

Обирається дві пари шлюбних партнерів. Партнери на відстані стоять один навпроти одного. На екрані в дві колонки написані перелік цінностей для кожного партнера, який включає позитивні і негативні цінності (одна колонка призначена для чоловіка, інша – для жінки). Учасники гри по черзі задають питання партнерам типу: „Чи можете ви заради дружини відмовитись від улюбленого заняття (напр., футболу), щоб піти з нею погуляти?”. Виходячи з рис характеру, написаних на екрані, він може виконати це, або не може. Якщо може – робить крок вперед, якщо не може – стоїть на місці. Якщо партнер гри зробив крок вперед, а учасники не згодні, то він повертається назад. Зустріч партнерів означає ціннісно-орієнтаційну єдність і показує позитивну роль високо сформованих моральних якостей партнера.

Продовження додатку К

Вправа 2. За що ми любимо [87]

Вступаючи у взаємодію з іншими людьми, ми виявляємо, що вони подобаються нам чи не подобаються. Як правило, цю оцінку ми пов'язуємо з внутрішніми якостями людей. Давайте спробуємо визначити, які якості в людях ми цінуємо, приймаємо. Завдання будемо виконувати письмово. Візьміть аркуш паперу, виберіть у групі людину, що багатьма своїми проявами імпонує вам. Перерахуйте п'ять якостей, що особливо вам у цій людині подобаються. Тепер, будь ласка, по черзі зачитайте вашу характеристику, а ми усі спробуємо визначити людину, до якої вона відноситься.

Вправа 3. Розфарбовування любов'ю [87]

Щоб дійсно добре ладити з людьми, нам необхідно відчувати їхню любов і підтримку. Інакше в критичних ситуаціях ми втрачаємо самовладання і не можемо стримати роздратування.

Як ви показуєте іншим людям, що ви їх любите? Яким чином ви самі розумієте, що інша людина вас любить?

Розділіться, будь ласка, на пари. Витягніть руки вперед і уявіть собі, що вони покриті чудесним кольором любові. Який колір ви для себе виберете? Я хочу, щоб зараз показали один одному, як сильно ви один одного любите. Для цього ви зараз „розфарбуєте” один одного квітами любові, ніжності, добра, ласки.

Групова дискусія „Хто володіє моїм часом, моїм життям?”

Групова дискусія „Якою має бути любов у подружньому житті?”

Групова дискусія „Що може відрізнити любов-відповідальність від любові-пристрасті?”

Заняття 8. Вміння слухати

Мета: розвиток вміння слухати в подружніх стосунках.

Вправа 1. Роздвоювання в спілкуванні (авторська)

Обирається два учасники. Одному учаснику дається письмове завдання, яке потребує мислення, а в іншого завдання відсутнє. Ведучий постійно задає

Продовження додатку К

питання по черзі кожному учаснику, які повинні у письмовій формі давати відповіді на ці питання. Звичайно, з відповідями краще впорається той учасник, у якого не було додаткового завдання. Тоді всім присутнім пропонується провести аналогію між даними ситуаціями, які ми щойно розглянули і ситуаціями сімейного життя подружжя, де один з членів подружжя звертається до іншого, тоді як інший в цей час займається іншою справою (наприклад, чоловік може розмовляти з дружиною і може дивитись телевизор; дружина одночасно може розмовляти з чоловіком і подругою по телефону). Ведучий пропонує всім присутнім розповісти, які негативні емоції вони відчували, коли їхній партнер був неуважний до них під час розмови.

Рольова гра „Чи чуєш ти мене?” (авторська)

Для розігрування сценки обирається дві подружні пари. Одна подружня пара спілкується, то дивлячись у вічі, то відводячи погляд, уважно вислуховують один одного, не перебиваючи. Інша подружня пара при спілкуванні відволікається тим, що присутні періодично задають їм додаткові питання. Кожна подружня пара аналізує свою розмову, чи сподобалось їм розмовляти, що заважало їм у спілкуванні, чи почувають вони себе задоволеними розмовою, за якої їх партнер постійно відволікається. Іде обговорення.

Групова дискусія „Чи завжди ми чуємо один одного?”

Заняття 9. Вміння прощати і просити вибачення

Мета: навчити учасників вмінню прощати помилки іншої людини, а також просити вибачення.

Рольова гра „Пробач мене, будь ласка” (авторська)

Обирається подружня пара для розігрування сценки „Примирення” (коли один з партнерів просить вибачення у іншого). Вправа проробляється з іншими подружніми парами. Чис пробачення було найкращим, того учасники гри нагороджують оплесками.

Продовження додатку К

Вправа 1. Примирення (авторська)

Учасники гри розповідають по черзі ситуації, коли один з членів подружжя ображений на іншого (це можуть бути ситуації з їхнього подружнього життя, а можуть бути надумані ситуації). Ці ситуації учасники записують і ложать на стіл. Після цього ведучий зачитує по черзі кожен ситуацію і пропонує учасникам розповісти, як би вони вчинили в даній ситуації (чи пробачили б зраду коханій людині, чи ні, чи пробачили б через деякий час, як би ви вели себе при цьому і т.д.). Після обговорення більшістю голосів обирається найбільш оптимальний варіант вирішення конфлікту, тобто примирення.

Групова дискусія „Прости вибачення – це сила характеру чи його слабкість?”

Заняття 10. Вдячність

Мета: навчити учасників вміння дякувати один одному.

Вправа 1. Асоціація (авторська)

Ведучий пропонує учасникам гри перерахувати асоціації, які в них виникають, коли їм за щось виносять вдячність (наприклад, відчуття потрібності, задоволення і т. д.). При обговоренні учасники гри характеризують позитивну сторону вміння дякувати у сімейних стосунках.

Рольова гра „Я вдячна (ий) тобі за це ...” (авторська)

Обирається декілька подружніх пар, які розігрують сценки зі свого сімейного життя, коли один із членів подружжя висловлював вдячність іншому за той чи інший вчинок. Ситуації обговорюються. Визначається переможець, який найкраще висловив свою вдячність.

Групова дискусія „Чи обов’язково виносити вдячність у сім’ї?”

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абалкина М.А. Межличностное взаимодействие и динамика передбрачных отношений: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук. 19.00.05 / М.А.Абалкина. - М., 1987. – 19 с.
2. Аболин Л.М. Психологические механизмы эмоциональной устойчивости человека / Лев Михайлович Аболин. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1987. – 262 с.
3. Агарков С.Т. Азбука для двоих / Агарков С.Т., Дейнега Г.Ф., Мальерова Н.В. – М., 1991. – 192с.
4. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / Владимир Сергеевич Агеев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 240с.
5. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С.Агеев // Вопросы психологи. - 1987. - №2.
6. Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений: Автореф. дис... д-ра психолог. наук: 19.00.05 / В.С.Агеев. – М., 1989. – 30с.
7. Адахан М. Семейные связи: как лучше понимать тех, кого мы любим / Мириам Адахан; (пер. с англ. Г. Любан). – К.: Задруга, 2001.- 100с.
8. Адлер А. Понять природу человека / Альфред Адлер. – СПб., 1997.
9. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Альфред Адлер. - М.: Прогресс, 1995. – 296 с.
10. Ажгихина Н.И. Ветки мимозы: О первых шагах молодой семьи / Надежда Ильинична Ажгихина. – М.: Знание, 1988. – 62с.
11. Аксиевич М.Т., Мельник Л.И. Навстречу друг другу / М.Т. Аксиевич, Л.И. Мельник. – Минск: Народная асвета, 1992. – 127с.
12. Алексеева Л.С. Представления супругов о семье в юридически значимом развитии отношений в браке: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук. 19.00.06 / Л.С.Алексеева. – М., 1984. – 24с.
13. Алексеенко Т.Ф. Молода сім'я в сучасному виховному процесі / Т.Ф. Алексеенко // Педагогіка і психологія. – 1998. - №4. - С.53-60.

- 14.Алешина Ю.Е., Борисов И.Ю. Половая дифференциация как комплексный показатель межличностных отношений супругов / Ю.Е. Алешина, И.Ю. Борисов // Вест. Моск.гос. ун-та. Сер. 14. Психология.- 1989. - №2. – С. 44-56.
- 15.Алешина Ю.Е. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений: Спецпрактикум по социальной психологии / Алешина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубовская Е.М. МГУ им. М.В.Ломоносова. Фак. Психологии. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 120 с.
- 16.Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование / Юлия Евгеньевна Алешина. – М.: Ред. – изд. Центр Консорциума „Социальное здоровье России”, 1994. – 172с.
- 17.Американская пара: взгляд изнутри. Новые проблемы, новые подходы /Н.В.Скоробогатова (пер. с англ.); М.Ялом, Л.Л.Карстенсон (ред.). – Х.: Тарбут Лаям, 2005. – 272 с.
- 18.Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1996. – 304 с.
- 19.Антонюк Е. В. Представление супругов о распределении ролей и становлении ролевой структуры молодой семьи: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук. 19.00.05 / Е. В. Антонюк. – М., 1987. – 24с.
20. Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системе / Л.И. Анциферова // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 3-19.
- 21.Анцупов А.Я. Эволюционно-междисциплинарная теория конфликтов / А.Я. Анцупов // Конфликтология: междисциплинарные исследования. Статьи и сообщения на Международной научно-практической конференции „Конфликт и личность в изменяющемся мире” / Отв. ред. Н.И.Леонов, С.Ф.Сироткин. – Ижевск, 2000. – С. 7-11.
- 22.Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: теория, история, библиография / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М.: Воен. ун-т. 1996. – 143с.

- 23.Афанасьева Т.М. Семья / Тамара Михайловна Афанасьева – М.: Просвещение, 1985. – 201с.
- 24.Балашов В.А., Савинов А.И. Облик современной семьи: Социально-демографические и этические аспекты / В.А. Балашов, А.И. Савинов – Саранск: Мордов. кн. изд-во, 1987. – 143 с.
- 25.Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
- 26.Берн Ш. Гендерна психология / Шон Берн. Секреты психологии. – СПб., 2001. – 320 с.
- 27.Бестужев-Лада И.В. Семья вчера, сегодня, завтра / Игорь Васильевич Бестужев-Лада. – М.: Знание, 1978. – 95 с.
- 28.Бодалев А.А. Личность и общение. – М.: Пед-ка, 1983. – 272 с.
- 29.Борисенко С.Б. Методы формирования и диагностики эмпатии учителей: Автореф. дис. ...канд. пед. наук / С.Б. Борисенко. – Л., 1988. – 14 с.
- 30.Браун-Галковська М. Домашня психологія: Подружжя, діти, родина / Марія Браун-Галковська. - Пер. з польськ. З.Городенчук. – Львів: Свічадо, 2005. – 224 с.
- 31.Бузник А.І. Мінімізація конфліктної взаємодії спортсменів у юнацьких збірних командах з футболу: Автореф: дис... канд. психол. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.01 / А.І.Бузник. – К., 2002. – 18 с.
- 32.Буленко Т.В. Особливості формування психологічної готовності до сімейного життя студентської молоді: Автореф. дис. канд...психол. наук / Т.В.Буленко. – К., 1995. – 24 с.
- 33.Бурлачук Л.Ф., Коростылева Л.И. Психологические особенности лиц, испытывающих затруднения при вступлении в брак / Л.Ф. Бурлачук, Л.И. Коростылева // Психологический журнал. - Том 16. - №3, - 1995. – С. 137-145.
- 34.Бучек Л.І. Про дослідження емоційної зрілості студентів пед. Вузу / Л.І. Бучек // Шляхи вдосконалення професійно-технічної підготовки вчителя в

- умовах перебудови вищої і середньої школи. Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. – Ч.1. – Ніжин, 1999. – С. 87-88.
35. Бюлер К. Духовное развитие ребенка / Карл Бюлер. – М., 1924. – 33 с.
36. Варданян Б.Х. Механизмы регуляции эмоциональной устойчивости / Б.Х. Варданян // Категории, принципы и методы психологии. Психические процессы. – М.: Наука, 1983. – С. 542-543.
37. Вареникина И.Н. Преодоление возможных конфликтных ситуаций между учителем и учеником на уроке / И.Н. Вареникина // Вопросы психологии. – 1986. - №3. – С.74-83.
38. Василюшина Т.В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: Автореф. дис. ...канд. психол. наук, ін-т педагогіки та психології професійної освіти АПН України / Т.В.Василюшина. – К., 2004. – 21 с.
39. Васильев В.К., Новиков М.А. Приемы создания конфликтной напряженности в групповой деятельности с использованием гомеостатической методики / В.К. Васильев, М.А. Новиков // Исследование личности в клинике и в экстремальных условиях. – Л.: Ленингр. науч. – исслед. психоневрология. Ин-т им. В.М.Бехтерева, 1969. – С. 41-49.
40. Васильченко Г.С., Решетняк Ю.А. Любовь, брак, сексуальное партнерство / Г.С. Васильченко, Ю.А. Решетняк. – М., 1990. – 125 с.
41. Васильченко Г.С., Решетняк Ю.А. Психология супружеской жизни / Г.С. Васильченко, Ю.А. Решетняк. – М.: Наука, - 1989. – 301 с.
42. Вачков И.В. Основы психологии группового тренинга. Психотехники / Игорь Викторович Вачков. - М.: Ось. – 2000. – 224 с.
43. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология / Борис Митрофанович Величковский. - М.: МГУ, 1982. – 336с.
44. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / Андрей Александрович Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991.
45. Верб Л.Я. Под одним кровом / Лидия Яковлевна Верб. – Л.: Лениздат, 1986. – 63с.

- 46.Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка / Л.С. Выготский // Вопросы психологи. - 1966. - № 6. - С. 14-28.
- 47.Витек К. Проблемы супружеского благополучия / Карел Витек. - Общ. Ред. М.С.Мацковского – М.: Прогресс, 1988. – 144с.
- 48.Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник. /За ред. Т.В.Говорун. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1996. – 168с.
- 49.Владин В.З., Капустин Д.З. Гармония семейных отношений / В.З. Владин, Д.З. Капустин. – Ростов-н / Д.: Кн. Изд-во, 1989, - 304 с.
- 50.Воронина О.А., Клименкова Т.А. Гендер и культура / О.А. Воронина, Т.А. Клименкова // Женщины и социальная политика (гендерный аспект) / Под ред. З.А.Хоткиной. – М., 1992.
- 51.Гаврилова Т.П. Анализ эмпатийных переживаний младших школьников и младших подростков / Т.П. Гаврилова // Психология межличностного познания / Под ред. А.А.Бодалева. – М., 1981. – С. 122-139.
- 52.Гильбух Ю.З. Як учитися і працювати ефективно / Юрий Зиновьевич Гыльбуг. – К.: „ВИПОЛ”, 1994. – 116 с.
- 53.Гірник А.М. Посередництво в трудових конфліктах / Андрій Миколайович Гірник. – К., 1988. – 39с.
- 54.Гірник А.М. Управління конфліктом в педагогічному процесі / А.М.Гірник // Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика : Матеріали III міжнародної науково- практичної конференції. – К. – Чернівці, 1995. – С. 337-342.
- 55.Гірник А.М. Як досягти успіху у переговорах? / Андрій Миколайович Гірник. – Хмельницький, 1992. – 21 с.
- 56.Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения / М.Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1994. - № 3. – С. 43-53.
57. Говорун Т.В. Соціалізація статі як психологічна проблема / Т.В.Говорун // Педагогіка і психологія. 2001. №2. – С. 5-13.

58. Говорун Т.В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції: Дис. ...докт. психол. наук: 19.00.07 / Говорун Тетяна Василівна. – К., 2002. – 409с.
59. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 200с.
60. Головаха Е.И. Путь к зрелости: Формирование социальной зрелости советской молодежи / Евгений Иванович Головаха.– К.: Молодь, 1988. – 78с.
61. Головнева И.В. Изменение традиционных внутрисемейных ролей: новые модели поведения и конфликты / И.В. Головнева // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - №4.- С. 12-16.
62. Голод С.И. Будущая семья: Какова она? (Социально-нравственный аспект) / Сергей Исаевич Голод.– М.: Знание, 1990. – 64с.
63. Голод С.И. Молодая семья: молодежь и современность / Сергей Исаевич Голод – Л., 1975. – 316с.
64. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ / Сергей Исаевич Голод. - СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998.
65. Голод С.И. Стабильность семьи: социологические и демографические аспекты. / Сергей Исаевич Голод / Под ред. Г.М.Романенковой. – Л.: Наука, 1984. – 136с.
66. Горелик В.П., Волга И.С. К вопросу классификации семей / В.П. Горелик, И.С. Волга // Вопросы демографии. – К.: Наукова думка, 1968. – С. 211-213.
67. Горлач М.Г. Гендерный аспект семейно-ролевого диссонанса / М.Г. Горлач // Социологические исследования. – 2002. - №1. - С. 135-136.
68. Горностай П.П. Вимірювання параметрів рольового конфлікту: зарубіжний досвід / П.П.Горностай. Конфліктологічна експертиза: теорія та методика. – Вип.1. – К., 1997. С. 116-125.
69. Горностай П.П. Диагностика и коррекция ролевых конфликтов / П.П. Горностай // Журн. практик. Психолога. - 1999. - №1.- С. 44-51.

- 70.Гребенников И.В. Основы семейной жизни / Иван Васильевич Гребенников. – М.: Просвещение, 1991. – 158с.
- 71.Гридковец Л.М. Світ подружнього життя. – К., 2004, - 180с.
- 72.Гришина Н.В. Если возникает конфликт: Психология управления / Наталья Владимировна Гришина. – Л., 1983. – 49с.
- 73.Гришина Н.В. Закономерности возникновения межличностных производственных конфликтов: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Н.В. Гришина. – Л., 1978. – 24с.
- 74.Гришина Н.В. Опыт построения социально-психологической типологии производственных конфликтов / Н.В. Гришина // Психология – производству и воспитанию. – Л., 1997. – С. 19-24.
- 75.Гришина Н.В. Психология конфликта / Наталья Владимировна Гришина. - СПб: Питер, 2000. – 464с.
- 76.Гурко Т.А. Влияние добрачного поведения на стабильность молодой семьи / Т.А. Гурко // Социологические исследования. - 1993. – С. 58-74.
- 77.Гурко Т.А. Становление молодой семьи в крупном городе: условия и факторы стабильности. Дис. ... канд. филос. наук. М., 1983.
78. Давидюк Н.О. Образ „Я” як регулятор подружніх взаємин: Дис. ..канд. психол. наук: 19.00.07 / Давидюк Наталія Олександрівна. – К., 2006 – 210с.
- 79.Денисенко А.А. Психологическая готовность старших подростков и юношества к супружеским взаимоотношениям: Дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Денисенко Анжела Александровна. – Одесса, 2003. – 303 с.
- 80.Дементьева И.Ф. Первые годы брака. Проблемы становления молодой семьи / Изабелла Федоровна Дементьева. – М.: Наука, 1991. – 109с.
- 81.Демидова Т.А. Особенности формирования представлений о будущей семье у старшеклассников: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Татьяна Анатольевна Демидова. - К., 2003. - 272 с.
- 82.Дейнега Г.Ф. Жизнь вдвоем: интимность и одиночество... Кн.. для учащихся / Георгий Федорович Дейнега. – М.: Просвещение, 1992. – 93с.

83. Дьоміна Г.А. Розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.07 / Дьоміна Ганна Анатоліївна. – Київ., 2008. – 304 с.
84. Дмитренко А.К. Социально-психологические факторы стабильности брака в первые годы супружеской жизни. Автореф... канд. псих. наук / А.К. Дмитренко. – К., 1989. – 21 с.
85. Дмитрова Т.В. Образ „Я” як регулятор міжособистісних стосунків у ранній юності: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / АПН України. Ін-т психології.- К., 1993. – 187с.
86. Добрович А.Б., Ясицкая О.А. Милые бранятся / А.Б. Добрович, О.А. Ясицкая. – М.: Моск. рабочий, 1986. – 174с.
87. Долинська Л.В., Демидова Т.А. Навчально-методичний посібник з підготовки молоді до сімейного життя / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2002. – 73 с.
88. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт, гармония. – 2-е изд., доп. / Е.А. Донченко, Т.М. Титаренко. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
89. Дорно И.В. Современный брак: проблемы и гармония. – М.: Педагогика, 1990. – 270 с.
90. Дорошенко М.М. Гендерна детермінація вибору студентами стратегії поведінки у конфліктах: Автореф. дис. на здоб. наукового ступеня канд. псих. наук. / Н.М.Дорошенко. – Київ, 2003. – 19с.
91. Драгунова Т.В. Проблема конфликта в подростковом возрасте / Т.В. Драгунова // Вопросы психологии. – 1972. - №2. – С.25-37.
92. Дружинин В.Н. Психология семьи / Владимир Николаевич Дружинин. – М.: КСП, 1996. – 160с.
93. Дымнова Т.И. Зависимость характеристик супружеской семьи от родительской / Т.И. Дымнова // Вопросы психологии. 1998. - №2. – С. 46-56.

94. Дьяченко М.И., Пономаренко В.А. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости / М.И. Дьяченко, В.А. Пономаренко // Вопросы психологии, 1990. - № 1. – С. 106-112.
95. Эльконин Д.Б. Психология игры / Даниил Борисович Эльконин. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.
96. Евграфова Ю.А. Супружеские конфликты в молодой семье / Ю.А. Евграфова // Высшее образование сегодня. – 2008. - №2. – С. 54-55.
97. Ерина С.И. Роль конфликт в деятельности руководителя первичного производственного коллектива: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / С.И. Ерина . – Л., 1982. – 22с.
98. Ермолаев О.Ю. Математическая статистика для психологов: учебник / О.Ю. Ермолаев. 4-е изд., испр. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2006. – 336 с.
99. Журбицька Т.С. Молода сім'я. – К., 1988. – 109 с.
100. Запорожець А.В. Избранные психологические труды: В 2-х Т. / Под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко, - М.: Педагогика, 1986, Т. 1 – 316 с.
101. Захаров А.И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье / А.И. Захаров // Вопросы психологии. – 1981 - №3. – С. 58-68.
102. Зацепин В.И. Молодая семья: социально-психологические, правовые, морально-психологические проблемы / Вениамин Иванович Зацепин. – К., 1991. – 313 с.
103. Зацепин В.И. О жизни супружеской / Вениамин Иванович Зацепин. – М.: Знание, 1984. – 192с.
104. Зацепин В.И. Семейная жизнь как условие человеческого счастья / Вениамин Иванович Зацепин. – К.: Знание, 1975. – 30с.
105. Зацепин В.И. Справочник социально-психологической и этической проблем семьи / Вениамин Иванович Зацепин. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 254 с.

106. Зейгарник Б.В. Теория личности Курта Левина / Блюма Вульфовна Зейгарник. – М.: МГУ, 1981. – 118с.
107. Иванова Л.М. Судьба молодой семьи / Лидия Михайловна Иванова. – М.: Знание, 1989. – 190 с.
108. Игры для интенсивного обучения. / Под ред. В.В.Петрусинского. – М.: Прометей, 1991. – 219 с.
109. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Евгений Павлович Ильин. – СПб: Питер, 2006. – 544с. ил. – (Серия «Мастера психологии»).
110. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода: основи когнітивної теорії конфліктів / Анатолій Теміргалієвич Ішмуратов – К.: Наукова думка, 1996. – 190с.
111. Казаков А.П. Экономические и психологические проблемы семьи / Александр Петрович Казаков. – М., 1989. – С.21-33.
112. Калмыкова Е.С. Психологические проблемы первых лет супружеской жизни / Е.С. Калмыкова // Вопросы психологии. 1983 - №3. – С.83-89.
113. Келли Г. Процесс казуальной атрибуции // Современная зарубежная соц. психология/ Г.М.Андреевой – М.: МГУ, 1984. С. 127-137.
114. Кэмерон-Бэндлер Л. С тех пор они жили счастливо: Простая и эффективная психотерапия сексуальных проблем и трудностей во взаимоотношениях / Лесли Кэмерон-Бэндлер. - Воронеж: НПО «МОДЭК», 1993. – 256с.
115. Кишпер Д. Клинические ролевые игры и психодрама. – М.: ТОО Класс, 1993. – 224 с.
116. Кирьянова О.Г. Кризис американской семьи / Ольга Глебовна Кирьянова. – М.: Педагогика, 1987. – 239 с.
117. Кікінеджі О.М. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми / О.М.Кікінеджі, О.Б.Кізь // Практична психологія та соціальна робота – 2007. - №8. – С. 64-69.

118. Кікінеджи О.М. Ідентифікація в „гендерних” дослідженнях / О.М.Кікінеджи // Психологія на терені тисячоліть: Зб. Наук. пр. учасників 5-х Костюківських читань. – К., 1998. – Т.2. – С. 32-38.
119. Клецина И.С. Гендерная социализация.- СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 1998.
120. Клецина И.С. Гендерный подход и внутриличностные конфликты /И.С.Клецина //Женщина. Образование. Демократия: Материалы 2-ой междунар. междисциплин. научн.-практ. конф. (3-4 декабря 1999 г.).
121. Ключников С. Ю. Семейные конфликты: Практика Решения / Сергей Юрьевич Ключников. – Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 160с.
122. Кляпець О.Я. Вплив шлюбно-сімейних домагань на прогнозування майбутнього студентською молоддю / О.Я. Кляпець // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Вип. 31. Т.2. – С. 32-37.
123. Кляпець О.Я. Шлюбно-сімейні домагання особистості як спосіб творення нею власного майбутнього / О.Я. Кляпець // Соціальна психологія №5 (25) 2007р., С. 149-156.
124. Ковалев А.Г. Коллектив и социально-психологические проблемы руководства / Александр Григорьевич Ковалев. – М.: Политиздат, 1978. – С. 129-148.
125. Ковалев Г.А. Основные направления использования методов активного социального обучения в странах Запада / Г.А. Ковалев // Психологический журнал. Т.2. - №1. – 1989. – С. 127-136.
126. Ковалев С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры / Сергей Викторович Ковалев. – М.: Просвещение, 1991. – 144с. – М.: Просвещение, 1991. – 144с.
127. Ковалев С.В. Психология семейных отношений / Сергей Викторович Ковалев. – М.: Педагогика, 1987. – 159с.

128. Ковалев С.В. Психология современной семьи / Сергей Викторович Ковалев. – М.: Информ. – метод. материалы к курсу «Этика и психология семейной жизни»: Книги для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 208с.
129. Коваленко О.Г. Розвиток емпатії та атракції майбутнього педагога як умов професійного спілкування: Автореф ...дис. канд. психол. наук, ін-т педагогіки та психології професійної освіти АПН України / О.Г. Коваленко – К.,2004.– 21 с.
130. Коломінський Н.Л., Бондарчук О.І. Конфлікти та психологічна підготовка менеджерів освіти до їх прогнозування, запобігання та розв'язання / Н.Л. Коломінський, О.І. Бондарчук // Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. – К. – Чернівці, 1995. – С. 303-307.
131. Комарова А.І. Результати соціологічного дослідження „Сучасна сім'я, проблеми, перспективи розвитку”. – К., 1994. – Т.1. – 324с.
132. Кон И.С. Дружба / Игорь Семенович Кон. – 4-е изд., доп. – СПб.: Питер, 2005. – 330 с.
133. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание / Игорь Семенович Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335с.
134. Кон И.С. Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / И.С. Кон //Вестн. высш. школы «Alma-mater». 2001. - №11. – С. 35.
135. Кон И.С. Открытие «Я». / Игорь Семенович Кон. – М.: политиздат, 1978. – 367 с.
136. Кон И.С. Психология предрассудка / И.С. Кон // Новый мир. 1966. - №9. – С. 187-205.
137. Кон И.С. Психология ранней юности / Игорь Семенович Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255с.
138. Кордунова Н.О. Психологічні особливості становлення духовних цінностей старшокласників у процесі спілкування: Дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Кордунова Наталія Олександрівна. - Луцьк, 2000 – 257с.

139. Коростылева Л.А. Психологические особенности лиц, испытывающих затруднения при вступлении в брачные отношения (на материалах службы знакомств): Автореф. дис...канд. психол. наук за спец. 19.00.01, 19.00.05 / Л.А. Коростылева. – К., 1991. – 16с.
140. Коростылева Л.А. Психология самореализации личности: брачно-семейные отношения Людмила Алексеевна Коростылева. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та. 2000. – 292с.
141. Котова Л.М. Емоційна стійкість як засіб формування інструментально виконавської надійності студентів музично-педагогічних факультетів: Автореф. ...дис. канд.. психол. наук / Л.М. Котова – Мелітополь, 2008. – 18 с.
142. Коффка К. Основы психического развития / Курт Коффка. - М. – Л., 1934. – 89 с.
143. Кочетов А.И. Начала семейной жизни / Александр Ильич Кочетов. – Минск: Полымя, 1987. – 221с.
144. Кратохвил С. Психотерапия семейно-сексуальных дисгармоний /Пер. с чешского / Под ред. Васильченко Г.В. М.: Медицина, 1991. – 336с.
145. Креч Д., Кратчфилд Р., Ливсон Н. Фрустрация, Конфликт, Защита // Вопросы психологии. – 1991. - №6. – С. 69-82.
146. Кротенко В.И. Психологические особенности эмпатии подростков: Автореф. ...дис. канд. психол. наук / В.И. Кротенко. – К., 2001. – 19 с.
147. Кушнірюк В.М. Гуманізація міжособистісних стосунків як умова запобігання конфліктів у педагогічному процесі. Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / В.М. Кушнірюк. – К., 2000. – 19с.
148. Ласькова В.Г. Особливості конфліктної взаємодії у юнацьких спортивних командах: Автореф. дис... канд.. психол. наук: 19.00.07 / В.Г. Ласькова. – К., 1998. – 18 с.
149. Лебедев А.Н. Прогнозирование и профилактика межличностных производственных конфликтов в условиях нововведений / А.Н. Лебедев // Психологический журнал. – 1992. - №6. – С.71-79.

150. Леванова І.Л. Психологічні особливості сімейних стосунків сексуально дезадаптованих подружніх пар: Дис. канд. ...психол. наук: 19.00.01 / Леванова Ірина Леонідівна. – Х., 2006. – 192с.
151. Левин К. Типы конфликтов / Курт Левин // Психология личности. Тексты. – М.: МГУ, 1982.
152. Левицька Т.Л. Розвиток психологічної готовності студентської молоді до створення сім'ї: Автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Т.Л. Левицька. - Хмельницький, 2009. – 20 с.
153. Левкович В.П., Зуськова О.Є. Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов / В.П. Левкович, О.Э. Зуськова // Псих. журн. – 1985. - №3. – С.126-137.
154. Либих С.С., Петров В.П. Социально-психологические проблемы современной семьи / С.С. Либих, В.П. Петров. – Л.: ЛЕНГИДУВ, 1979. – 20 с.
155. Ликсон Ч. Конфлікт / Чарльз Ликсон. – Спб.: Питер Паблішинг, 1997. – 160с.
156. Ложкин Г.В., Герасимчук Е.С. Межличностный конфликт: историография проблем / Г.В. Ложкин, Е.С. Герасимчук // Актуальні проблеми сучасної психології: Матеріали 2-х Міжнародних психологічних читань. – Харків, 1995. – С. 7-8
157. Ложкин. Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта / Г.В. Ложкин, Н.И. Повякель. – К.: МАУП, 2000. – 256с.
158. Ложкин Г.В. Профилактика конфликта в первичных коллективах / Георгій Владимирович Ложкин. – К., 1990. – 17 с.
159. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. – К.: ВД „Професіонал”, 2006. – 416 с.
160. Ложкин Г.В., Ласькова В.Г. Исследование выбора стиля конфликтного поведения спортсменов / Г.В. Ложкин, В.Г. Ласькова // 2-nd International congress of Sport Psychology. – М.: Mars, 1995. – р. 29.

161. Ложкин Г.В., Ласькова В.Г. К проблеме психологических детерминантов межличностных конфликтов в спортивных командах / Г.В. Ложкин, В.Г. Ласькова // Конфлікти в суспільстві: Діагностика і профілактика: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. – К. – Чернівці, 1995. – С. 360-362.
162. Ложкин Г.В. Психологический климат трудового коллектива / Георгій Владимирович Ложкин. – К.: Из-во «Знание» УССР, 1988. – 47 с.
163. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) / Карл Лоренц. – СПб.: Амфора, 2001. – 345с.
164. Лоренц К. Кольцо царя Соломона / Карл Лоренц. - Пер. с англ. – М.: Знание, 1980. – 208с.
165. Макарчук Н.О. Особистісні детермінанти розв'язання конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці: Дис. канд.. психол. наук: 19.00.07 / Макарчук Наталія Олексіївна. – К., 2005. – 249с.
166. Мак-Дауголл У. Основные проблемы социальной психологии. Перев. с 4-го англ.. изд. М.Н.Смирновой, под ред. Н.Д.Виноградова. – М.: Изд-во «Космос», 1916. – 282с.
167. Малышева М.М. Семья как институт воспроизводства традиционной гендерной идентичности / М.М. Малышева // Современный патриархат: социально-экономическое эссе. – М., 2001. – С. 227 – 241.
168. Малярова Н.В. Особенности семейных конфликтов / Н.В. Малярова //Социологические исследования. - 1986. - №1. – С. 29-37.
169. Мамыкина В.М. Долгое эхо друг друга: (О браке и семье) / Вельмира Михайловна Мамыкина – Либертович. – Саранськ: Мордов. кн. изд-во, 1991-190с.
170. Майерс Д. Социальная психология / Дэвид Майерс. - Пер. с англ. – СПб.: ЗАО Издательство «Питер», 1999. – 688с.
171. Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг. – М.: Совершенство, 1998. – 208 с.

172. Матяш-Заяц Л.П. Соціально-психологічні чинники виникнення міжособистісних конфліктів у ранньому юнацькому віці: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.07 / Матяш-Заяц Людмила Петрівна. – К., 2005. – 242 с.
173. Маховиков А.Н. Телефонное консультирование / Украинский научно-исследовательский инст. проблем молодёжи. – К., 1994. – 191с.
174. Меньшутин В.П. Помощ молодой семье: (записки психолога) / Вадим Петрович Меньшутин. – М.: Мысль, 1987. – 203с.
175. Мы и наша семья: Кн. для молодых супругов / Сост.: В.Зацепин, В.Цимбалюк. – 5. изд. – М.: Мол. Гвардия, 1989. – 415с.
176. Мід Д. Дух, замість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста = Mind, self, and socfety. From the standpoint of social behaviorist / G.H.Wead / Т.Корпало (пер. з англ.). – К.: Український Центр духовної культури. – 2000. – 374 с.
177. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку: Тематична державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2002 року. – К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. – 140 с.
178. Молода сім'я України 90-х. – К.: А.Л.Д., 1996 – 104 с.
179. Морено Дж. Социометрия. Экспериментальный метод и наука об обществе / Джордж Морено – М.: Изд-во иностранной литературы, 1958. – 290с.
180. Мороз Л.І. Особливості прояву ціннісних орієнтацій у міжстатевій поведінці молоді раннього юнацького віку: Дис. ...канд. психол. наук: 10.00.07 / Людмила Іванівна Мороз. – К., 1993. – 153 с.
181. Морозов А.В. Природа межличностных конфликтов // Конфликтология: междисциплинарное исследование. Статьи и сообщения на Международной научно-практической конференции «Конфликт и личность в изменяющемся мире» / Отв. Ред. Н.И.Леонов, С.Ф.Сироткин. – Ижевск, 2000. – 154с.

182. Москвичева Н.Л. Образ семьи и его динамика от юности до геронтогенеза // Ананевские чтения – 2003, Материалы научно-практич. конф. 28-30 окт. 2003г.
183. Муздыбаев К. Психология ответственности / Куанышбек Муздыбаев – Л.: Наука, 1983. – 240 с.
184. Мушкевич М.І. Психологічні особливості впливу батьківської сім'ї на молоде подружжя: 19.00.07: Дис. канд.. психол. наук / Мушкевич Мирослава Іванівна. – Луцьк, 2002. – 251с.
185. Мюриел Д. Брак и любовь / Пер. с англ. Е.Ф. Фотеевой; (предисл. М.С.Мацковского). – М.: Прогресс, 1985. – 192с.
186. Навайтис Г. Муж, жена и ...психолог / Гедиминас Навайтис. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 128с.
187. Навайтис Г. Семья в психологической консультации / Гедиминас Навайтис. – М., Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1999.
188. Нестерова Е.А. Формирование эффективного родительства через развитие личностной зрелости родителей младших школьников – Автореф. дис. ... канд. психол. наук / Е.А. Нестерова. – Курган, 2005. – 21 с.
189. Нестеров О.А. Сімейні конфлікти як сімейні злочини / О.А. Нестеров //Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди / М-во освіти і науки України, Харківський державний пед. ун-т. Г.С. Сковороди. – Харків, 2001. – Вип.. 6: Психологія. – С.173-177.
190. Нойберт Р. Новая книга о супружестве: Проблема брака в настоящем и будущем: Пер. с 15 нем. изд. / Ред. и вступ. ст. В.Н.Колбановского / Рудольф Нойберт. - 1991. – 320 с.
191. Нужный В.А. Подготовка студентов к разрешению конфликтов в условиях летнего лагеря: Автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.01 / В.А. Нужный – М., 1991. – 15 с.
192. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений Николай Николаевич Обозов. – К., 1990. – 191с.

193. Олейник Ю.Н. Исследование уровней совместимости в молодой семье / Ю.Н. Олейник // Психологический журнал, 1986. – Т. 7. - №2, С.59-76.
194. Ольшанникова А.Е. Эмоции и воспитание. – М.: Знание, 1994. – 272 с.
195. Ольшанский Д.В. Я сам! (очерки становления и развития детского «Я»). – М., 1986. – С.96.
196. Омельченко Л.М. Девіація сімейно-шлюбних стосунків у сучасній сільській молодій сім'ї / Л.М. Омельченко // Науковий вісник Національного аграрного університету. – Випуск 76. – К.: НАУ, 2004. – С. 338 – 341.
197. Омельченко Л.М. Соціально-педагогічні умови подолання конфліктів у молодій сім'ї: Дис. канд... психол. наук: 13.00.05 / Людмила Миколаївна Омельченко. – К., 2007. – 250с.
198. Орищенко О.А. Диференційно-психологічний аналіз емпатії: Автореф. ...дис. канд.. психол. наук / Південноукраїнський держ. пед. ун-т імені К.Д.Ушинського / О.А. Орищенко – Одеса, 2004. – 20 с.
199. От Я до Мы: Азбука семейной жизни // Т.М.Афанасьева, О.А.Дюжева, В.И.Камай и др. / 2-е изд., М.: Педагогика, 1990. – 344с.
200. Панкова Л.М. У порога семейной жизни /Людмила Михайловна Панкова. – М., 1991. – 144с.
201. Пенькова А.И. Изучение ценностных ориентаций // Психология XXI века: Тезисы Международной межвузовской научно-практической студенческой конференции. – СПб., 2000. – С. 49-50.
202. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосимантику: исследование форм репрезентаций в обыденном сознании / Виктор Федорович Петренко. – М.: МГУ, 1983-176с.
203. Петровская Л.А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Лариса Андреевна Петровская. – М.: МГУ, 1989. – 216 с.

204. Петровский А.В. Дети и тактика семейного воспитания / Артур Владимирович Петровский. – М.: Знание, 1981. – 95с.
205. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Жан Пиаже - М., Просвещение, 1969. – 659 с.
206. Пича В.М. Радость семейного общения / Владимир Маркович Пича. – К., 1991. – 240с.
207. Пірен М.І. Основи конфліктології / Марія Іванівна Пірен. – К.: Київ. військ. гуманіт. ін-т. Ін-т психології АПН України, 1997. – 378 с.
208. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. – М.: Высшая школа. – 1981. – 173с.
209. Пов'якель Н.І. Психологічна готовність до партнерства як передумова становлення партнерських відносин при вирішенні конфліктів // Проблеми безпеки української нації на порозі ХХІ сторіччя: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Ч. 1. – К. – Чернівці, 1998. – С. 26-33.
210. Полозова Т.А. Межличностный конфликт в группе (Теоретические принципы и опыт экспериментального исследования): Автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.05 / Т.А. Полозова. – М., 1980. – 18с.
211. Полякова И.Ю. Искусство быть вместе: мужчина и женщина: искусство взаимоотношений: искусство быть родителем /И.Ю.Полякова, А.Ю.Меньшова, О.И.Панова; Междунар. науч. шк. универсологии [и др.]. – М.: Амрита – Русь, 2006. – 240с.
212. Помиткін Е.О. Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби: Дис. канд. ...психол. наук: 19.00.07 / Помиткін Олександр Едуардович. – К., 1998. – 173 с.
213. Потапчук Є. М. Психопрофілактика міжособистісних конфліктів у сім'ях військовослужбовців прикордонних військ: Дис...канд. психол. наук: 20.02.02 / Академія прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького / Потапчук Євген Михайлович. – Х., 1998. – 172с.

214. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості старшокласників: Дис. ...канд. психолог. наук: 19.00.07 / Потапчук Людмила Володимирівна. - Луцьк, 2001.- 219 с.
215. Практикум по гендерной психологии /Под ред. И.С. Клециной. – СПб.: Питер, 2003. – 480 с.
216. Психа В.Л. Вскоре после свадьбы / Вениалин Львович Психа – Краснодар: Кн. изд-во, 1988. – 95с.
217. Психологическая помощь и консультирование в практической психологии / Под ред. М.К.Тутушкиной, 1988.
218. Психологический словарь / Под ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат. – 2-е изд-е, 1990. – 494 с.
219. Психологічні тренінги / Упорядник О.Главник. – К.: Шкільний Світ, 2002. – 112с.
220. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2003 – 672 с.
221. Реан А.А. Личностная зрелость и социальная практика, / Теоретические и прикладные вопросы психологии / Артур Александрович Реан. – СПб.: СПбГУ, 1995. – С. 34-39.
222. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский образ. Проблемы становления личности. – М.: Мир, 1994. – 320с.
223. Ричардсон Р. Силы семейных уз: Руководство по психотерапии в помощь семье / Рональд Ричардсон; (пер. с англ. Л. М. Шмонского). – СПб.: Изд-во „Акуидент”, 1994. – 136с.
224. Розин В.М. Судьба молодой семьи: психологическое размышление о современной любви и семье / Вадим Маркович Розин. – М.: Моск. рабочий, 1990. – 109с.

225. Рыбалко Е.Ф. Взаимовлияние жизненного пути и онтогенеза в индивидуальном развитии человека / Е.Ф. Рыбалко // Проблема индивидуальности в онтопсихологии. – Спб.: СПбГУ, 1994. – С. 38-50.
226. Рыбалко Е.Ф., Попова Е.Ф. Влияние оценки и самооценки личностных качеств на напряженность семейных отношений // Семья и личность (психолого-педагогические и медико-психологические проблемы). – М., 1981. – С. 192-193.
227. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн // Методологические и теоретические проблемы психологии. / Под ред. Е.В.Шороховой. – М.: Наука, 1969.- С. 348 – 374.
228. Руденко В.М., Руденко Н.М. Математичні методи психології: підручник / В.М.Руденко, Н.М. Руденко. – К.: Академвидав, 2009. – 384с.
229. Русина Н.А. Изучение оценочных эталонов и социальных стереотипов с помощью семантических измерений / Н.А. Русина // Вопросы психологии. – М., 1981. - №5 С. 96 – 105.
230. Рутило Н.Я. Соціально-психологічні особливості подружнього конфлікту / Н.Я.Рутило // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія / М-во освіти і науки України, Прикарпатський університет імені В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. 4, Ч. 2. – С. 234-248.
231. Рюриков Ю.Б. Трудность счастья (Любовь и молодая семья) / Юрий Борисович Рюриков. – М., «Знание», 1977. - 64с.
232. Савинов Л.И. Семья и общество. – М., 1992.- 360с.
233. Савчин М.В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: Дис. доктора психол. наук: 19.00.07 / Савчин Мирослав Васильович. – К., 1997. – 447 с.
234. Сатир В. Как строить себя и свою семью / Сатир Вирджиния. – М.: Педагогика – Пресс, 1992. – 192с.
235. Сборник материалов научно-практической конференции „Молодая сім'я в ХХІ веке” / Сост.: В.Н.Кузовкин, П.А.Шалунов, О.Е.Семенова,

- И.А.Ласкина. – М.: Комитет по делам молодежи Московской области, 2000. – 68с.
236. Сейла Г. Щось більше, ніж кохання: Складові щасливого шлюбу. – Черкаси: Смірна, 2002. – 140с.
237. Семиченко В.А. Психологія особистості / Валентина Анатоліївна Семиденко. – К.: Виданець Ешке О.М., 2002. – 427 с.
238. Семья в кризисном обществе /РАН. Ин-т социологии: Ред-Кол.: М.С. Мацковский, Е.В.Фатаева. – М., 1993. – 95 с.
239. Семья и общество. Подготовка к семейной жизни. / Под ред. А.М, Сизанова. – Минск: Ротапринт МГПИ им. А.М. Горького, 1987. – 63с.
240. Сердюк Л.З. Динаміка особистісних рис у перші роки подружнього життя: Дис. ...канд. псих. наук: 19.00.01 / Сердюк Людмила Захарівна. – К. 2000. – 169 с.
241. Сермягина О.С. Эмоциональное отношение в семье / Отв. ред. Л.Я Гофман. – Кишнев: Штимнца, 1991. – 85с.
242. Сигеле С. Преступная толпа: опыт коллективной психологии. – М.: Институт психологи РАН, Издательство КСП+, 1998. – С. 13-116.
243. Симонова Л.В. Межличностные конфликты педагогов и старшеклассников и пути их разрешения: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.В. Симонова. – М., 1989. – 19с.
244. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений: материалы о школе / Н.Ю. Синягина. – Москва: Владос, 2005. – 95 с.
245. Скотт Дж.Г. Конфликты. Пути их преодоления / Джини Грехем Скотт. – К.: Внешторгиздат, 1991. – 191с.
246. Слагаемые супружеского счастья / Н.В.Ромашевский, Ю.А.Петров, Э. А. Ковалева и др.- Ростов-на-Дону: Феникс, 1995. – 416с.
247. Слепкова В.И. Психология семьи / Валентина Ивановна Слепкова. – Минск.: Харвест, 2006. – 496с. – (Библиотека практической психологии).
248. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека. – М., 1995.

249. Словарь психолога-практика / Сост. С.Ю. Головин, 2-е изд., перероб. и доп. – Мн.: Хорвест, 2001. – 976с.
250. Смехов В.А. Опыт психологической диагностики и коррекции конфликтного общения в семье / В.А. Смехов // Вопросы психологии. – 1985. - №4. – С.83-92.
251. Смолі Гері. Пізнай свого чоловіка. /Пер. з англ. Н.Щиглевої. Львів: Свічадо, 1999. – 161 с.
252. Смолі Гері. Пізнай свою дружину /Пер. з англ. Н.Щиглевської. Львів: Свічадо, 1999. – 160 с.
253. Соболева Н.О. Соціологія суб'єктивної реальності. – К., 2002.
254. Совет да любовь!: Сборник / Сост.: М.А.Иванов. – М.: Моск. рабочий, 1981. – 239с.
255. Соколова В.Н., Юзефович Г.Я. Отцы и дети в меняющемся мире: Кн. Для учителей и родителей. – М.: Просвещение, 1991. – 219с.
256. Соловьев Н.Я. Брак и семья сегодня / Николай Яковлевич Соловьев. – Вильнюс: Минтис, 1970. – 256 с.
257. Соловьев Н.Я. Проблемы быта, брака и семьи / Николай Яковлевич Соловьев. – Вильнюс: Минтис, 1970. – 247 с.
258. Социология: наука об обществе / Под ред. В.П. Андрущенко, Н.И.Горлач. – Харьков: Рубикон, 1996 – 688с.
259. Створи собі кумира: Психологія сім'ї /Авт.- у поряд. О.В.Тимченко, В.Б.Шапар. – Х., Прапор, 1997. – 604 с.
260. Стереотипы в общественном сознании / социально-философские аспекты, обзор / Под ред. Т.Е.Васильевой – М.: ИНИОН, 1988. – 41с.
261. Страшенбаум Г.В. Как стать семейным психологом: Интерактивный учебник: Тесты, упражнения, ролевые игры / Геннадий Владимирович Страшенбаум. – М.: Психотерапия, 2007. – 480 с.
262. Сысенко В.А. Молодежь вступает в брак / Виктор Алексеевич Сысенко. – М., 1986.

263. Сысенко В.А. Разводы: динамика, мотивы, последствия / В.А. Сысенко // Социологические исследования, 1982, №2. – С. 32-40.
264. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. – 2-е изд., перероб. и доп / Виктор Алексеевич Сысенко. – М.: Мысль, 1981 – С.192-193.
265. Сысенко В.А. Устойчивость брака / Виктор Алексеевич Сысенко. – М., 1981. – 199с.
266. Татомир Л.П. Розвиток відповідальності у дітей підліткового і старшого шкільного віку: Автореф. ...дис. канд. психол. наук / Л.П. Татомир. – К., 1998. – 17 с.
267. Ташева А.И. Исследования семантического поля понятия «Конфликт» как один из способов диагностики уровня развития малой группы / А.И. Ташева // Проблемы развития личности и коллектива / Отв. ред. В.К. Бярчук – Ростов-на-Дону: изд-во Ростовск. ун-та, 1986. – С. 86-91.
268. Темрук О.В. Розвиток особистісної зрілості майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / О.В. Темрук. – К., 2006. – 21 с.
269. Тернопільська В.І. Формування соціальної відповідальності старшокласників у поза навчальній діяльності: Автореф. ...дис. канд. психол. наук / Житомирський держ. ун-т імені І.Франка / В.І. Тернопільська. – К., 2003. – 20с.
270. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: структурно-генетичний підхід: Автореф. дис. до-ра психол. наук / Т.М. Титаренко. - К., 1994.–48 с.
271. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті / Т.М. Титаренко // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2004. – Т.V. Ч. 6. – С.276-281.
272. Тийт Э.А. Факторы, влияющие на стабильность брака / Э.А. Тийт // Стабильность семьи как социальная проблема. – М., 1978. – С.136-145.
273. Тийт Э.М, Кутсар Д. Развитие за рубежом теории семьи // Вопросы личности супругов и качества семьи. Проблемы семьи – Тарту, 1984. – С.4-23.

274. Тимошенко Л.Н. Воспитание старшекласниц. – М.: Просвещение, 1990. – 191 с.
275. Тинберген Н. Поведение животных / Николас Тинберген. – М.: Мир, 1970 – 334с.
276. Трунов Д.Г. Психологические аспекты конфликтных взаимоотношений между родителями и детьми на религиозной почве / Д.Г. Трунов // Теория и практика социальной работы. – Пермь, 1994. – С. 72-79.
277. Трухин И.А. Будущему семьянину / Игорь Алексеевич Трухин. – К.: Рад. шк., 1987. – 272с.
278. Усвідомлене право – право на кожен день: Посібник для тренера - початківця, який працює в області правової освіти / Упорядник та гол. ред. Т.А.Авельцевої, Н.В.Зимівець. – Дніп. Січ, 2001 – 315 с.
279. Федоренко Р.П. Психологические особенности протекания семейного кризиса у молодых супругов: Дис. ...Канд. псих. наук: 19.00.07 / Федоренко Раиса Петровна. – Луцк. 1999. – 156 с.
280. Феноменологическое направление в теории личности: Карл Роджерс. // Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер Ком, 1999.- 528-574.
281. Филюкова Л.Ф. Современная молодая семья / Лидия Францевна Филюкова. - Под ред. Жбанковой И.И.– Минск: Наука и техника, 1986. – 80 с.
282. Фомюк Г.А. Невдале подружнє життя: Теоретичні та практичні аспекти психологічного діагностування і консультування / Г.А.Фомюк, О.А.Кудіна. – Київ: Оріони, 2004. – 144с.
283. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з повними висновками / Зігмунд Фрейд. - К.: Основи, 1998. – 709с.
284. Фрейд З. Психология бессознательного / Зігмунд Фрейд. - Сост. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвищение, 1989. – 448 с.
285. Фрейд З. Психология мас и анализ человеческого «Я» / Зигмунд Фрейд. – М, 1925.

286. Фрейд З. Толкование сновидений / Зигмунд Фрейд. - К.: Здоровье, 1991. – 383с.
287. Фрейд З. Я и Оно / Зигмунд Фрейд. – Л, 1924.
288. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М., 1989.
289. Фромм Э. Искусство любить / Эрик Фромм. - Пер. с англ.; Под ред. Д.А.Леонтьева. – 2-е изд. – СПб.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 224с.
290. Харитоновна С.М. Конфлікт у педагогічній взаємодії / С.М.Харитоновна // Управління школою. – 2007. - № 35. – С. 24-31.
291. Харли У. Законы семейной жизни / Уилрд Харли. – М., 1992.
292. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР / Анатолий Георгиевич Харчев. – М.: Мысль, 1979. – 367с.
293. Харчев А.Г. Исследование семьи на пороге нового этапа / А.Г. Харчев // Социологические исследования, 1986. - №3. – С. 23 – 33.
294. Харчев А.Г. Научно-техническая революция и семья / А.Г. Харчев //Социология и проблемы социального развития. – М.: Статистика, 1978. – С.28-36.
295. Харчев А.Г. Нравственность и семья / Анатолий Георгиевич Харчев. – М.: Знание, 1981. – 48 с.
296. Харчев А.Г., Мацковский В.С. Современная семья и ее проблемы. Социально-демографическое исследование / А.Г. Харчев, В.С. Мацковский – М.: Статистика, 1978 – 244с.
297. Хасан Б.И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность / Борис Иосипович Хасан. – Краснодарск, 1996.
298. Хекхаузен Х. Деятельность и мотивация / Хайнц Хекхаузен. - М.: Прогресс. – 1986. –Т.2. – 392с.
299. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. – СПб.: Питер, 1997. 608 с.
300. Херсонский Б.Г., Дворяк С.В. Психология и психопрофилактика семейных конфликтов / Б.Г. Херсонский, С.В. Дворяк. – К.:Здоровье, 1991. – 192с.

301. Ходаков Н.М. Молодым супругам / Наум Мойсеевич Ходаков – М.: Медицина, 1991. – 172 с.
302. Хорни К. Наши внутринние конфликты. Конструктивная теория невроза / Карен Хорні. – СПб.: Лань, 1997. – 240с.
303. Хорни К. Невротическая личность нашего времени: самоанализ / Карен Хорни. – М., 1993.
304. Цельмер З. На всю жизнь. Психология семейной жизни. – М.: Шанс, 1992. – 124с.
305. Чернов А.П. Мыслительный эксперимент / Анатолий Павлович Чернов. – М.: Наука, 1979. – 205с.
306. Чуйко Л.В. Социально-демографические исследования молодежи. – К., 1987. – С. 32-39.
307. Шамионов Р.М. Личностная зрелость и профессиональное самоопределение в подростковом и юношеском возрасте: Автореф. дис. канд. психол. наук / Р.М. Шамионов. - Санкт-пеербургский госуниверситет. – СПб., 1997.- 20 с.
308. Шибутани Т. Социальная психология / Томатсу Шибутани. - Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 544с.
309. Шмелев А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику / Александр Георгиевич Шмелев. - М.: МГУ, 1982. – 157с.
310. Штепа О.С. Диспозиційна модель особистісної зрілості: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Олена Станіславівна Штепа. – К., 2006. – 165 с.
311. Штепа О.С. Пропріум зрілої особистості / О.С. Штепа // Практична та соціальна робота. – 2004. - № 2 – С. 26-35.
312. Штепа О.С. Формування особистісної зрілості у підлітковому і юнацькому віці / О.С. Штепа // Соціальна психологія. – 2006. - № 1. – С. 129-146.
313. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании //WWW. ivanovo. ac. /win 1251.

314. Шуман С.Г., Шуман В.П. Конфликты в молодой семье: причины, пути устранения / С.Г. Шуман, В.П. Шуман. – Минск: Минский Университет, 1989. – 80 с.
315. Юнг К.Г. Аналитическая психология: прошлое и настоящее / В.Зелинский, А.Руткевич (сост.). – М.: Мартис, 1995. – 309с.
316. Юнг К.Г. Избранные труды по аналитической психологии. Т.1. психологические типы / Карл Густав Юнг. – Цюрих, 1929.
317. Юнг К.Г. Конфликты детской души / Карл Густав Юнг. – М.: Канон, 1995. – 333с.
318. Юрківський С.В. Психологічні детермінанти конфліктності вчителя у педагогічній взаємодії: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / С.В. Юрківський. – К., 2002. – 19 с.
319. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Владимир Александрович Ядов. – Л.: Наука, 1979. – 264 с.
320. Язвинская Е.С. Влияние уровней притязаний супругов на семейные отношения: Дис. ...канд. психол. наук: 19.00.01 / Язвинская Елена Станиславовна. – О., 2000 – 172с.
321. Яковлева Г.В. – Молодожены / Галина Владимировна Яковлева. – Минск, 1989. – 96 с.
322. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Тамара Семеновна Яценко. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.
323. Berkovitz Leonard. A. Survey of Social Psychology.- 3-rd ed. – New York: Holt, Rinethart and Winston, 1986. – 536p.
324. Buss A.H., 1961: The Psychology of Aggression. New York / London, 1961 (Joyn Wiley and Sons, inc).
325. Cozer L the Eunction of Social Conflict. Glencol. – 1956.p. – 227с.
326. Dollard D., al 1939: Frustration and Aggression, New Haven, 1939 (Yale Univ. Press); dtutsch: Frustration und Aggression, Weinheim, 1970 (Beltz verlad).

327. Fromm E / Beyond the Chains of Illusions. My Encounter With Marx and Freud New York, 1962.
328. Mailet, E. De l' Essence des passions, etude Psychologique et morale. These. Paris, Hachette, 1877, P. 57.
329. Miller N.E. The analysis of motivational effects illustrated by experiments on amylobarbiton sodium. // In: Animal Behaviour and Drug, Action, London, 1964. – 618.
330. Miller N.E., Dollard D. Social Learning and Imitation. New Haven: Yale University Press, 1941. – 58 p.
331. Miller N.E., 1941: Frustration – Aggression Hypothesis, in: Psychological review, Washington, 48 (1941), p. 337-342.
332. Pfeffer A.Z. Follow – up study of a satisfactory analysis. J. Am. Psychoanal. Assoc., 1961, 9: P. 698-718.
333. Pfeffer A.Z. The meaning of the analyst after analysis. A. contribution to the theory of therapeutic results. J. Am. Psychoanal Assoc., 1963, 11: p. 229-244.